

కావ్యాలు

ప్రభంధములు

కాదంబరి కావ్య సుషేమ

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కృష్ణ మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాదే

గురు గౌరీమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠలక్ష్మీంధ్ర స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు శ్రీరంగ స్వామి

గురు లాహిరీ మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు చక్రవర్తి ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రకేశవర పరమారాధ్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్పుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020120034694

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none"> Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none"> INSA	<ul style="list-style-type: none"> Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	<ul style="list-style-type: none"> Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

కాదంబరీ కావ్య సుషమ

రచయిత్రి

డాక్టర్ కె. కమల ఎమ్. ఏ., విహెచ్, డి.

మనవి మాటలు

కాదంబరీ కావ్యం బాణోపజ్ఞం. బృహత్కథామంజరీకథాసరిత్సాగ రాలలో దాని కథ తర్వాత చేరింది. బృహత్కథ అనేది కాశ్మీర కవుల కల్పనా మాత్రమనే సుప్రసిద్ధ చారిత్రకులు శ్రీ వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారి సిద్ధాంతం నాకు విశ్వాసపాత్రం. పద్మపురాణంలో కాశీదాసు శకుంతల కథ యథాతథంగా చేరినట్టు కాదంబరీ కావ్యకథ చేరి ఉంటుంది. బాణుడు హర్షచరితం ఆముఖంలో ప్రశంసించిన బృహత్కథామంజర్యాదులలో శివలీలల ప్రాధాన్యం కనిపించదు.

మూడు జన్మల కథ ముప్పేటగా అల్లుకొన్న కాదంబరీ కథ జానపదులకు కుతూహలకరం కావచ్చుగాని, సుసంస్కృత బుద్ధులకు విడ్డూరమనక తప్పదు. గుర్రం మనిషి కావడం, మనిషి చిలుకగా మారడం వంటి అద్భుతాలు పునర్జన్మ సిద్ధాంతవాదులకు కూడ వింతే. అద్భుతరసం కథకు ప్రాణం గనుక బాణుడు ఈ పద్ధతిని అనుసరించి ఉంటాడు. కాని, బాణునిపై గౌరవాన్ని ఇనుమడింప జేసేది నా దృష్టిలో కథాకథాన చాతురీ కాదు, వర్ణనలు, పాత్ర పోషణం—అంటే లోక నృత పరిశీలనం.

బాణుడు పూర్తిగా రాజరంజక కవి అయినా, కవితకు జీవగర్భ అయిన లోకవృత్తపరిశీలనలో మిన్న. లోకవృత్తపరిశీలనమంటే, మనస్తత్వ విశ్లేషణం కూడ. దీనిలో బాణుని మించిన వాడు ప్రాచీన భారతీయ కవితా జగత్తులో మరొకడు లేడు రాజాస్థాన, రాజప్రాసాద జీవితంతోపాటు జానపదుల, అట వికుల జీవితాలను కూడ పూర్తిగా ఆకళించుకొన్నాడు బాణుడు. రామాయణ భారత పాత్రలను మనం వీడు వీడు అని పోల్చుకున్నట్టే, కాదంబరీ పాత్రలను కూడ పోల్చుకోగలం. కవలలోని పోలికలతోపాటు భేదాలను కూడ మనం గుర్తించినట్టే బాణుని పాత్రల వైవిధ్యాన్ని మనం గుర్తించి ఆనందింప గలం. ఎన్ని పురుష పాత్రలు? ఎన్ని స్త్రీ పాత్రలు? అన్నిటా సూక్ష్మతర మైన వైవిధ్యం! వీరందరూ ఒకరిని మించినవారు మరొకరు సౌందర్యంలోను, శౌర్యాదులలోను. కాని ఒకరితో మరొకరికి సామ్యంలేదు. పేరు పేరున పిలిచి ఫలకరింపగలం. బాణునికి మనస్తత్వపరిశీలనలో ఇంతటి చాతురికి కారణం

సంఘంలోని వివిధ వర్గాలతో అతనికి గల సన్నిహితత్వమేనని హర్షచరితం సాక్షి. ఈ సాన్నిహిత్యమే అతని హృదయాన్ని ప్రేమ తుండిలం చేసింది. కనుకనే కాదంబరిలో ప్రేమ వేయిపాయలుగా విరబారింది.

“జీవితంలో ప్రధానమైనది ప్రేమనీ, ప్రియుల ప్రేమ మాత్రమే కాదనియు, మరియెన్నియో బంధములతో జీవి జన్మించుననియు నిరూపించుటకే” నన్నట్లు ఒకవైపు తలిదండ్రుల ప్రేమ, తల్లిలేని తండ్రిప్రేమ, కన్నప్రేమ, పెంచినప్రేమ, ప్రేమ పాశమునకు దేవతలైనను అతీతులుగాని వైనం బాణుని లేఖని ప్రస్తరించింది. గురువుల వాత్సల్యం, మైత్రి, మైత్రీపరాకాష్ఠ, మైత్రిలో త్యాగం, అంతఃపురంలోని వివిధ స్తరాల అనుచరుల పామరభక్తి, జంతువులకు యజమానులపై సనరు-వీడి అతని దృష్టిని దాటి పోలేదు. ప్రేమలోని ఛాయలన్నిటినీ బాణుడు వింగడించినాడు.

ఇంతయినా అతని ప్రేమ మర్యాద మీరనిది. సంయమం ఇతరులకు కానరాని ఖరీదం. కాళిదాసు దువ్యంతుడు నేటి రౌడీలాగ ఆశ్రమకన్యల ఎదుట ఏదోసాకుతో నిలబడి, తనను బట్టబయలు చేసుకొన్నాడు గాని బాణుని చంద్రాపీడుడు తనేలోకమయిన ప్రియురాలి సామీప్యంలోనూ ఎల్లలు దాటలేదు. కాదంబరి ప్రేమకూడ పుటపాకంగా ఆమె మనసులోనే ఉండిపోయింది గాని, వెర్రి మొర్రి చేష్టలు చేయలేదు. పత్రలేఖతో ఆమె చంద్రాపీడునికి పంపిన ప్రేమలేఖ ప్రపంచ లేఖ సాహిత్యంలో అగ్రగణ్యం, నిరుపమానం.

ఈ ప్రేమతోపాటు బాణుడు సభ్యతను కూడ మనకు ప్రసాదించాడు. అంతఃపురసభ్యత, సామాన్య గృహస్థుల గృహసభ్యత, తపోవనసభ్యత, అటవికులసభ్యత, గంధర్వులసభ్యత. —ఇలా సంఘంలోని నానారీతుల సభ్యతను బాణుడు తెలిపి, పరోక్షంగా మనకు ఉపదేశించాడు. ఈ ఉపదేశం నేటికీ మనకు ఉపాదేయం.

బాణుని ఈ మెలకువలన్నిటినీ దాక్టరు శ్రీమతి కె. కమలమ్మ పూర్తిగా అకళించుకొన్నది. కమలమ్మ నాకు పుత్రీనిర్విశేషగనుక ఆమె శక్తి శ్రద్ధలను గురించి విశేషంగా తెలుపడం పక్షపాతమనిపించుకొంటుంది. బాణుని రచనో

ద్వేషం ప్రేమ విస్తరణమని ఈమె చాల చక్కగా తెలిపింది. నా ఉద్దేశమూ అదే గనుక, నాకు నచ్చింది. కాదంబరి పాత్ర చిత్రణం మరింత చక్కగా చేసింది కమలమ్మ పదివేలమందిలోవున్నా. మనం సులువుగా పట్టుకొనిరాగలవారు బాణునిపాత్రలు. బాణుని వర్ణనల ఆనవాలుతో మనం వారిని సులువుగా గుర్తు పట్టగలం. కమలమ్మ ఈ ఆనవాళ్లను కనులగ ద్వేట్టు వివరించింది. ఈ గ్రంథం లోని 'కాదంబరి—సమకాలీన సమాజము' అనే అధ్యాయం మరొక ఉత్తమ పరిశీలనం. ఇంత ఉదారుడైన బాణునికి జరగద్రవిడ ధార్మికుడందే అంత ఆసక్త్య మెందుకో! దీనికి కారణం నాకొకటి తోస్తున్నది. శ్రీహర్షుడు కర్నాటకుడైన పురకేసితో ఓడిపోయాడు. ఓడిపోయినవారికి గెలిచినవారిపై మంట ఉంటుంది. దానిని వారు విధ విధాలుగా ప్రకటిస్తుంటారు. తన ఆశ్రయమైన రాజుకు కలిగిన పరాజయానికి బాణుడు ఈ విధంగా కొంత కసి తీర్చుకున్నాడేమో! కాదంబరిలో ఏదైనా అసంబద్ధ విషయం ఉందంటే, ఇదే. దీనిని తొలగించినా కావ్యానికి ఎలాటి లోటూ ఉండదు. నిజానికి అలాటి పెర్వెయ్స్ ధార్మికుడు ద్రవిడుడే కానక్కరలేదు; మరెవడైనా కథాగతికిగాని, వస్త్రైక్యానికిగాని భంగం లేదు.

ఈ గ్రంథంలో మనకు కనువిప్పు కలిగించే మరొక అధ్యాయం 'కాదంబరి—తెలుగు సాహిత్యంపై దాని ప్రభావము' అన్నది. దాదాపు ప్రతి తెలుగుకవీ కాదంబరిని కాపీ కొట్టినవాడే; శ్రీనాథుడు, ప్రబంధ కవులు మక్కికి మక్కి నకలు చేసినవారు. శ్రీనాథుని నకల్ నవీన్ తనాన్ని కమలమ్మ బాగా వివరించింది.

జిజ్ఞాసువులైన చదువరులు ఈ గ్రంథం నుండి చాల విషయాలు తెలుసు కొని ఆశ్చర్యానందాలు పొందుతారని విశ్వసిస్తున్నాను.

మే 1981
హైదరాబాద్.

భాషా సేవకుడు
తిరుమల రామచంద్ర.

ప్రస్తుతి

ప్రొఫెసర్ డా॥ బి. ఆర్. శాస్త్రి

సంస్కృత విభాగము

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము

“సరస్వత్యాస్తత్త్వం కవి సహృదయాఖ్యం విజయతే” కవి సహృదయ నామకమగు సరస్వతీ తత్త్వమునకు జయమగు గాక. ఔను. సాహిత్యమునకు పరమ ప్రయోజనము సహృదయానందమే కదా.

శ్రీమతి డా॥ కె. కమల రచించిన ఈ “కాదంబరీ కావ్యసుషమ” లో బాణుని కాదంబరీ వివిధ సాహితీ దృక్కోణాల నుండి పరిశీలించబడినది.

మహాకవి బాణుని కాదంబరీ సంస్కృత సాహిత్యమున నిరుపమము(నిరతిశయరామణీయకమును అగు గద్యకృతి. ఇది ఒక కథ.

“కథా ఆఖ్యాయికా” అను కావ్య విభాగము కడు ప్రాచీనమైనది.

“కురు రామకథాం పుణ్యామ్” (వాల్మీకి రామాయణము 1-2-38, అని బ్రహ్మవాల్మీకికి ఉపదేశించెను.

“పునరాఖ్యాయికాం జల్పన్ సుగ్రీవ సహితస్తవా

పుష్పకం తత్సమారుహ్య నన్ది గ్రామం యయా తదా”

(వాల్మీకి రామాయణము. 1-1-88)

ఇచ్చట ఆఖ్యాయికాశబ్దము, స్వీయ చరిత్రము అను అర్థములో వాడబడినట్లున్నది. అదిశంకరులు కఠోపనిషత్తులోని వస్తువును ఆఖ్యాయిక అని వివరించిరి;

“తత్రాఖ్యాయికా విద్యాస్తుత్యర్థా” (కఠోపనిషత్తు, శాంకరభాష్యము 1-1)

కథాఖ్యాయికాది రూపమగు గద్యసాహిత్యము మూడు యుగములలో క్రమవికాసము నొందినదని చెప్పవచ్చును: (1) ప్రాగ్భాషయుగము (2) బాణ యుగము (3) బాణానంతర యుగము.

వాసవదత్తా-మానవతీ-తరంగవతీ - పంచతంత్రము - భట్టారహరిచంద్ర
గద్యము మొదలగు కృతులు బాణుని కాలమువరకు ప్రచారములో ఉండెను.

బాణుడు గద్యసాహిత్యమును నవ్యప్రక్రియలతో తీర్చిదిద్ది గద్యకావ్య
నూతన శకారంభకుడయ్యెను. తన కాలములో గద్యకావ్యములో జాతికి
(స్వభావోక్తికి - యథావద్వస్తు వివరణకు) ప్రాధాన్యమున్నదనియు, కాని
ఉత్పాదన (నవనవోన్మేష ప్రతిభ-సృజన) సాహిత్యమునకు ముఖ్య లక్షణ
మనియు బాణుడు ఉద్ఘోషించెను.

“సంతి శ్యాన ఇవాసంఖ్యా జాతి బాజో గృహే గృహే
ఉత్పాదకా న బహవః కవయః కవయో యథా.”

(ప్రారంభ శ్లోకములు - హర్షచరితము)

అర్థనవ్యత, అక్షిప్తశ్లేషత, అక్షరరమ్యత, రసస్ఫుటత, శయ్య,
ఉపమాద్యలంకారములు, సుజాతులు (సముచితములగు స్వభావోక్తులు), కౌమల
పదావళి ఇత్యాది ప్రక్రియలతో గద్యమును భాసురమొనర్చిన మహామనీషి
బాణుడు (హర్షచరితం, కాదంబరి ప్రారంభ శ్లోకములు).

సర్గబంధములకు (మహాకావ్యములకు) చారుత చేకూర్చిన కావ్యాంగములు
బాణుని గద్య కావ్యములలో కూడ వినివేశితములయ్యెను. ఫలితము? సంస్కృత
గద్య సాహితీ సుందరి నవ్యసుషమతో లాస్య మొనర్చెను. వేదకాలము నుండి
కావ్యశిలా లేఖదులలో అనుస్యూతంగా వస్తున్న గద్యశైలి మహాకావ్య ప్రక్రియా
రంజితమై బాణుని కృతులలో సుందరతా పరాకాష్ఠ నధిరోపించెను.

బాణుడు ప్రతిపాదించిన కథాఖ్యాంకా విభాగమును భామహాది లాక్షణి
కులు అనుసరించిరి. కవిలాక్షణికుడైన దండి తదనుయాయులు ఈ విభాగము
నామోదించలేదు.

దండి మహాకవి అవంతి సుందరీకథలో బాణకాదంబరీచ్ఛాయలు పెక్కు
చోట్ల కానవచ్చుచున్నవి. కాలదృష్ట్యా సన్నిహితులైన బాణుడు, దండి
సంస్కృత గద్య వాఙ్మయమునకు కొత్త వన్నెలు చేకూర్చిన మహిత చరితులు.

బాణుని కృతులను అవగతము చేసికొనుటకు దండి కావ్యములకు అవంతిసుందరీ కథ, దశకుమార చరితము ఎంతయో ఉపకరించును.

బాణుని జీవితానుభూతులు, హృద్గత భావములు, వైదుషీ, లోకావేక్షణ, బాణునికి గోచరించిన సామాజికపరిస్థితులు, భారతీయ సంస్కృతి-కాదంబరిలో ఎటుల ప్రతిబింబించెనో దా॥ కమల ఈ గ్రంథములో హృదయంగమముగా నిరూపించెను:-

“మనము ఈనాటి నిర్వచనములో బాణుని అభ్యుదయవాదిగా చెప్పవచ్చును” (కాదంబరీకావ్య సుషమ-పుట-28) అని దా॥ కమల అభిప్రాయము. ఇది సర్వథా సత్యము. అంతేగాదు, బాణుడు సంఘ సంస్కర్త కూడా. సతీసహగమనము, రాజుల దుష్పురీపాలనము మొదలగు సాంఘిక దృష్ట్యా అపాత ప్రవృత్తులను పాత్రముఖముగా బాణుడు నిరసించెను. దురాచారములను పతితల దృష్టికి తెచ్చుటలో మహాకవులు ముందంజ వేస్తారు. కాళిదాస, బాణ, దండి ప్రభృతులు లిట్టివారే.

పునర్జన్మ సిద్ధాంతము భారతీయ విచారధార కొక వైశిష్ట్యాన్ని ఆపాదిస్తుంది. ఈ సిద్ధాంతానికి బాణుడు తన కృతులలో చేసిన రూపకల్పన అనితర సాధారణమని చెప్పాలి. పౌర జానపదుల విశ్వాసాలకు కవి కృతులు అద్దం పట్టును అను సూక్తికి కాదంబరి పుష్కలంగా సార్థక్యాన్ని చేకూరుస్తుంది.

“హిందూ ధర్మమునకు మూలస్థంభమైన పునర్జన్మ సిద్ధాంతము ఈ కథలోని క్లిష్టతకు జిగికి కారణము. దీనికి శాపవృత్తాంతము జోడింపబడింది” (పుట 28) అంటుంది ఈ గ్రంథకర్త.

కాళిదాసాదుల కృతులలోనూ, బాణుని కృతులలోనూ కల “సంవాద” సన్నివేశాదులను పోల్చిచూపుట ఈ గ్రంథంలోని మరియొక ప్రత్యేకత. బాణుడు చిత్రించిన శ్రీమూర్తులు కాళిదాసాదుల శ్రీమూర్తులకన్నను విశిష్టములు, ఉత్తమములు (పుట 25). చంద్రాపీఠుని యౌవ రాజ్యాభిషేకము ముగిసిన పిదప అతని దిగ్విజయ ప్రస్థానము అతని పరాక్రమ విశేషముచే (భంగ్యంతరమున ఏలిక హర్షవర్ధనుని పరాక్రమముచే) పాతకుల హృదయమును స్పృశింపజేయును.

“ఇతని దిగ్విజయ యాత్ర కాశిదాసు వద్దించిన రఘు దిగ్విజయ యాత్ర అంత వివరముగా ఓజోవంతముగా లేదు” (పుట 315). ఈ విధముగా నిర్దుష్టముగా కావ్యమునకు విలువ కట్టుటయే సద్విమర్శ.

బాణభట్టు జీవిత విశేషములు, రచనోద్దేశము, కైలి, కాదంబరి-సమ కాలీన సమాజము, శాస్త్రపురాణ పాండిత్యము మొదలగు ప్రకరణములలో ఈ రచయిత్రి సునిశిత సాహితీ విమర్శనాపటిమను, ఔచితీపూర్ణ దృక్పథమును ప్రదర్శించెను. కవి హృదయాంతరాళ భావములను ఆవిష్కరించుటలో డా॥ కమల సఫలత పొందెననుటలో అతిశయోక్తి లేదు.

ఈ కాదంబరి కావ్యసుషమ కాదంబరిని అధ్యయన మొనర్చు సహృదయులకు కమనీయ కాంతులను వెదజల్లుచు మార్గప్రదర్శన మొనర్చునని ఆశింప వచ్చును.

బాణుని గ్రంథములన్నింటిపైన ఇతోధికముగా సమగ్ర పరిశీలనమును డా॥ కమల చేయునని ఆశిద్దాము. శ్రీమతి డా॥ కమలను ఆశీర్వదిస్తూ -

కమలశ్రీరివ కమలం
కమలాక్షు ప్రీర్ముదం న తనుకేనూనామ్
కమనీయబాణవాణీ
విలాస కాదమ్బరీ కావ్య సుషమేయమ్?
ఇతిశమ్

దుర్మతి

వైశాఖ బహుళ నవమి 1
28-5-81 హైదరాబాద్

డా. బి.ఆర్. శాస్త్రి

సాధువాదః

విదితచరమేవ సర్వేషాం విదుషాం యద్గద్యకావ్యప్రణయనే మహా కవిర్బాణోఽతిశేతేఽన్యాన్ సర్వానవ్యభిరూపాన్. భూయాన్ పరిశ్రమోఽ షేష్యతే గద్యకావ్య రచనాయామ్. అత ఏవోక్తం ఖలు “గద్యం కవీనాం నికషం వదంతీ”తి. పద్యప్రబంధేషు వాగైవిచిత్ర్యం, పదోజ్జ్వలత్వం, భావా కర్షణం, వివిధమపి రచనాసు దృశ్యతే. కింతు బాణరచనాయాం పదేపద ఉపలభ్యమానా కాంతిరన్యత్ర దుర్లభా. బాణేన సమం దండీ సుబంధుశ్చ సనామ గ్రాహముద్దేఖ్యతే, పరంభావాభివ్యక్తౌ మనోహరశైల్యాం వర్ణనవిన్యాసే బాణ ఏవ గరిష్ఠ ఇతి నిశ్చప్రచమ్. రుచిరస్వరవర్ణపదా రస మావహతి, జగన్మనోహరంతి. బాణస్య వాణీ చిరం చకాస్తే స్వచ్ఛారుత్వేన.

వస్తువర్ణనే ప్రకృతివర్ణనేవా బాణ ఆత్మనోఽపూర్వం భౌగోలికం పౌరాణికం విజ్ఞానం ప్రకటయతి. వర్ణనానాం సర్వాంగీణమనోహరత్వాత్ సూక్ష్మతర వివరణ సమన్వితత్వాచ్చబాణోచ్ఛిష్టం జగత్పరమితి సుతరా మపితథమేవ. బాణస్యోభయోరపిగ్రంథయోః కవేర్యర్ణనచాతురీ బహశోఽవ లోక్యతే శూద్రకవర్ణనమ్, వింధ్యాటవీ వర్ణనమ్, ఉజ్జయినీవర్ణనమ్, మహాశ్వేతా వర్ణనమ్, శుకనాసోపదేశః ఇత్యాదీని కాదమ్పరీ గత వర్ణనాని విదుషాం వదనేషు నరీన్పుత్యంతి.

బాణస్య రీతిః పాళ్ళాలీతి సర్వైరభ్యుపేయతే. “శబ్దార్థయోః సమో గుమ్యుః. పాంచాలీరీతిర్విష్టతే” ఇతి బాణ రచనాయాం శబ్దార్థయోర్భూతానోహరి మేలనం దరీదృశ్యతే. కించతస్య పదావలిరపి విషయానురూపం పరివర్తనం ప్రాప్నోతి. తథాపి వింధ్యాటవీవర్ణనే సమానుభూయస్త్యం వర్తతే, యథా “ఉన్మద మాతంగ కపిలస్థంగలిత సలిల సిక్తేనేవానవరత మేలావనేన మద గంధినాంధకారితా” ఇతి “క్వచిచ్చ వసంత వర్ణనాదిషు మాధుర్యం దృశ్యతే- “కోమలమలయమారుతావతార నవరంగితానంగ ధ్వజాంశుకేషు మధుకరకుల కలంకీకృత కాలేయక కుసుమ కుడ్మలేషు మధుమానదివసేషు.”

బాణ రచనా వివిధాలంకార సుమానానుద్యానమివ ప్రతిభాతి. రూపకోత్సేషాశ్లేష విరోధాభాసాదీనామలంకారాదీనాం సంయోజనే అప్రతి

ద్వంద్విత్య మాపాదితమనేన మహాకవినా. చతుర్విధే పరిసంఖ్యాలంకారప్రయోగే
నకోఽపి కవిరనేన తులామరోధుం శక్నోతి. తత్తుల్యకవేరభావాదయం పరి
సంఖ్యాశేఖర ఇతి వక్తుముచితమ్.

అన్యోఽప్యేకోమహాన్ విశేషః. శ్లిష్టసమస్త దీర్ఘవాక్య ప్రయోగా
నంతరమేవ బాణభట్టో లఘుపదయుక్తాం. వాక్యావలీం ప్రయుంక్తే. ప్రాయో
యత్ర భావగాంభీర్యమర్థగౌరవం స్యాత్తత్ర సరలా వాక్యావలీ అన్యథాశ్లిష్టా
సమాసప్రచురా దీర్ఘావా. ఏవం విధమ పూర్వప్రతిభాసంపన్నం బాణభట్టమధి
కృత్య ఆంధ్రభాషాయాం సంరచనాకృతా డా. కమలామహోదయయా. బాణస్య
శైలీవై శిష్ట్యాని చరిత్ర వై శిష్ట్యాని చ సమ్యగుద్వాటితాన్యస్మిన్ గ్రంథే. సంపూర్ణేఽ
పిగ్రంథే రచయిత్ర్యా బాణభట్ట మాహాత్యై వై విధ్యం. సుష్టు బోధపదవీం
నీతమ్ వై శారద్యేన చ ప్రకటికృతమితిస్తుటం భవతి. వివిధానాం నరనారీణాం
చారిత్రాణి, కాదమ్బర్యా రచనోద్దేశం - ప్రకృతి రహస్యం చ సవిస్తరమా
విష్కృతమత్ర. అస్యాం కథాయాం వర్తమానం జానపదాంశం. జానపద కథా
నివేదనశైలీ విశేషం ప్రధానేన దర్శితవతీ డా. కమలామహోదయా. నూనంసా
విదుషీ అదీతినీ గద్యకావ్యే, గృహీతినీ చ బాణభట్టరచనాయామ్ వాత్సల్యమ్,
అనురాగః, త్యాగః, భక్తిః ఇత్యాదీన్ పాత్రోచితగుణాన్. తైస్తేరుదాహరణైః
వ్యవరిష్టాస్మిన్ గ్రంథే రచయిత్రీ, అతస్మాదు ప్రదర్శితః శాపగ్రస్తానాం.
పురుషాణాం (నస్త్రీణాం) వ్యవహారః కథానివేదకా ఏవ యథాకాలం పాత్రతాం
గచ్ఛంతీతి కాదమ్బర్యాః ప్రముఖం విశేషం మనోగ్రాహం ప్రతిపాదితవతీ.
అచోదసరః పరిసరే ఏవకథాసూత్రం పరివర్తతే ఇత్యపివిషయా నూత్నతయైవ
స్థాపితః.

కిం బహునా డా. కమలా మహోదయా ఆంధ్రపాఠకానాం పురః బాణభట్టస్య
కాదమ్బర్యా సర్వానవ్యభిరామాన్ విశేషాన్ సుగమయా లలితయా చ శైల్యాసము
పాస్థాపయత్. సర్వథా గౌరవాభినందనమర్హతి సా ఉత్తమ గ్రంథరచనయేతిశమ్.

శ్రీ ప్రమోద్ గణేశ్ లాలే

హైదరాబాదు

15-5-81

అధ్యక్షః, సంస్కృత విభాగః

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయః

అభినందనము

సంస్కృత గద్య రచయితలలో ఆద్వితీయుడు బాణభట్టు. ఈతనిని అనుకరించడానికై ఎందరో ప్రయత్నించినారు కాని సాఫల్యం పొందలేకపోయారు. సంస్కృత గద్య కావ్యాలలో ఉన్న ఆఖ్యాయిక, కథ అనే రెండు ప్రధాన విభాగాలను దృష్టిలో ఉంచుకుని బాణభట్టు హర్ష చరితము, కాదంబరి అనే రెండు గద్య కావ్యాలు వ్రాసినాడని కొందరి అభిప్రాయం. ఈ రెండు కావ్యాలు చూచిన తరువాతనే విమర్శకులు ఈ విభాగం చేశారని మరికొందరి అభిప్రాయం. ఈ రెండింటిలో కాదంబరి అత్యుత్తమమైనది. “కాదంబరీ కావ్యసుషమ” అనే ఈ గ్రంథంలో శ్రీమతి డా. కే. కమల కాదంబరి యొక్క వైశిష్ట్యాన్ని చాలా చక్కగా నిరూపించారు.

నూట డెబైప్రేజీల ఈ గ్రంథంలో కాదంబరికి సంబంధించిన సర్వాంగీణ పరిశీలనం జరిగింది. సంస్కృత కవులెవ్వరూ తమ కావ్యాలలో తమను గూర్చి ఏమీ వ్రాసుకోలేదు. బాణుడు మాత్రం ఆ పద్ధతికి అపవాదంగా, హర్ష చరిత ప్రారంభంలో తనకీ, తన వంశీయులకీ సంబంధించిన ఎన్నో విషయాలను చెప్పి ఉన్నాడు. దాన్ని ఆధారంగా తీసుకుని ఈ గ్రంథ ప్రారంభంలో బాణభట్టుని జీవిత విశేషాలు వర్ణింపబడి ఉన్నాయి. కథానాయకుని మూడు జన్మలకు సంబంధించిన కథ అవడంచేత కాదంబరీ కథ అంతా గజిబిజిగా ఉంటుంది. అందుచేత పాఠకుల సౌకర్యం కోసం ఆ కథను కూడా అతి సంక్షిప్తంగా వ్రాశారు రచయిత.

సాధారణంగా ఇతర కావ్యాలలో ఉన్న పద్ధతిలో కేవలమూ ప్రేయసీ ప్రియుల ప్రణయాన్ని మాత్రమే కాకుండా పితాపుత్రాదుల ప్రేమ, మిత్రుల ప్రేమ, స్వామి భృత్యుల ప్రేమ, చివరకు మానవులకు జంతువులకు మధ్య ప్రేమ వీటిని కూడా చిత్రించడం బాణుని లక్ష్యం అని డా. కమల చక్కగా ప్రతిపాదించారు.

బాబుడు చూపిన పాత్ర చిత్రణ నైపుణి ఆత్మద్భుతమైనది. షేక్ స్పియర్సు గూర్చి చెప్పేప్పుడు— ఆతడు సృష్టించిన పాత్రలలో ఏ ఇద్దరూ కూడా ఒక విధంగా ఉండరు అని అంటారు. అది బాణభట్టులో కూడా కనబడుతుంది. ఈ వైశిష్ట్యాన్ని రాదాపు యాభై పేజీలలో నిరూపిస్తూ చంద్రాపీడుడు, కాదంబరి, మహాశ్వేత మొదలైన ప్రధాన పాత్రలను గూర్చియే కాకుండా, శుకనాసుడు, కేయూరకుడు, పత్రలేఖనందీ నాతి ప్రధాన పాత్రలను గూర్చి కూడా చర్చ చేయబడింది. ఇలాంటి రకరకాల పాత్రలు ఉండడం చేతనే బహుశా “బాణోచ్చిష్టం జగత్సర్వమ్” అన్న నానుడి వచ్చి ఉంటుందని రచయిత్రి ప్రకటించిన అభిప్రాయం యుక్తింగా ఉన్నది. ఈ సందర్భంలో తాళిదాస-దిజ్ఞాగాదుల రచనలతో బాబుని రచనలో ఉన్న సంవాదాలు చూపించడం జరిగింది. ఆనందవర్ధనుడు చెప్పినట్లు మహాకవుల రచనలలో అక్కడక్కడ సంవాదాలు ఉండడం సహజమే కదా !

“ఓజః సమాస భూయస్త్యమ్ ఏతద్గద్యస్య జీవితమ్” అని ఆనాటి ఆలంకారిక సంప్రదాయం. అందుచేత గద్య కావ్యం వ్రాయదలచుకున్నవాడు, పంచతంత్రాదులలో ఉన్నట్లుగా, ఏదో సులభశైలిలో వ్రాసినట్లైతే అది నీతికథ అవుతుంది కాని కావ్యం అనిపించుకోదు. అందుచేత సమాస భూయిష్టమైన రచనయే చెయ్యాలి ఆ నియమాన్ని అనుసరిస్తూ వ్రాసినా బాణభట్టు సుగ్రాహ్యులైన సమాసాలమాత్రమే వాడి తన రచనను ఒక ఆనన్య సాధారణ పద్ధతిలో నడిపాడు. ఈయనది పాంచాలీ శైలి. “బాబుని శైలి” అన్న ప్రకరణంలో ఈ విషయాలన్నీ చక్కగా ప్రతిపాదించబడ్డాయి.

‘బాబుని ప్రకృతి వర్ణన’, ‘కాదంబరీ రసచర్చ’ అన్న విషయాలు క్లుప్తంగా ముచ్చటించి కథాకథనం విషయంలో బాబు డవలంబించిన పద్ధతి నేటి flash back టెక్నిక్ వలె ఉన్నదని చెప్పడం చాలా యుక్తింగా ఉన్నది. బాబుని కథాకథన పద్ధతికి ఇది సూత్రరూప వ్యాఖ్యానం. యౌవన ప్రారంభంలో కొంతకాలంపాటు దేశద్రుమ్మరిగా తిరిగిన బాబుడికి వివిధ జీవిత విధానాలతో పరిచయం ఉండడం సహజమే. ఆ విషయాన్ని దా కమల “కాదంబరి. సమకాలీన సమాజము” అన్న అధ్యాయంలో చక్కగా చిత్రించారు. ‘బాబుని సుఖావితాలు’, ‘బాబుని శాస్త్రపాండిత్యం’ అన్న ప్రకరణాలలో బాబుని నీతి

బోధన పద్ధతి, అతని రచనలో అడుగడుగునా కనబడే వివిధ శాస్త్ర పురాణేతి హాసాది పాండిత్యమూ విశదీకరింపబడ్డాయి. ఈ సందర్భంలో ఉదాహరించిన బాణుని “సుఖాషితం హరి” ఇత్యాది శ్లోకంలో ‘సుఖాషితం’ అన్నదానికి కేవలం ‘నీతివాక్యం’ అనికాక, ‘కావ్యము’ అని అర్థమని నా అభిప్రాయం. భర్తృహరి ఉపయోగించిన ‘జీర్ణమంగే సుఖాషితమ్’ అన్న సుఖాషిత శబ్దానికి కూడా కావ్యమనే అర్థం. అది విస్తృత కావ్యం కావచ్చు. లేదా ఏక శ్లోకరూపమూ లేదా ఏకవాక్యరూపమూ అయిన కావ్యం కావచ్చు. ఐతే ఈనాడు మాత్రం ‘సుఖాషితం’ అనగానే ‘నీత్యుపదేశక వాక్యం’ అన్న అర్థం ప్రచారంలో ఉన్నది.

“పూర్వోత్తరార్థముల తారతమ్యము” అన్న ప్రకరణంలో రచయిత్రి భూషణుడు తండ్రికేమాత్రము తీసిపోదని సయక్తికముగా చూపినారు. “తెలుగుపై కాదంబరి ప్రభావము” అన్న ప్రకరణమున ప్రధానముగ శ్రీనాథునిలో కనబడే కాదంబర్యనుకరణములను చూపి ఇలాంటివి ప్రబంధ కవులలో తూడ కోకొల్లలుగ ఉన్నవని సూచించబడింది. ఈ విధంగా ఈ నిబంధం సర్వాంగసుందరమై కాదంబరి కావ్యం విషయంలో పాఠకులకు అభిరుచిని కలిగించే చక్కని విమర్శనాత్మక గ్రంథంగా తెలుగువారి ఆదరణ పొందగలదని నా విశ్వాసము. ప్రాచీన గ్రంథాలలో ఏమన్నదో తెలుసుకొనే కోరిక గాని, తీరిక గాని, ఓపిక కాని లేకుండా-“ఆ! వాడిలో ఏముంది?” అని ఈసడించుకునేవారు అత్యధికంగా ఉన్న రోజులలో ఇలాంటి గ్రంథాలు తెలుగులో రావడం ఎంతైనా ఆవసరం. ఇవి మంచి పుస్తకాలు చదవడం అలవాటు ఉన్నవారికి కనువిప్పు కలిగిస్తాయి.

ప్రారాబాదు
15-8-1981

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు
రీడర్, సంస్కృత విభాగము
ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము

కృతజ్ఞతలు

నేను కాదంబరీ కావ్యముపై విమర్శనాత్మక వ్యాసమును వ్రాయుటకు ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడెమీ వారు కారకులు. వారి విషయముపై రచించిన ఉత్తమ గ్రంథమునకు పాఠితోషికము నిత్తుమనగా ప్రాంశులభ్యమైన ఆ ఫలము నకై ప్రయత్నించితిని. తత్ఫలితమే ఈ పుస్తక ప్రచురణము.

ఈ గ్రంథ రచనలో నా కడుగడుగునా వాత్సల్యపూర్ణదృష్టితో, సహాయము చేసి, మనవి మాటలు చెప్పినవారు శ్రీ తిరుమల రామచంద్రగారు. పితృతుల్యులైనవారికి నా నమోవాకములు.

నేనడుగగనే తమ అభిప్రాయములను కాదంబరీ కావ్యముపై తమ కేర్పడిన దృష్టితో సమన్వయపరచి ఇచ్చిన ఆచార్య శ్రీ బి. ఆర్. శాస్త్రిగారికి, డా. ప్రమోద్ గణేష్ లాల్ యేగారికి, డా. పి. శ్రీరామచంద్రుడు గారికి నా ధన్యవాదములు.

ఈ పుస్తక ప్రచురణమునకు ధన సహాయము చేసిన యూనివర్సిటీ గ్రాండ్ కమిషన్ వారికి నా ధన్యవాదాలు.

పద్మావతీ ఆర్ట్ ప్రింటర్స్ వారి పుస్తకాన్ని శరవేగముతో ముద్రించిరి.

ప్రచురణలో జరిగిన అలస్యమునకు నేనే కారణము. ప్రెస్స్ వారికి నా శుభాకాంక్షలు.

ముఖ చిత్రమును తయారుచేసి ఇచ్చిన శ్రీ శీలా వీరాజుగారు జగమెరిగిన కళాకారులు వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

గ్రంథ రచన ముద్రణ ప్రచురణలో ఎన్నో లోపములు జరిగి ఉండవచ్చును. సహృదయులు వానిని సూచి చిన సరిదిద్దుకొనగలను.

అంకితము

కాదంబరీ కావ్యామృతాన్ని ఎందరికో పంచిపెట్టిన పుణ్యశ్లోకులు మా పితృపాదులు కీర్తిశేషులు బ్రహ్మశ్రీ కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రిగారు. తెలుగు సంస్కృత భాషలలో అపార పాండిత్యాన్ని, కవన శక్తిని సాధించిన సుశ్లోకులు వారు. నా ఈ చిన్న పుస్తకము అచ్చులో ఉండగా 10-1-81 నాడ కాంధ హతమయింది వారి జీవితము. నా కక్షరాజ్యాసాన్ని చేసింది మా నాయనగారే అయినా రామశబ్దముతో ప్రారంభించి ప్రాథమిక విద్యను నేర్పినది మా అమ్మనే వారిరువురకు నమస్కరిస్తూ మా నాయనగారి ప్రతినిధిగా తానీ పుస్తకాన్ని గ్రహించవలెనని మా అమ్మను వేడుకుంటున్నాను.

వైశాఖ శుద్ధపంచమి

8-5-81

-కమల

కృతి సమర్పణ

బ్రహ్మశ్రీ కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రిగారు, శ్రీమతి అన్నపూర్ణమ్మగారు

విషయ సూచిక

బాణభట్టు	...	1-3
బాణభట్టుని జీవిత విశేషములు	...	4-16
కాదంబరి కథ	...	17-22
బాణుని రచనోద్దేశము	...	23-26
కాదంబరి-పాత్రచిత్రణము	...	27-28
శుకము పుండరీకుడు	...	28-30
కూద్రకుడు	...	30-31
చందాల కన్యక	...	31-32
చంద్రాపీడుడు	...	32-42
కాదంబరి	...	43-49
మహాశ్వేత	...	50-54
పత్రలేఖ	...	54-57
కపింజలుడు	...	57-62
శుకనాసుడు	...	63-66
వై శంపాయనుడు	...	66-71
తారాపీడుడు	...	72-78
మనోరమా విలాసవతులు	...	78-74
కేయూరకుడు	...	77-76
బాణుని శైలి	...	77-91
ప్రకృతి వర్ణనము	...	92-95
కాదంబరి-రసచర్చ	...	96
నాటకీయత	...	97-99
జానపద ప్రభావము	...	100-104

కాదంబరి-సమకాలీన సమాజము	...	105-138
బాణుని సుభాషితములు	...	137-140
బాణుని శాస్త్రపురాణ పాండిత్యము	...	141-151
హర్షోత్తరార్థముల తారతమ్యము	...	152-157
కాదంబరి-తెలుగు సాహిత్యముపై దాని ప్రభావము	...	158-168
ఉపసంహారము	...	167-168
అనుబంధము	...	169

బాణ భట్టు

బాణుడు పుంభావాపన్న వాణి. శబ్ద బ్రహ్మను సాక్షాత్కరింప జేసుకొన్న వాఙ్మయ ఋషి. ఈతని ముఖ కమలమునందు సరస్వతి మేఘచ్ఛన్న మగు ఆకాశమును చూచి పురివిప్పిన నెమలివలె తాళ లయ విన్యాసములతో నాట్యము చేసెను. బంగారు మువ్వలు ఘల్లు ఘల్లున మ్రోగు ఈ మహాకవి ముంజేతి కంకణము ఈతడు రచనా వ్యాసంగము సాగించుచుండగా మధ్యలో ఎచ్చటనూ భావ దారిద్ర్యమువలనగాని భాషా దారిద్ర్యమువలనగాని ఆగి మూగ పోయినట్లు కనిపించదు. సరస్వతి ఇతనికి వచో విధేయ కాబట్టి లేఖని కన్న ముందే అహమహమికతో సాగియుండి యుండును. ఈతడు సంస్కృత భాష యందు రచించుట యాదృచ్ఛికమే ! ఏ భాష నితడు ఆశ్రయించిననూ ఆ భాష కీతని రచన పెట్టని వన్నె అయి ఉండెడిది. గీర్వాణ భాషకు గీర్వాణత్వము ఇట్టి రససిద్ధులు సంపాదించి పెట్టినదే ! చూచిన వస్తువునే, సామాన్యజనమునకు అనుభవమునందున్న దానినే జగన్మోహనముగా అనన్య సామాన్యముగా వర్ణించి పాఠకుల నాశ్చర్యచకితులను చేసినాడీ మహాకవి. ఈతని భావుకత సంస్కృత సాహిత్యమునందే ఏ కొలది మందికో కలదని చెప్పట అతిశయోక్తి కానేరదు. సువిశాలమైన గద్యమయ రసజగతిలో బాణుడే నిరంకుశ చక్రవర్తి. ఈతని శైలిని పరివృత్త్య సహిష్టువు అని వర్ణింతురు. ఈయన పొదిగిన పదములు, అందులోనూ ముఖ్యముగా క్రియలు ఒక మహాసౌధ నిర్మాణములోని ఇటుక రాళ్ళవలె ఉండును. మధ్యనుండి ఒక ఇటుక రాయని పెళ్ళగించి మరొక దానిని పొదగలేము గదా ! బాణుని కవితా సౌధముకూడా అట్టిదే. గద్యమును వ్రాసి ఛందోమయ కవితను వ్రాసిన మహాకవుల నతిశయించి గద్యమునకే అపూర్వ మైన గౌరవమును కల్పించిన యశస్సు బాణునకు దక్కినది. అందుకే 'గద్యం కవీనాం నికషం వదంతి' అను ఆభాణకము ప్రసిద్ధిని పొందినది. ఈయన సంతరించిన రాగవాహినిలో పాఠకులు ఊయల లూగుచుండగనే హఠాత్తుగా ఈ మహాకవి జీవన వీణాతంత్రులు తెగిపోయినవని తెలిసికొనునప్పటికి వారు ఛాదంబరి ఉత్తర భాగమును చేరుకొనెదరు. అయితే తెగిన వీణా తంత్రులనుండి

వెలువడిన స్వరతరంగముల అనురణన పాతకుని కర్ణకుహరములలో మారు మ్రోగుచునుండగనే అతని నోములపంట, త్యాగ బుద్ధికి ప్రమాణము అయిన అతని కుమారుడు భూషణభట్టు తండ్రి వ్రాసిన పుటలలోని దస్తూరిమీది తడి ఆరకముందే తాను లేఖనిని చేత బుచ్చుకొనును. పుణ్యాత్ములే మహాకావ్యములను రచింతురందురు. బాణుడు ఎంతటి భాగ్యశాలి కాకపోయిన తనయంతటి కొడుకును పొంది, 'అత్తావై పుత్ర నామాసి' అన్న వేదోక్తిని తనయందు నిరూపించుకొని సహృదయ పాఠకులకు మహాపకారి కాగలడు? బాణుడు అల్లినది కల్పితమగు కథ. అందొక సంఘటనను మరియుక దానితో ముడి పెట్టుట కష్టము. కథ శూద్రక మహారాజు వర్ణనతో ప్రారంభమై వైశంపాయన శుక వృత్తాంతముతో కథాముఖము ముగియగా, ఆతర్వాత కథను జాబాలి మహాముని సాగించును. కథ మరికొంత దూరము పోవునరికి చిలుక, జాబాలి ఇరువురును ఆదృశ్యులై కథలోని పాత్రలు తారాపీఠ శుకనానులు చంద్రాపీఠ వైశంపాయనలు మహా శ్వేతా కాదంబరులు జరద్ధ్రవిడ ధార్మికాదులు సజీవముగా సాక్షాత్కరించు టయేకాక ఆనాటి రాజు పేరోలగములోని వైభవమును తమ వెంట తీసికొని వచ్చును. ఈ వైభవమునకు మించినది ప్రకృతి వర్ణనము. ఇంతటితో కన్నులు మిరుమిట్టుగొలిపి ధర్మమును విస్మరింపరాదు సుమా! అని తెలుపుటకు శుక నాసోపదేశమును కవి చేర్చెను. ఆటవికులు, వారి దండు, వారి ఆవాసమగు వింధ్యాటవి, అచ్చట చెట్లు చేమలు, జంతువులు పక్షులు బాణుని వర్ణనమువలన అమరత్వమును పొందెను. వీని వెంటనే కవి నోటిరుచిని మార్చుటకు జాబాలి తపోవన చిత్రమును గీచి పాఠకుల తలలు ఊపింపజేయును. ఇచ్చట ఆశ్రమ మృగములు, ముని కన్యలు అధ్యయన శీలురగు ఛాత్రులు, అగ్నిహోత్ర ధూమము, ఆ పొగ ఆకాశమున తెగసి ఋతులకొరకు కట్టు స్వర్గ సోపాన పంక్తి, ఆజ్ఞగంధము, తపోవనము ముంగిట ముగ్గులు, భోజన స్థలమునందు గీసిన విభూతి కర్రలు, భూతిబలికొరకు కడపముందు పెట్టిన ధాన్యపు పిడికిళ్ళు, కోతుల సహాయముతో తిరుగాడు వృద్ధ అంధ తాపసులు-ఒకటే తపోవన ప్రపంచము మనమునందు సాక్షాత్కరించును. ఈ విధముగా ఏ ప్రపంచమున కాప్రపంచమును తన కావ్యములో సృష్టించుచు బాణుడు ముందుకు సాగిపోయెను.

చనిపోయిన తన ప్రియుడు తిరిగి వచ్చునన్న నమ్మకముతో మహాశ్వేత నిరీక్షణము చేయుచుండగా, కాదంబరీ విరహమునందు చంద్రాపీడుడు వేగిపోవు

చుండగా పూర్వభాగము నిలిచిపోవును. ఈ రచనయందలి ప్రతి పదమును భూషణ భట్టు అనుసరించక పోయినచో కథలో తండ్రికున్నంత అవగాహన అతనికి ఏర్పడియుండదు. తండ్రి జీవిత కాలమునందే అతనికి అతడు లేఖ కుడుగా సహాయపడి ఉండవచ్చును. తండ్రి ఆదేశ ప్రకారము అవ్వటచ్చట పూర్వ భాగములోనే కొన్ని వాక్యములను భూషణ భట్టు చెప్పినా చెప్పియుండ వచ్చును. ఈ విధముగా కథలో లీనము కాకుండిన తండ్రి ఆవాంతర మృతిని పొందగనే తాను సమీపితు వస్తు పరిసమాప్తిని చేసి ఉండడు. 'యాథా తాతః తథా పుత్రః' అని భూషణ భట్టును వేయినోళ్ళ కొవియాడనిదే ఏ సహృదయుని మనస్సుకూడా సంతృప్తిని పొందదు. బాణుని సింహనాదములు, గజఘంకార ములు వినిపించుచుండగనే భూషణ భట్టు రచించిన చిట్టి చిట్టి వాక్యములు వివిధ రూపములను ధరించిన స్నేహవర్ణనము పాఠకులను తనియింపజేయును.

'పుష్పం ప్రవాళోపహితం యదిస్యాత్ ముక్తా ఫలం వాస్సుట విద్రుమస్థం' అను కాళిదాసు వర్ణనమును స్మరించినచో కనకాంబరములు మల్లెలు కలిపి అల్లిన దండవలె అందమును, ఆమోదమును గుబాళించు భూషణభట్టు బాణభట్టుల కాదంబరీ వైభవము మనకు సాక్షాత్కరించును. ఒక్కొక్కప్పుడు భూషణ భట్టునకు రావలసినంత ప్రశస్తి రాలేదేమో యనిపించును.

బాణభట్టుని జీవిత విశేషములు

సంస్కృత సాహిత్య జగత్తులో బాణభట్టుని చరిత్రము మధ్యమ బిందువు వంటిది. అజ్ఞాతముగానున్న పలువురు కవుల జీవనకాలమును బాణుని 'హర్ష చరితము' ఆధారముగా ఉజ్జాయింపుగా నిర్ణయించవచ్చును. బాణుడు తన ఏలిక హర్షవర్ణనుని వంశ చరిత్రమును వర్ణించుటకు ముందు పూర్వ కవి ప్రశంసను చేసి, తన వంశమును వర్ణించి తన జీవితములోని వసంత దశను, హర్ష వర్ణన చక్రవర్తి సభను తాను చేరుకొన్న విధమును తెలిపి చక్రవర్తి వంశ వర్ణనమునకు పూనుకొనెను.

రాజుల వంశావళుల పట్టికలు, నారాశంసులు, ప్రశస్తులు, శాసనములు, పురాణములు, ఐతిహ్యములు, అభూత కల్పనా కల్పిత కథలు, విదేశ యాత్రికులు చేసిన వర్ణనములు భారతదేశ చరిత్రలో విరివిగా కనిపించును. మన దేశ చరిత్ర రాజుల చరిత్రగా మారినది. కాబట్టి హర్ష చరితమును బాణుడు రచింపకపోయినను ఏ చైనా యాత్రికులవలననో, బౌద్ధ భిక్షువులవలననో మనకు అతని చరిత్ర తెలిసియుండెడిది. కాని హర్ష చరితారంభములోని మొదటి రెండు ఉచ్చాసములలో బాణుడు తన ఆత్మ కథను తెలుపకున్న, అంతటితో తృప్తికెందక సంగ్రహముగా కాదంబరి ప్రారంభ శ్లోకములలో తన వంశవృక్షమును ఇవ్వకున్న కాళిదాసాదులవలెనే ఈతని ఆత్మకథకూడా పాఠకుని ఊహగానము మీద, అతడు చేసిన అభూత కల్పనల మీద ఆధారపడియుండెడిది. బాణుడు తన వంశగాథను తెలిపి సంస్కృత సాహిత్య జిజ్ఞాసువులకు మహోపకారి అయినాడు. సంస్కృత సాహిత్య చరిత్ర నిర్మాణములో బాణభట్టుని ఆత్మకథ, పూర్వ కవిస్తుతి అత్యంతోపకారకములు.

బాణుల వంశ వృక్షము :-

కాదంబరీ హర్ష చరితములు రెండింటిలో బాణుడు పూర్వీకులను స్మరించి నాడు. హర్ష చరితానుసారము శాపగ్రస్త అయిన సరస్వతీ దధీచి దంపతుల

సంతానము సారస్వతుడు. సారస్వతుని పినతల్లి కొడుకు వత్సుడు ఆ వత్సుని వంశములో కుజేరుడు, అతని సంతతిలో పాశుపతుడు, వానికి అర్థపతి జన్మించిరి. అతని పదకొండు మంది పుత్రులలో చిత్రభానువు ఒకడు. ఆ చిత్రభానుని కొడుకే బాణభట్టు. కాదంబరిలో పాశుపతుని పేరు మాత్రము చెప్పలేదు. మహామహాపాథ్యాయ పి. వి. కాణే పాశుపతుని పేరు స్మరించు శ్లోకము ఇప్పుడు పరిభ్రమించున కాదంబరి వ్రాత ప్రతులతో బుద్ధమయి యుండవచ్చునని అభిప్రాయపడుచున్నారు. ¹

హిరణ్యబాహువను నామాంతరము గల శోణానదీ తీరములోని ప్రీతి కూటమను స్థానము ఈ వాత్సావ్యుని అవాసము. బాణుని తల్లి రాజదేవి ఈతని శైశవములోనే మరణించగా తండ్రి చిత్రభానువు తానే తల్లి తండ్రి అయి ప్రేమతో ఇతనిని పెంచెనట. తనకు తల్లి లేదన్న దుఃఖము, తండ్రి తన ఎడల చూపించిన వాత్సల్యము ఈ రెండింటిని రంగరించి బాణుడు వైశంపాయన శుక చరిత్రములో నిమిడ్చెను. తల్లిచిలుక వింధ్యాటవిలో శాల్యబీ వృక్ష కౌటరంశో ఈచిలుకను ప్రసవించి ఆ ప్రసవవేదనను భరించలేక మరణించగా భార్య వియోగ పీడితుడై ప్రవయస్కుడైన తండ్రి చిలుక అప్పుడే పుట్టిన రెక్కలురాని వైశంపాయనునికొరకు ప్రాణత్యాగము చేయక అసాధారణమైన అపత్యప్రేమతో పెంచెను. కవి ఆత్మ అతని కావ్యములో ప్రతిఫలించుననుటకు ఇది చక్కని నిదర్శనము.

బాణుని తండ్రి బాణునికి ఉపనయనాది సంస్కారముల నిర్వర్తించి, పదునాలుగవ ఏట శ్రుతులను, స్మృతులను నేర్పించెను. చిత్రభానునకు పది పదులు నిండక మునుపే నూరేండ్లు నిండెను. అప్పుడు పితృవియోగ శోకముతో బాణుడు గేహిటనమునకు బయలుదేరెను. అతని వెంట బయలుదేరిన అతని మిత్రబృందమున సమానులు, సహయోగులు, సంఘమునందన్ని వృత్తులవలంబించిన వారు నుండిరి. వారినిట్లు బాణుడు పరిచయము చేయును. ²

1. హర్ష, వీతిక. II

2. హర్ష I. పుట 19.

అతని భ్రాతలు చంద్రసేన మాతృషేణులు పారశవులు (బ్రాహ్మణునికి శూద్ర స్త్రీయందు కలిగిన సంతతి). భాషాకవి ఈశానుడు అతని కాస్త మిత్రము; అతనికిష్టులు రుద్రనారాయణులు, విద్వాంసులు వారబాణ వాసబాణులు, ప్రశస్తులను (లేక ప్రాకృత కవిత్వమును) రచించు వాణీభరతుడు, ప్రాకృత వేత్తకులపుత్రుడయిన వాయువికారుడు, బండిగణము అనంగబాణసూచి బాణులు, మధ్య వయస్కయగు కాత్యాయనిక (కాషాయధారిణి), చక్రవాకిక, విషవైద్యుడు మయూరకుడు, తాంబూలమునిచ్చు చందకుడు, భిషక్పుత్రుడు మందారకుడు, పుస్తకవాచకుడు సుదృష్టి, స్వర్ణకారుడు చామికరుడు, స్వర్ణ కారులమీద పర్యవేక్షకుడు సింధుషేణుడు, లేఖకుడు గోవిందకుడు, చిత్ర కారుడు వీరశర్మ, బిట్టబొమ్మలను చేయు కుమార దత్తుడు, మార్దంగికుడు జీమూతుడు, సోమిలగ్రహాదిత్యులను గాయనులు, కురంగిక యను నైరంధ్రి, మధుకర పారావతులను వాంశికులు (వేణుగానము చేయువారు), దద్దురకుడను గాంధర్వోపాధ్యాయుడు, కేరలికయను సంవాహిక (మాలిష్ పని చేయునది), తాండవకుడను లాసక యువకుడు (పాచికలాడువాడు), భీముకుడను జూదరి, శిఖిండుడను శైలాలి యువకుడు (నటుడు), హరిణికయను నర్తకి, సుమతి యను పారాశరి (పరాశర శబ్దమును అధ్యయనము చేసిన పరివ్రాజకుడు), వీర దేవుడను క్షపణకుడు (బౌద్ధభిక్షువు), జయసేనుడను కథకుడు, శక్రఘోణుడను శైవుడు, కరాళుడు అను మంత్ర సాధకుడు, లోహితాక్షుడను అసుర వివరవ్యసని (పాతాళమందలి నిధులు త్రవ్వి తీయవలెనను పిచ్చిగలవాడు), విహంగముడను రాతువాదవేత్త (రసవిద్యవలన ఇతర లోహములను బంగారముగా మార్చగలిగిన వాడు), దామోదరుడను దార్ధురికుడు (కుండలు చేయువాడు- దద్దురవాద్యమును పటహము వంటి దానిని మ్రోయించువాడు), చకోరాక్షుడను ఇంద్రజాలికుడు (గారడీచేయువాడు), తామ్రచూడుడను మస్కరి (పరివ్రాజకుడు). వీరుబాణుని పరివారము.

పై పట్టికలో బాణుడు తొలుత చెప్పిన చంద్రసేనమాతృషేణులు, ఈశానుడు, రుద్రనారాయణుడు బాణునికి చాలా ఆప్తులు. మిగిలినవారిలో వారు అవలంబించిన వృత్తులను చూచునపుడు, దారిలో పాములు కరచిన మందుపెట్టు జాంగలికులు, త్రవ్వకపు పని చేయగలిగిన వారు, ఇంద్రజాలి విద్యలవలన వినోదమును సమకూర్చువారు, గాయకులు, వాద్యబృందము, నటకులు, వర్తకులును నుండిరనియు దెలియును. వారందరును కలసి త్రోవలో ఉత్సవములు జరుపు

కొనుచు, కావ్యరచన చేయుచు, పరివ్రాజకుల సహాయముతో వివిధ దేశములను గురించి మొదటనే తెలిసికొని ప్రయాణము సుకరము చేసికొని ముందుకు సాగిపోవు చుండిరనియు, జూదమాడుచు, పాచికలను పరచుకొని, రాత్రులు కాపలా కాయచుండిరనియు, వీరి దేశాటనము కేవలము మొక్కుబడి కొరకు గాక విద్యా సముపార్జనమునకు, నేర్చిన విద్యకు మెరుగులు పెట్టుకొనుటకు, తదనుభవమున జీవిత పరమార్థము నెరిగిరనియు తెలియుచున్నది వీరి గుంపులో స్త్రీలు కూడ ఉండుట విశేషము.

బాణుడు తానచ్చట తిరిగి ఏమేమి చూచెనో కూడ సంగ్రహముగా చెప్పెను. అతడు వివిధ రాజ కులములను దర్శించెను. నిరవద్య విద్యావిద్యోజితములగు గురుకులములను సేవించెను. మహార్థాలాప గంభీర గుణవద్గోష్ఠుల యందు పాల్గొనెను. బుద్ధిధనముగల విదగ్ధ మండలములను సేవించి, ఆత్మ వంశోచితమగు వైపశ్చితిని (పాండిత్యమును) సంపాదించెను. దేశాంతరములను చూడవలెనను కౌతుకముతో యౌవన సహజమగు తొందర పాటుతో బయలుదేరి ఇతరులచేత ఉపహసింపబడెనట. లోకోత్తరమగు ధిషణ గలవాడితను. సామాన్యుల కితని ప్రవర్తనమెట్లు అర్థమగును? తిరిగి తిరిగి మరల బ్రాహ్మణాధివాసమునే (స్వగ్రామము) చేరుకొనెను.

బాణుడి సందర్శమునందు ఇందరి స్నేహితుల పేర్లను ఎట్టి తారతమ్యమును లేకుండ ఉట్టంకించి, గొప్ప చక్రవర్తి జీవితచరిత్రను వ్రాయదలచుకొన్న ఈ ఉద్గ్రంథమునందు వారికి గూడ గౌరవమును, ప్రతిపత్తిని కల్పించెను.

ఈతడు దేశాటమునందు సంపాదించిన అనుభవపు ఛాయలు కాదంబరీ హర్ష చరితములందు ప్రతిబింబింప కనిపించును. ఆశ్రమ వర్జనము నందితడు చూపించిన ప్రత్యేక శ్రద్ధకు కారణము స్వయముగా ఈతని బంధుజనమంతయు సాక్షాత్తు యీ తపోవనముల వంటి గురుకులములను స్థాపించి నడిపించుటయే. వానివలన తనివి తీర దర్శించి సల్లాప గోష్ఠులతో కాలము గడిపెను. ఈ కుటుంబములు అనవరతాధ్యయనధర్మనిముఖరములు. వీరిండ్లలో భస్మ త్రిపుండ్రక లేఖలతో కపిల శిఖా జాలముతో క్రతువు కొరకవతరించిన అగ్నుం వలె వటువుల నివసించుచుండిరి. వీరిండ్లముందు నీరు పెట్టిన సోమ కేదారికలు¹

ఏవుగా పెరిగి పరిసరములను పచ్చపచ్చగా చేసెను. కృష్ణాజినముల మీద పురోదాశమునకై బియ్యమును ఎండపోసియుండిరి. బాలికలు నీవారబలుల నిచ్చుచుండిరి. అడవినుండి శిష్యగణము హరితకుళలను పలాశ సమిధలను తెచ్చుచుండిరి. వంటచెఱకు కొరకు పిడకలు చేసి యుంచిరి. అగ్నిహోత్ర ధేనువులు అంగణమునందలి వితర్దికలపై (అరుగులపై) భూమిని రాచుచుండెను. ఈ ధేనువుల పాలను, పెరుగును కలిపిన ఆ మిశ్రియమును వైశ్య దేవ బలి యందు సమర్పించెడివారు. ఇచ్చటనే కమండలువులు చేయుటకు మట్టిని యతులు మర్దించుచుండిరి. వైతాన వేదికను కట్టుటకు ముందు గుర్తుల కొరకు పాతిపెట్టిన మేడికొమ్మల రాసులు పడి ఆ ప్రదేశమును పవిత్రము చేసెను. ఇచ్చటి పరిసరములు వైశ్యదేవ పిండములతో తెల్లగ కనిపించెను. హవిర్ధూమములు ఆకాశము మీద వ్యాపించి చుట్టుపట్ల చెట్ల చిగురుటాకులను నల్లబరచు చుండెను. అవు దూడలను తమ పిల్లలుగా భావించి గోపాలకులు లాలించుచుండిరి. ఈ అంగణమునందు ఆనేక వర్ణములుగల మేకపిల్లలు చెంగుచెంగున గంతులు వేయుచు అచ్చట యజ్ఞముల యందు జరుగు పశుబలిని సూచించు చుండెను. చిలుకలు, గోడవంకలు తాము కూడా పాతములను నేర్చి ఎడనెడ పాతముల నందించి నప్పుడు అధ్యాపన సమయమునందు అధ్యాపకుల కొకింత విశ్రాంతి దొరికెడిదట.¹ ఈ వర్ణనమంతయు కాదంబరిలో జాబాలి తపోవన వర్ణనములో గూడా పాతకులకు కనిపించును.

తానింకను స్వధర్మ పరిపాలన మందు స్థిరపడక ముందే వసంత ఋతువు చిన్న పిల్లలను లాలించినట్లు చెట్లను చేమలను లాలించు వేళలో క్రమ క్రమముగా ఎండలు ముదిరి సూర్యుని కన్నెత్తి చూచుటయే అసాధ్యము కాగా, ఒక నాటి మధ్యాహ్న వేళలో బాణుడు తన యింటనే భోజనము చేసి విశ్రమించు చున్నప్పుడు అతని పాఠశవభ్రాత చంద్రసేనుడు ప్రవేశించెను. చతుస్సముద్రాధిపతి, సర్వచక్రవర్తులకు ధారేయుడు మహా రాజాధిరాజ పరమేశ్వరుడు శ్రీ హర్షదేవుని భ్రాత కృష్ణవర్ణుడు బాణుని వద్దకొక వారాహరుని పంపె

నని చంద్రసేనుడు తెలియజేసెను.² బాణుడతనిని వెంటనే ప్రవేశపెట్టమని ఆదేశించగా ఆ లేఖ హారకుడు ప్రవేశించెను. అతని పేరు మేఖలకుడు. వాని వర్ణన మిట్టన్నది. అతడు సుదూరము ప్రయాణము చేసి వచ్చినందున, వాని పిక్కలు మొద్దుబారియుండెను. అతడు చందాతకమును (Tunic) కట్టుకొని నడుముకొక మట్టికొట్టుకొని పోయిన గుడ్డను బిగించి యుండెను. వీపు మీదకు వ్రేలాడిన బట్టపేలికల ముడి అతడు పరుగెత్తుచున్నప్పుడు సడలి యుండెను. గట్టితాడుతో గ్రుచ్చిన లేఖ మాలికను అతడు తల మీద పెట్టుకొని వచ్చెను.³ ఇట్టి లేఖ హారకుని వర్ణనము నొకదానిని దామోదరగుప్తుని 'కుట్టిసీ మత గ్రంథము'నందు కూడ చూడవచ్చును. ఈ గ్రంథముకూడ ఇదే కాలమునకు చెందియున్నది.

కృష్ణవర్ణుడు మేఖలకుని వెంట పంపిన సందేశము బాణునకు చాలా ఇష్టమయిన స్నేహధర్మమును ఉట్టంకించునదియే. ఇచ్చట కృష్ణుని ముఖమున బాణుడు ప్రస్తుతించిన స్నేహ మీమాంస కూడా మిక్కిలి ప్రశంసార్హము. కృష్ణు డతనికిట్లు సందేశము పంపెను: 'మాన్యుడవైన నీకు స్నేహపు విలువ తెలియనిదికాదు. ఏకగోత్రతవలనను, సమానజాతి వలనను ఒకచోట కలసి పెరుగుట, నివసించుటవలనను తరచుగా ఒకరినొకరు కలసికొనుచుండుట, ఒకరి ఎడల మరొకరికి గల అనురాగమును ఇతరుల ద్వారా తెలిసికొనుట, పరోక్షముగా ఉపకారముచేయుట, సమానశీలత వీనినన్నింటి దోహదమున స్నేహలత పెరుగును. నీ ఎడల నాకు ఎట్టి కారణములేకయే నిన్ను చూడక ముందే అప్రయత్నముగా స్నేహభావము కలుగుచున్నది. నా హృదయము నిన్ను చేరవచ్చిన బంధువును వలె గారవించుచున్నది. చంద్రుడు అల్లం త దూరమునుండి కుముదాకరమును సంభావించుట లేదా?' అని కృష్ణవర్ణుడు బాణుని ఎడల లేఖనీమైత్రిని వెలిబుచ్చెను (ఈ స్నేహ పాశమే బాణుని హర్ష వర్ణుని ఆస్థానము వైపునకు ఆకర్షించినది. కృష్ణుడు బాణునకు నిర్నిమిత్త

2. మధువన 'భాస్కరా' తాత్రు శాననమునందు హర్ష వర్ణుడు తన పంశావళిని వర్ణించి చివరకు 'స్వహస్తోమమ' మహారాజాధిరాజ శ్రీ హర్షస్య' అనియే తన చేత్రాలు నుంచెను.

3. హర్ష. పుట. 288.

బంధువయ్యెను. భవభూతి చెప్పిన 'వ్యతిషజతి పద్ధానాంతరఃకోఽపి హేతుః' అన్న సుభాషితమును ఇక్కడ చక్కగా అన్వయించవచ్చును.) తొలుత కృష్ణుడు బాణుని ఎడల తన స్నేహ బంధమును ఏర్పరచి, ఆ తర్వాత సందేశ ప్రయోజనమును మేఖలకుని ద్వారా వివరింపజేసెను.

మేఖలకుడు చెప్పిన మాటలివి:—

దుర్జనులు కొందరు బాణుడు చాపల్యముచేత స్వైరవిహారము చేసెనని ఆరోపించి అతడు చేసిన చిలిపి పనులను చిలవలు పలవలుగా పెంపొందించి ఆడ రాని మాటలు ఆడి అతనిపై దుష్ప్రచారముచేసి చక్రవర్తికి కూడా అతని ఎడల అనిష్టభావమును కలిగించిరి. వారు బాణునిపై ఆరోపించినవి కేవలము నీరాప నిందలే. ఎట్టివారికైనను కొందరు మిత్రులు, మరికొందరు ఉదాసీనులు, శత్రువులు ఉండియే యుందురు. అట్టి దుష్ప్రచారములు చక్రవర్తివరకు కూడ చేర్చి యిందరా డిన మాటలో నిజమే ఉండును కాబోలునని అతనినికూడా నమ్మించిరి. బాణుని సౌశీల్యము నెరిగిన కృష్ణవర్ధనుడు మాత్రము ఆ అపనిందలను నమ్మక చక్రవర్తి భ్రమను కొంతవరకు తీసివేసెను. అయినప్పటికిని బాణుడేమాత్రము కాలయాపన చేయక పరమేశ్వరుని దర్శనము చేయవలయును. అవకేళి (పంధ్య వృక్షము) వలె అతడు నిష్ప్రయోజనముగా తన బంధువుల మధ్య కాలము గడుపరాదు. చక్రవర్తి ఏమనుకొనునో అన్న భయము అతనికి అవసరము లేదు. వెంటనే అతడు బయలుదేరి రావలయును. ఈ కృష్ణవర్ధనుని సందేశమునుబట్టి బాణు డన్నచో పడరానివారు కొందరుండిరనియు, గోరంతలు కొండంతలు చేసి వారతనిని దూషించిరనియు తెలియుచున్నది. అందుకే కాదంటరి అవతారికా శ్లోకములో బాణుడట్టి వారిని- ఈ విధముగా నిందించెను.

1. 'అకారణావిష్కృత వైరదారుణాత్
2. అసజ్జనాత్ కస్యభయం నజాయతే' (శ్లో. 5)

ఈ సందేశమును విన్న బాణుని హృదయములో రాజపరమేశ్వరుని దర్శనము చేయుట అవశ్యమని నిశ్చితాభిప్రాయమేర్పడెను. కృష్ణునకు తని మీద స్నేహము, హర్షనకు అన్యధా భావము కలిగినందువలన మహారాజు హృదయము నుండి అడ్డిభావమును తీసివేయుట బాణునకు తప్పనిసరి అయ్యెను.

బాణుడిట్లు నిశ్చయించుకొని మరునాడు ప్రాతఃకాలమున స్నానము చేసి తెల్లని పట్టు పుట్టమును గట్టి అక్షమాలను చేత ధరించి, ప్రాస్తానిక సూత్రములను, మంత్ర పదములను పఠించి, దేవ దేవుడగు విరూపాక్షునికి క్షీరాభిషేకము చేసి సుగంధ కుసుమ, చందన, ధూప దీప బలలలో పూజను నిర్వహించి ధ్వజారోహణము చేసి అగ్ని దేవుని ఆజ్యులలాహతులతో పూజించగా, అతడు దక్షిణార్చియై కలుగవోవు శుభములను సూచించెను. తన శక్తి కొలది అతడు బ్రాహ్మణులకు ద్యుమ్నమును (దక్షిణంను) ఒసగెను. తూర్పు దిక్కున తెదురు ముఖము చేసి నిలచిన నైచికికి (పవిత్ర ధేనువునకు) ప్రదక్షిణము చేసెను. తెల్లని వస్త్రములు, తెల్లని అంగరాగము, తెల్లని పువ్వులను ధరించి, గోరోచనము నద్దిన దూర్వాగ్ర పల్లవములతో గిరికర్ణికారమును కలిపి గ్రుచ్చి చెవిమీద మడిచి పెట్టుకొనెను. సిగమీద సిద్ధార్థకములను (తెల్ల ఆవాలు) చల్లుకొని అతడు బయలుదేరెను. ఈ బాణుని వర్ణనము శ్రౌత స్మార్తముల యందు నిష్ఠ కలిగిన ఒక బ్రహ్మమయ మూర్తిని, కర్మతుని పాతకులకు పరిచయము చేయును.

అతడట్లు బయలుదేరువేళ ఆతని మేనత్త మాలతి యను నామె ఆతనికి ప్రయాణమంగళమును నిర్వహించెను. ఈమె బాణునికి మాతృనిర్విశేష. ఆతనికి తల్లిలేని లోపమును ఈమె తీర్చెను. స్నేహార్ద్ర హృదయ ఈమె. తెల్లని వస్త్రములను ధరించి సాక్షాత్తు భగవతి మహాశ్వేతవలె ఈమె ఉండెను. బాంధవ వృద్ధ లందరును బాణుని ఆశీర్వాదించగా పరిజనము నందలి వృద్ధ స్త్రీలు అభి నందించిరి. గురుచరణ స్పర్శచేసి వారి సమ్మతితో అతడు ప్రయాణము చేసెను. కుల వృద్ధుల కతడు నమస్కరించగా వారతని శిరమును మూర్కొనిరి. మంచి శకునమును చూచుకొని అతడు బయలుదేరుముందు యింటిముందర ప్రస్తాన పూర్ణ కలశమును నిలిపిరట. ఆ కలశము కంఠమునకు నలుపురంగు లేని పూవులతో దండనల్లి చుట్టిరి. కలశమునకు పిండితో వేలి ముద్రల నద్ది, పైన మామిడి చిగుళ్ళను పెట్టిరి. ఇట్టి కలశమును గోమయలిప్తమయిన గృహంగణము నందు నిలిపిరి. ఇది మంగళకరము, ప్రయాణము చేయువారికి శుభావహము.¹ ఈతడు

1. ఈ ప్రస్తాన కలశ వర్ణనము గాథా సప్తశతిలోని వర్ణనమునకు సరిగ్గా సరిపోవును (చూ. గా. స. II. 48)

కులదేవతలకు నమస్కరించి చేత పండ్లను పూవులను పట్టుకొని జపము చేయుచు ద్రాహ్మణులనుసరించగా ప్రీతికూటమునుండి బయలుదేరి మూడవనాటికి చక్రవర్తి రాజభవము వద్దకు చేరుకొనెను.¹

రాజద్వారమునుందున్న జనసమృద్ధమును చూచి బాణుడు ఇంతమందిని స్మరించిన బ్రహ్మకు అలసట కలుగలేదా? పంచమహా భూతములు పరిక్షయము నొందలేదా? పరమాణువులు విచ్చిన్నము కాలేదా? కాలము అంతమొందలేదా? ఆయుష్యము నిండలేదా అని అశ్చర్యపడెను. చిన్నచిన్న గ్రామములనుండి వచ్చి రాజధానిలోని జనసమృద్ధమును చూచినవారి తొలి యనుభవమిట్టిదే.²

ఇతరాస్థాన మండపమును చేరి యజ్ఞోపవీతమును వేలికి చుట్టుకొని చక్రవర్తికి స్వస్తి శబ్దమును పలికెను. రాజతనిని చూచి పర్యత గుహనుండి వెలువడిన సింహబృంహిత గంభీర స్వరముతో అకాశ మండలమును పూరించి 'ఇతడు బాణుడా? అని అడిగెను. అంతియే యని దొవారికుడు పలుకగనే చక్రవర్తి ముఖమును గిరుక్కున తిప్పి నలుపెక్కిన అపాంగములతో వెనుక కూర్చున్న మాలవ రాజకుమారుని ఉద్దేశించి 'ఇతడు మహా భుజంగము' అని ఆనగనే బాణుడప్పుడు తనను తాను సమర్థించుకొనుచు 'దేవా! లోకవృత్తాంతము తెలియని వానివలె నన్ను గూర్చి ఇట్లాజాపించుచుంటిరి. స్వైరముగా తిరుగు నాపండివారిని గురించి లోకులు నలుగురు నాలుగు విధములుగా భావించుట సహజము. కాత్యానేను బ్రాహ్మణుడను. సోమ పాయులగు నాత్యాయనుల వంశమున జన్మించిన వాడను. వేదవేదాంగములను, శాస్త్రములను అధ్యయనము చేసితిని. దారపరిగ్రహము చేసి గృహస్థునయితిని. నేనెట్లు భుజంగుడను (విటుడను?)' అని విన్న వినుకొనెను.³

1. హర్ష. పుట. 28.

2. హర్ష. పుట. 28. శాకుంతల నాటకములో శార్దూప శార్దూపులు హస్తినాపురమును ప్రవేశించినప్పుడు వారికిట్టి భావమే కలిగెను. చూ. శా. 5 వ అంకము.

3. హర్ష. పుట. 38

భూపతి 'నేనట్లు వింటిని' అని ఊరకుండెను. బాణునకెట్టి రాజమర్యాదలును జరుగలేదు. కాని చక్రవర్తి ఆమృతమును వర్షించు స్నేహమయ దృష్టితో తనకు బాణుని ఎడలగల ప్రీతిని వ్యక్తము చేసెను. ఇట్లు రాజునకు ప్రీతి పాత్రుడై అతడు గృహోన్ముఖుడై బ్రాహ్మణాధివాసమును చేరెను.

అతనిని బంధువర్గము ఆత్మాదరముతో ఎదుర్కొని స్నేహవర్షమును అతనిపై కురిపించిరి. బంధు మిత్రుల ప్రీతితో బాణుని జీవితము తనిసిపోయెను. అప్పుడతడు తన బంధువులకు వేసిన కుశలప్రశ్న అధ్యయన అధ్యాపన సంప్రదాయమును పాటించుచు అట్టి వృత్తిలోనున్న ప్రతి ఒక్కరు తమనుతాము ప్రశ్నించు కొనునట్లు చేయును. బాణుడు తన వారితో 'మీరు సుఖముగా నుంటిరా? మీ క్రాతపీక్రిమ (యజ్ఞము) యథావిధి నిర్విఘ్నముగా జరిగి ద్విజ చక్రమున కానందము కలిగించుచున్నది కదా? మంత్రపూర్వకముగా మీరు సమర్పించు హవిస్సును అగ్నిహోత్రుడు గ్రహించుచుండెగదా? వటువులు యథాకాలము అధ్యయనము చేయుచుండిరా? ప్రతిదిన మవిచ్ఛిన్నముగా వేదాభ్యాసము జరుగుచున్నదా? చిరంతనముగా వచ్చుచున్న యజ్ఞవిద్యయందు మునుపటివలెనే శ్రద్ధగలదా? పూర్వమువలెనే సమయమును వ్యర్థము చేయక వ్యాఖ్యాన మండలములు పరస్పర స్పర్ధానుబంధముతో వ్యాకరణ చర్చలయందు ఆదరము చూపుచుండిరా? ఇతర కర్తవ్యములను పరిత్యజించి విద్వాంసులు ఎప్పటివలెనే ప్రమాణగోష్ఠిని (తర్క శాస్త్ర చర్చ) జరుపుచుండిరా? ఇతర శాస్త్ర రసములయందు మంద ఆదరమును కల్గించు మీమాంసయందు ఎప్పటివలెనే మీకు అతిరస మేర్పడుచున్నదా? అభినవ సుభాషిత సుధలను వర్షించు కావ్యాలాపములు జరుగుచున్నవి కదా?' అని ప్రశ్నించెను.¹

ఇట్లత్యంత ప్రమోదముతో వారు కాలముగడుపుచున్నప్పుడు మిత్రులలో నొకడగు సుదృష్టి యను ఘోరక వాచకుడు ఒకనాటి మధ్యాహ్న విశ్రామ సమయమునందు పవహన బ్రోక్తపురాణము (వాయుపురాణము) లోని భాగములను

పఠించెను. ¹ అప్పుడతని సమీపమునందే ఉన్న సూచీబాణుడను బంది (వంది) తారమధుర కంఠముతో నీ ఆర్యును పఠించెను.

‘తదపి మునిగతమతి పృథు, తదపి జగద్వ్యాపి, పావనం తదపి,
హర్షచరితా దభిన్నం ప్రతిభాతి హి మే పురాణమిదం’

(ఈ వాయుపురాణము మునిప్రోక్తము. జగద్వ్యాపి. చాలా పెద్దది. పావనము - పవిత్రము, పవనుడు చెప్పినది. ఇది హర్షచరితమున కభిన్నమని నాకు తోచుచున్నది.) ఈ ఆర్యును విన్న బాణుని పితృవ్య పుత్రులు గణపతి, అధిపతి, తారాపతి, శ్యామలులను వారు కూడబలుకుకొని చిన్నవాడగు శ్యామలునిచేత రెండవ మహా భారతము వలె గంభీరమయిన ‘హర్షచరితము’ను బాణుడు రచించి తీరవలెనని అడిగించిరి. బాణుడు వారి ప్రార్థనను అంగీకరించి శ్రీకంఠ జనపద వర్ణముతో హర్షచరితాఖ్యాయికను ఆరంభించెను.

1. సుదృష్టి వర్ణనమిట్లున్నది:

అతడు నెమలి అపాంగమువలె తెల్లని పొండ క్షేమ వస్త్రయుగ్మమును (పుండ్రదేశము అనగా నేటి బెంగాలు, బీహారు) ధరించెను. ఈతడు బందికాపున (క్షత్రియునకు కూడ స్త్రీ యందు పుట్టిన వాడు) గోరోచనము తీర్థస్మృతికతో కలివేన తిలకమును ధరించెను. (కాదంబరిలో చండాల కన్యకను వర్ణించినప్పుడాయె కూడా గోరోచన తిలకమును దిద్దెనని కవి వర్ణించెను). ఇతడు అమలక తైలమును తలచుకు రాచుకొనెను. చిన్ననైన నీగకు పువ్వులు చుట్టె యుండెను. అప్పుడప్పుడు మాత్రమే తాంబూల చర్పణము చేయుట వలన అతని దంతకాంతు లు జ్వలమయి ఉండెను. కంటికి నన్నని కాటుక రేఖ మెరయు చుండెను. వినీతార్థ్య వేషము నతడు ధరించి, అనందిక మీద (వీరము) కూర్చుండి శరశలాకాయంత్రము (రెల్లె పుల్లలతో చేసిన వ్యాస వీరము) మీద పుస్తకము నుంచి, దానికి కట్టిన దారపు ముడిని విప్పి, గురుపెట్టిన కాగితమును తీసి దంత కాంతులతో మనీతో వ్రాసిన అక్షరములను ప్రకాశింపజేయుచు పత్రములమీద బరువును పెట్టి, గమకములతో శ్రోతృహృదయముల నాకట్టుకొనుచు, వాయు పురాణమును పఠించుచుండెను. అతని వెనుక మధుకర పారావతులు (వాంశికులు) కూర్చుని యుండిరి.

(హర్ష చరితము - III - 39.)

ఇంత వరకున్న కథలో మనకు బాణుని జీవిత విశేషములు అతని ముఖతః విన్నవి ఇవియే. ఇచ్చట ఊహాగానములకు, కట్టుకథలకు తావులేదు. భుక్తికి లోపములేని పండితవంశము నందు బాణుడు జన్మించెను. ధైర్యసాహసములు ఆత్మాభిమానము విద్యాభినివేశము, బంధుమిత్రుల ఎడల ప్రీతి, స్వతంత్ర భావములు, విశాల దృష్టి, పరిణతబుద్ధి, కొత్తకొత్త స్థలములను దర్శించి జీవనమునందలి వైవిధ్యమును కనుగొనవలెనను కుతూహలము, సమానులయందు తమ శ్లోకత్వము, తోటివారి నోడియందు నాలుకగా మెలగుట, వృత్తి గౌరవము, ధర్మము తనయందున్నప్పుడు చక్రవర్తికి కూడా భయపడక అతనిని ఒప్పించి మెప్పించు నేర్పు, ఆభిజాత్య గౌరవము మొదలగు గుణ పరంపరల పలన ఈత డయస్కాంతమువలె లోకులను తనవైపున కాకర్షించు కొని సూర్యకాంతమణివలె ప్రకాశమును, చంద్రకాంతమణివలె చల్లదనమును ప్రసాదించెడివాడని ఈ స్వీయ చరిత్ర తెలుపుచున్నది. మన దేశమునందు ఇదియే ప్రప్రథమ స్వీయచరిత నిర్మాణ ప్రయత్నమేమో! తెలియదు.

బాణుడు స్తుతించిన కవులు :-

హర్షచరిత్ర అవతారికలో పూర్వకవులను బాణుడు స్తుతించెను. కవీశ్వరులు బ్రహ్మసములు. వారిని స్మరించగనే బాణభట్టుని మనఃఫలకము మీద వ్యాసబ్రహ్మ సాక్షాత్కరించెను. కవి అంటే వ్యాసుడే కవి; తదితరులు అతని ముందు తీసికట్టు అనే భావ మితనిలో ఏర్పడినది. ఇతడు (వ్యాసుడు) సృష్టించినది విజ్ఞాన ప్రపంచము, బాణుడు సృష్టించినది కావ్యప్రపంచము; రసమయ భావనామయ, అలంకార భూయిష్టమయిన ప్రపంచము. వైదికధర్మనిష్ఠుడయిన బాణునిగుండెకు భారతామ్నాయమే ఎక్కువగా ఆకర్షకమైనది. సరస్వతీ వృష్టివర్ణి పుష్టమైనది భారతామ్నాయము. సరస్వతీనదిచేత పునీతమైనది భారతవర్షము అనిఈతని భావము. (హర్ష. శ్లో. 3)

బాణుడు వ్యాసుని భారతమును తనివితీర స్తుతించిన పదప “వాసవదత్త” కథను ప్రశంసించెను. ఈకథ ఇతర కవుల దర్పమును అది అణచి వేసెనని ఇతడు చెప్పెను ఇది సుబంధు ప్రోక్తమగు వాసవదత్తయో, పతంజలి సూచించిన వాసవదత్తయో తెలియదు. ఆ తరువాత గౌరవ తాంబూలముభట్టార హరిచంద్రు

22. ఇతని గద్యబంధము పదబంధములతో ఉజ్జ్వలమై, మనోహరమై, వర్ణక్రమ స్థితి కలిగి రాజమర్కాదను పొందగలిగినదట.¹ ఈ భట్టార హరిచంద్రుడు ఒకరిచే గద్యబంధమేదో తెలియదు. ఇట్లు రెండు గద్యబంధములను ప్రశంసించిన తరువాత బాణుని దృష్టి సాతవాహన సప్తశతి పైకి మరలెను.² ఇది అపరాధ, అగ్రామ్యము, సాతవాహనుడు రత్నములతో కోశమును నింపినట్లు దీనిని సుభాషితములతో నింపెను అని బాణుడనెను. కుముదోజ్జ్వలమగు ప్రహరణీనుని కీర్తి సేతునామక కావ్యముతో సముద్రాలను దాటిపోయినది. ఒప్పిసేనకూడా సేతునిర్మాణమును చేసియే సముద్రమును దాటెగదా!³ పరోక్షముగా సేతుబంధ ప్రశంసను బాణుడు కాదంబరిలో కూడా ఒకచోట తారాపీఠుని చర్చించు సందర్భమునందు చేసెను. 'నలకర తలాకలిత శైల సహస్ర సంధూతాదా సేతుబంధాత్'⁴ భాస కాళిదాస బృహత్కథాకారులను బాణుడిట్లు కొండావెను: భాసుని నాటకములను సూత్రధారులు ఆరంభమును చేయుదురు. ఇందు పాత్రల సంఖ్య ఎక్కువ. దేవకులములు సపతాకములై నట్లే ఈ నాటకము లందును పతాకస్థానముందును. అట్టి నాటకములను రచించి భాసుడు కీర్తిని పొందెను.⁵ కాదాసు సూక్తులు పూలగుత్తులవంటివి. వానియందెవరికి ప్రీతి కలుగదు? పార్వతీదేవి ప్రసాధనము, కందర్ప సముద్ధీపనము, శివుని లీలలే. ఇట్టి లీలు చూపించు 'బృహత్కథ' ఎవరి కాశ్చర్యము కలిగించదు? ⁷

ఈ ప్రశంసలో బాణుడు సంస్కృత ప్రాకృతమును కులమత భేదములను పాటింపక తన మనస్సు నాకట్టుకొన్న ప్రతి మహాకవికిని నీరాజనము లెత్తెను. సాతవాహన సప్తశతి, సేతుబంధము, బృహత్కథ- ఈ మూడును ప్రాకృత రచనలే.

-
1. హర్ష. ఆచారాంశ. శ్లోకము. 10.
  2. " " " 12.
  3. " " " 13.
  4. " " " 14.
  5. " " " 15.
  6. " " " 16.
  7. " " " 17.

కాదంబరి కథ

మూడు జన్మల వృత్తాంతమును కాదంబరికారుడు గొలుసుకట్టు కథ వలె వర్ణించెను. కాదంబరి కథకు తిలకము వంటిది కథాముఖము. బాణభట్టు తన వంశ వృక్షమును ఇరువది శ్లోకములలో వర్ణించి శూద్రక మహారాజు కథతో కథాముఖమును ఈ విధముగా వర్ణించెను — వేత్రవతీ నదీతీరములో కలికాల భయ పుంజీఘాతమైన కృతయుగము వలె సద్దర్శమునకు నిలయుముగా విడిశానగరమున్నది. దానికి ఏలిక శూద్రక మహారాజు. ఇతడు సకల గుణగరిష్ఠుడు. ఆదర్శ ప్రభువు. కళాకోవిదుడు. శాస్త్రపారంగతుడు.

ఒకనాడు ఈ రాజు కొలువుతీర్చి యుండగా ఒక చండాల కన్యక చిలుక నొకదానిని పంజరమునందు బంధించి రాజునకు ఉపాయనముగా సమర్పించును. ఆ చిలుక అన్ని కళలు, శాస్త్రాలు నేర్చినదనియు సకల భువనతల రత్నములకు ఉదధివలె మహారాజు అన్ని రత్నములకు ఏకభాజనము కావున దానిని పరిగ్రహించ వలెననియు అర్థించును. ఆ శకుము కుడికాలు పైకెత్తి ఒక 'అర్య'తో మహారాజునకు ఆయ శబ్దము పలికి సఖ్యుల నాశ్చర్యచకితులను చేయును.

మహారాజు మధ్యాహ్న విశ్రామ సమయములో చిలుక వృత్తాంతమును వినగోరెను. చిలుక తాను వింధ్యాటవిలో నొక శాల్మలీ వృక్షముమీద ముడుసలె తల్లిదండ్రులకు పుట్టినని ప్రసవవేదనను భరింపజాలక తల్లి గతాయువుగటయు (చిలుకకు ప్రసవవేదనయా!) తండ్రి తన పోషణభారమును వహించి తోటి చిలుకలు తెనిపారవేసిన ఫలఖండములను, శాలికణములను (బియ్యపుగింజలను) తెచ్చి తనను ఆ వాధారణమగు అపత్య ప్రేమతో పెంచుచుండగా రెక్కలు వచ్చి ఆకాశము నందు ఎగిసి పోకముందే ఒకనాడు వేటకాండ్రగుంపు అడవికి వచ్చుటయు, అందుండి ఒక ముసలి వేటకాడు శాల్మలీ వృక్షము నెక్కి దాని చిగురుటాకులు, పండ్లవలె ఉండు చిలుకపిల్లల గొంతునులిమి క్రిందికి విసిరివేయుచు యమ దండము వంటి తనచేతిని దాపి ముసలితనము వలన ఎగురలేని స్థితిలోనున్న తన

తండ్రిని చంపి క్రిందికి పారవేయుటయు, ఆ తండ్రి రెక్కల సందులో తల దాచుకొని ఉన్న తాను ఎండుటాకుల మీదపడి ప్రాణములతో బయటపడుటయు, సంభవించెనని చెప్పెను.

ఆ చిలుక పేరే వైశంపాయనుడు. తానిట్లు అడవిలో పడుచు లేచుచు ప్రాణాల నరచేతిలో పెట్టుకొని ముందుకు పోవుచుండగా హరితుడను ఋషి కుమారకుడు తనను చూచి భూతానుకంపతో రక్షించి తన తండ్రి జాబాలి ఆశ్రమమునకు తీసికొని పోవును. జాబాలి మహాముని తనను చూచి ఈ చిలుక తాను చేసిన అవినయ కార్యముల ఫలమునే అనుభవించుచున్నదని చెప్పగా అతని చుట్టూనే చేరిన ముని కుమారకులు 'ఏమా అవినయ కార్యము?' అని ఉత్కంఠతో ప్రశ్నించిరి. వారి నిర్బంధమున జాబాలి 'శ్రూయతాం యది కుతూహలం' అని కాదంబరీ కథను ప్రారంభించుటతో కథాముఖము ముగిసి పోవును.

కథ ఇట్లారంభమగును :

ఉజ్జయినీ నగరమును ఏలు తారాపీఠ మహారాజుకు విలాసవతి అను భార్య యందు నోముల పంటగా చంద్రాపీడుడు అను కొడుకు పుట్టెను.

తారాపడుని మంత్రి శుకనాసుడు. ఇతడు బుద్ధికి బృహస్పతి వంటివాడు. శుకనాసునకు కూడ అదేసమయమునందు మనోరమయను బ్రాహ్మణి యందు వైశంపాయను డను కొడుకు పుట్టెను. వైశంపాయన చంద్రాపీడులు ఒకే వృంతములోని రెండు ఆకుల వలె కలిసి పెరిగి విద్యాబుద్ధులు నేర్చుకొనిరి. గురు వసుజ్ఞతో గురుకులమును వదిలి ఇంటికి తిరిగి వచ్చిన చంద్రాపీడునకు తండ్రి ఇంద్రాయుధమును మేలుజాతి ఆశ్వమును బహుకరించి దిగ్విజయ ప్రస్థానమునకు ప్రేరేపించెను. యౌవనము నందు ప్రవేశించుచున్న రాజ కుమారునకు శుకనాసుడు నయసారమనదగిన ఆపూర్వోపదేశమును చేసెను. వైశంపాయన ద్వితీయుడై ఆ రాజకుమారుడు దిగ్విజిగీషతో కైలాస పర్యంత సమీప ప్రాంతమున పూర్వజలనిధికి చేరువన హేమకూట శుర్యతము వద్ద సువర్ణ పురమనే కిరాతావాసమును జయించి, అచ్చటనే సైన్యమును కొంతకాలము విశ్రమింపజేసెను. అక్కడ సంచరించుచు ఇంద్రాయుధముమీద పోయి పోయి కిన్నర మిథునము నొకదానిని వెంబడించి తన సైన్యమునకు దూరముగా తనకు

తెలియని ప్రాంతమును చేరుకొనెను. అచ్చట జలాన్వేషియై ముందుకు పోయి అన్వేషదమును సరోవరమును దర్శించి దాని తీరమునందున్న శివసిద్ధాయతన ములో తపశ్చర్యయందు నిమగ్నురాలైన మహాశ్వేతను దర్శించెను. మహాశ్వేత అతనికి ఆతిథి సత్కారములను చేసి తన వృత్తాంతమును ఈ విధముగా చెప్ప దొడంగెను?

మహాశ్వేత కథ :-

అప్పరసల కులములో హంసుడను వానికి గౌరియను కళత్రమునందు మహాశ్వేత జన్మించెను. ఆమె ఒకనాడు అన్వేషద సరోవరమునకు స్నానార్థము సఖీజనముతో కలిసిపోగా అచ్చట లక్ష్మీదేవికి శ్వేతకేతువను ఋషివలన పుట్టిన మానసపుత్రుడు ధృతవ్రతుడు పుండరీకుడను వర్తి కనిపించును. అతని దేహము నుండి వెలువడు సుగంధము వలన మహాశ్వేత ఆకృష్టయయి రూపాతిశయమును చూచి వివశయై అతని యందు బద్ధ భావయగును. పుండరీకుడు కూడా ప్రథమ దర్శనము నందే మహాశ్వేతయందనురాగము ఏర్పడగా ఆమెను పొందుటయందు జరిగిన కాలయాపనను సహించలేక తిరిగి మహాశ్వేత అతనిని చేరుకొనక పూర్వమే పరాసువగును. అప్పుడతని వద్ద అతనికి రెండవ ప్రాణముగు కపింజలుడు వ్రతమే ఉండును. ప్రాణములను విడుచుచు పుండరీకుడు తన ఈ అవస్థకు కారకుడయిన చంద్రుని ఈ విధముగా శపించును, 'యథాహ మప్రాప్త ప్రియాగ మాగమయేవ త్వయా ప్రాజైర్వియోజితః తథా త్వమపి కర్మభూమి భూతేఽస్మిన్ భారతే జన్మని జన్మన్యేవ ఉత్పన్నానురాగోఽప్రాప్త ప్రియాసమాగమః జీవిత ముత్సృజ్యసి' (తనవలె చంద్రుడు కూడా జన్మజన్మలలో మన్మథ వ్యథను అనుభవించవలెనని శాపసారాంశము). అట్లు మరణించిన పుండరీకుని శరీరముతో సహాగమనమును చేయదలచిన మహాశ్వేతను ఆకాశవాణి వారించెను. పుండరీకి ని దేహమును చంద్రమండలం నుండి ఒక తేజస్సు వచ్చి పైకి లేవ నెత్తగా కపింజలుడు ఎనుగెత్తి ఏడ్చుచు ఆ దేహమును అనుసరించెను. జీవితే శ్వర సహాగమ వ్రతమును మహాశ్వేత ప్రారంభించెను.

మహాశ్వేత తన వృత్తాంతమును ముగించి తన ప్రియ వయస్య కాదంబరీ వృత్తాంతమును చంద్రాపీడునకు చెప్పెను. కాదంబరీ అప్పరసల కులములోనే

పుట్టిన మదిరాదేవికిని గంధర్వరాజు చిత్రరథునకు ఉదయించిన ముద్దులపట్టి, మహాశ్వేతకు వాటిల్లిన విపత్తు కాదంబరి హృదయమును కలిచివేయును. మహాశ్వేత శోకాగ్ని చల్లారు వరకు తాను వివాహమాడనని కాదంబరి శపథము చేసెను. పేమకూట పర్యతము రమణీయమైనదని చెప్పి దానిని చూడరమ్మని మహాశ్వేత చంద్రాపీఠుని ఆహ్వానించును. చంద్రాపీఠుడు పేమకూటమునందు కాదంబరిని దర్శించెను. ఇక్కడనే నాయికా నాయకులు తొలిసారి పాఠకులకు సాక్షాత్కరించుదు. కింపురుష దేశమగు ఈ పేమకూట స్వర్వతము భారత వర్షమునకు ఉత్తరమున ఉన్నదట. ఇది భారత భూభాగము కాదు. అందువలననే కాదంబరి సఖియగు మదలేఖ, 'కీదృశీ జోజ్జయినీ, కీదృగ్భారతవర్షం, రమణీయోవా ముర్త్యలోకః' (ఉజ్జయిని ఎటువంటిది? భారతవర్ష మెట్టిది? మానవ లోకము అందమైనదేనా?) అని చంద్రాపీఠుని ప్రశ్నించెను.

చంద్రాపీఠుని తాంబూల కరండ వాహిని పత్రలేఖ. ఆమెను కాదంబరి స్నేహభావముతో కొంతకాలము తనవద్దనే ఉంచుకొనెను. అచ్చోద సరోవర తీరమునకు చంద్రాపీఠుని వెదకుచువచ్చి విడిసిన స్కంధావారమునకు మహారాజు తారాపీఠుడు పంపిన లేఖ అందెను. చంద్రాపీఠుని తిరిగి రమ్మని పంపిన వర్తమానమిది. తిరుగు ప్రయాణములో ప్రకృతి శోభను, అడవిని, అందున్న చండికాయతనమును జరద్ద్ర విడ ధార్మికుని చూచి వినోదించుచు రాజకుమారుడు ఉజ్జయినిని చేరుకొనెను. అతని వెనుక పత్రలేఖ కూడ ఉజ్జయినిని చేరుకొని కాదంబరి విరహావస్థను కన్నులకు కట్టినట్లు వర్ణించి చంద్రాపీఠునికి చెప్పెను. ఇంతటితో ఆకాండ హతమైనట్లు బాణభట్టుని లేఖని ఆగిపోవుటతో పూర్వార్థము ముగియును.

ఉత్తరార్థమును అతని కొడుకు భూషణభట్టు ప్రారంభించుచు
 “యాతేదివంపితరి తద్యచనైవ సార్థం. విచ్ఛేదమాప భువియస్తు
 కథాప్రబంధః.
 దుఃఖంసతాం తదనమాప్తి కృతంవిలోక్య ప్రారంభి ఏష సమయా
 న కవిత్య దర్పాత్.”

“పుణ్య క్షోకులగు మా కాలపాదుల మరణముతో ఈ కథాకథనమునందు విచ్చిత్తిని పొందెను. సహృదయు లందరునూ ఈ తీరిని నష్టమునకు వగయుటతో నేను ఈ కథను పూర్తిచేయు పనికి పూనుకొంటిని గాని కవిత్య దర్పముతో గాదు) ఇవి భూషణభట్టు పలుకులు.

ఇట్లు ప్రతిజ్ఞా వాక్యమును పలికి తండ్రి వెదజల్లిన కథాబీజములను తన యుడు పెంచి పెద్దజేసి ఫలరూపమునకు తీసికొనివచ్చెను. ఇంతవరకు చంద్రాపీడు దెవరు? వైశంపాయను దెవరు? జాబాలి చెప్పబోవు చిలుక వృత్తాంతమునకు పీరితో ఏమి సంబంధము? కాదంబరీ చంద్రాపీడులతో తదితర పాత్రలకు ఏమి సంబంధము? ఎవరీ మహాశ్వేత? పత్రలేఖ ఎవరు? ఇంద్రాయుధము వైశిష్ట్యము ఏమి? అను ప్రశ్నల పరంపర పాఠకుల మనస్సులలో సహజముగా ఉదయించును. అసమాప్తముగా ఈ కథ ఉండిన చెల్లాచెదురుగా పడిన రత్నములవలె ఈ పాత్రలు మట్టికొట్టుకొని పోయి ఉండెడివి. ఈ రత్నములను ఏర్చికూర్చి దండను కట్టిన శ్రేయస్సు భూషణబాణునికి దక్కినది. ఇక ఉత్తరభాగ కథను వినుడు:-

పత్రలేఖ కాదంబరీ ఉత్కంఠాపూర్వ సందేశమును చంద్రాపీడునకు విని పించెను. ఇంతలో స్కంధావారము దశపురము తిరిగి వచ్చినదన్న వర్తమానము చేరగనే దానివెంట వచ్చిన వైశంపాయనునితోకలిసి కాదంబరీ వద్దకు పోవుదునని చంద్రాపీడుడు తలంచెను. పిదప అతడు పత్రలేఖాకేయూరకులకును తాను తిరిగివచ్చుచున్న సందేశమును ఇచ్చి హేమకూటమునకు పంపి వేయును. త్రోవలోనే స్కంధావారమును కలిసికొని వైశంపాయనుని చూడ వచ్చునను ప్రత్యాశతో బయలుదేరిన చంద్రాపీడునకు ఆశాభంగమగును. వైశంపాయనుడు అచ్చోద సరోవర తీరములో తిరుగాడుచు ఆస్థలమును వదలిరాలేక ఉండిపోయెననియు, అతని వర్తమానము నందజేయుటకు తాము బయలుదేరి వచ్చితిమనియు అతని సైన్యము విజ్ఞప్తి చేసెను.

వర్షముతువునందు కాదంబరిస్థితి ఎట్లుండునో అని ఆలోచించుచు వైశంపాయనుని వెదుకుచు బయలుదేరిన చంద్రాపీడుడు అచ్చోదమును చేరుకొనెను అచ్చట తన మిత్రుని జాడ తెలియక మహాశ్వేతను తిరిగి కలిసికొని ఆమెవలన ఒక బ్రాహ్మణ యువకుడు అచ్చటికి వచ్చి ఆమెను చూచినది మొదలు చిరపరిచితతో వ్యవహరించినట్లు వ్యవహరించి 'చంద్రముఖీ ! నన్నీ మన్మథుడు చంపి వేయునేమో ? నీవే నాకిక శరణు' అని చిలుక పలుకులు పలుకగా చిలుకవు కమ్మని తాను శపించితినియు వెంటనే అతడు మొదలు నరికిన చెట్టువలె భూమి మీద ఆచేతనుడై పడిపోయెననియు చెప్పెను. ఈ మాటలు విన్న చంద్రాపీడుని హృదయము ప్రకల్పై ఉన్నచోటనే అతడు ముక్త జీవితదయ్యెను. అదే

సమయమున అతని నెదుర్కొనుటకు పత్రలేఖతో సహా కాదంబరి అక్కడికి వచ్చి జరిగినది చూచి నిశ్చేష్ట యగును. ఆమె అనుమరజార్థినియై (సహగ మనమును చేయదలచి) చంద్రా పీఠుని చరణములను స్పృశించగనే ఒకజ్యోతి అతని దేహమును వదలి ఆకాశ మార్గమునకు ఎగసిపోయెను. అశరీరవాణి మరల కాదంబరి సుహృత్వేతల నుద్బోధించి పుండరీకుని శరీరం చంద్రలోక ములో రక్షితమైనదనియు, శవుడైన చంద్రాపీఠుడు మరణించెననియు, అతని శాపము ముగియువరకు పరకాయ ప్రవేశమునుచేసిన యోగి శరీరమును రక్షించి నట్లు అతని శరీరమును రక్షించవలెననియు పలికెను. చెక్కిన చిత్తరువువలె ఉన్న పత్రలేఖ 'నీ యజమాని వాహనము లేకయే చనిపోయెను. నీవింకొక్క జ్ఞాను కూడాఇక్కడ ఉండరాదు' అని పలికి ఇంద్రాయుధమును జరజర ఈడ్చుకొనిపోయి అచోద్ద సరోవరములోనికి దుమికెను.

పుండరీక శాపమువలన కర్మభూమి అయిన భారతదేశములో జన్మించిన చంద్రుడే చంద్రాపీఠుడు. 'జన్మని జన్మని' అన్న పుండరీకుని శాప వచనమును అవితథము చేయుటకు అతడు పునర్జన్మ నెత్తవలసి వచ్చెను. పుండరీకుడే వైశంపాయనుడు. ఇతడు మహాశ్వేతా శాపమువలచే శుక యోనియందు జన్మించి వైశంపాయనుడను పేరుతోనే బరగెను. ఈ శుకమే జాబాలి వలన తన పూర్వజన్మ వృత్రాంతమును తెలిసికొనెను. ఇంద్రాయుధము కపింజలుడే. అచోద్దము నందు మునిగి అశ్వరూపమును త్యజించి తిరిగి తన రూపమునే పొంది మిత్ర కార్యమును నిర్వహించుటకు బయలుదేరినవాడు ఇతడు. చంద్రుని భార్య రోహిణియే పత్రలేఖ చంద్రాపీఠ మరజానంతరము ఈమె చంద్రలోక మును చేరుకొనెను. కపింజలుడు మహాశ్వేత నోదార్చి పుండరీకుని తండ్రి అయిన శ్వేత కేతువు వద్దకు వెళ్ళిపోవును.

ఈ కథనంతయు జాబాలి ఘహర్షి చెప్పి వైశంపాయనుడే ఈ చిలుక అని చెప్పగనే ఆ చిలుకకు తన పూర్వజన్మ సంస్కారములన్నియును ప్రాప్తిం చెను. హరీత ఋషికుమారకు డెంత ఆదరించినను ఆశ్రమమునందుండలేక మహాశ్వేతను తలచుకొనుచు ఒకనాడు అడవి లోనికి ఎగిరిపోగానే సాక్షాత్తు లక్ష్మీదేవి చందాల కన్యక రూపమును ధరించి ఆ చిలుకను ఒక పంజరమునందు బంధించి శూద్రక మహారాజునకు సమర్పించెను. శూద్రకుడే చంద్రాపీఠుడు. చందాల కన్యక శూద్రక వైశంపాయనులకు వారి వారి ప్రియురాలైతే సమా గమ మగునట్లు దీవించి అదృశ్య యగును. వారుభయులును తమ శరీరములను త్యజించి పుండరీక చంద్రాపీఠులుగా మారి మహాశ్వేతా కాదంబరులను కూడి సుఖముగా నుండిరి.

ఇదీ సంక్షేపముగా కాదంబరి కథ.

బాణుని రచనోద్దేశము

కాదంబరీ కథను స్థూలముగా పరిశీలించగనే మనకు స్ఫురించు విషయములు ఇవి :-

1) ఇది లోకాతీతమైన కథ. 2) హిందూ ధర్మమునకు మూలస్తంభమయిన పునర్జన్మ సిద్ధాంతము ఈ కథ అల్లికలోని క్లిష్టతకు, జిగికి కారణము. దీనికి శాప వృత్తాంతము జోడించబడినది. 3) ఇందులో పురుషపాత్రలే శాప గ్రస్తులై పునర్జన్మ పొందుట విశేషము. శ్రీ లెవరును శాపగ్రస్తులు కాలేదు. వీరు తమ ప్రేయసులు మూడు జన్మములెత్తి వచ్చువరకును వేచియుండుట మరియొక విశేషము. (అందుకే వీరు గంధర్వాంగనలు). 4) ప్రాచీనకాలమున కిన్నర కింపురుష గంధర్వాదులకును, మానవులకును ప్రత్యక్ష సంబంధము ఉండెడిదని మన ప్రాచీనులు నమ్మిరి. జాగ్రత్తగా శిక్షణ నిచ్చినచో తిర్యగ్గతు జాలమునకు గూడ బుద్ధి వికాసమునకు అపకాళమున్నదనియు భారతీయుల నమ్మకము. 5) కాదంబరీ కథ పంచతంత్ర కథంవలె ఒక పెద్ద పెద్దెలో చిన్న పెద్దెలను ఇమిడ్చినట్లు లేదు. ఇందు అతి క్లిష్టమయిన మలుపులతో ఏ పాత్ర ఎవరో పాతకులు గుర్తుపెట్టుకొనుట సాధ్యముకాక డిక్కిరిబిక్కిరి అగుదురు. 6) ఈ కథ అటు రాజరికమునకు, ఇటు ప్రజానీకమునకు, అటవికులకు, దేవతలకు - మనుష్యులకు, మనుష్యులకు - పక్షులకు, పూర్వజన్మలకు-ఈ జన్మకు మధ్య వంతెనలు కట్టచున్నది. దీని ప్రయోజన మేమి? అని ప్రశ్నించిన నూటిగా వచ్చు సమాధానము ఒక్కటేనని నేను భావించుచున్నాను. ప్రేమ దేశ కాలములకే గాక జనన మరణములకు కూడ అతీతమైనది. ఈ బంధమును తెంచి వేయగల శక్తి లేదని చెప్పటయే ఈ కథలోని ప్రధానోద్దేశ్యము. ఎక్కడి ఉజ్జయిని? ఎక్కడి హేమకూటము? ఎక్కడి అచోదసరోవరము? ఎక్కడి వింధ్యాటవి? ఎక్కడి చండాల కన్యక? ఎక్కడి చిలుక? ఎక్కడి శ్వేతకేతువు? ఎక్కడి కపింజలుడు? ఎక్కడి ఇంద్రాయుధము? ఎక్కడి పత్రలేఖ? ఎక్కడి మహాశ్వేత? ఎక్కడి కాదంబరి? ఎక్కడి చంద్రపీడుడు? ఎక్కడి వైశంపాయ నుడు? ఎక్కడి విలాసవతి? ఎక్కడి చంద్రపీడుని శరీరము? ఇవన్నియు

తరచి చూచిన తేలునట్టి ప్రేమ నవనీతము వేడికి కరిగిపోసింది. కాలాంతరమున, పురుషాంతరమున నశించనిది. ఆస్వాదించుకొంది రుచ్యమైనది.

ఇందులో ప్రేయసీప్రియుల ప్రేమయేకాక మిత్రుల ప్రేమ, స్వామిసేవ కుఱ బంధము, తల్లి దండ్రులకు పిల్లలకును గల పరస్పర ప్రేమ (వాత్సల్య భక్తులు), చివరకు పెంపుడు జంతువులు గుఱ్ఱములు మొదలగువానితో మానవునికి గల అనుబంధము కూడా అమరమైనదవి కవి నిరూపించును. ఈ నిష్పత్తియే కథకు ప్రాణము. వర్ణనములు కావ్య బాహ్యసౌందర్యమును ఇనుమడింపజేయును. కాని బాణుని వర్ణనములు కథతో పెనవేసుకొని శైలిలో భాగమై బాణభట్టు రచనకే ప్రాణమై పోయినవి.

జీవితములో ప్రధానమైనది ప్రేయసీప్రియుల ప్రేమమాత్రమే కాదనియు మరి ఎన్నియో బంధములతో జీవి జన్మించుననియు నిరూపించుటకే కవి ఒక వైపు తల్లిదండ్రుల ప్రేమ, తల్లిలేని తండ్రిప్రేమ, కన్నప్రేమ, పెంచినప్రేమ, ఈ ప్రేమపాశమునకు దేవతలు సైతము అతీతులు గాని వై నము, గురువుల వాత్సల్యము, మైత్రి, మైత్రీ పరాకాష్ఠ, మైత్రిలో త్యాగము, రాజీవానములో వివిధ స్తరములకు చెందిన ఆనందములు, వారివారి స్వామిభక్తి ప్రేమలు, జంతువులకు యజమానిపైగల స్వామిభక్తి (నెనరు) ఇందు వర్ణితములు.

మనోరమా విలాసవతుల మైత్రి, తారాపీఠ శుకనాసుల మైత్రి, చంద్రాపీఠ వైశంపాయనుల మైత్రి ఒకవైపు, పత్రలేఖా చంద్రాపీఠుల మైత్రి మరియొక వైపు, కాదంబరీ మహాశ్వేతల మైత్రి యొకవైపు, కాదంబరీ పత్రలేఖల మైత్రి మరియొకవైపు, కపింజల పుండరీకుల మైత్రి యొకవైపు, కపింజలచంద్రాయుధ చంద్రాపీఠుల అనుబంధము మరియొకవైపు, కపింజలశుకముల మైత్రి ఇంకొకవైపు - ఈ విధముగా కథ మొత్తము స్నేహమయముగా నున్నది. ప్రేమ తెక్కడ ఎంతటి స్థానమో స్నేహమునకును అంతటి గొప్ప స్థానము - అంతకన్న గొప్పస్థానము ఉన్నది. దీనికి కారణము బాణుడు నిజ జీవితమున వివిధ రంగములవారితోను వివిధ వృత్తుల వారితోను మైత్రిని కలిగి యుండుటయే కాబోలు! ఆతనిది మిత్ర కుటుంబము. అతనికి వర్ణావరణులగు భ్రాతృలును కలరు అయినప్పడు ప్రేమ వైవిధ్యమును చిత్రించు శక్తి ఎట్లు కలుగకుండును?

ఈ ప్రేమ అను సూత్రముపై ఆధారపడిన మరయొక ముఖ్య విషయము ఉపదేశామృతము. ఇది తడవ తడవకును పాఠకులను ఉర్రూతలూగించును. సూక్తి రత్నములు, సుభాషితములు, ఉపదేశములు సంస్కృత సాహిత్యములోని అవినాభూతాంగాలు. కావ్యరత్నమైన కాదంబరిలో వానికి విశిష్ట స్థానమున్నది.

ACC NC. 1315

శుకనాసోపదేశము వీటన్నిటిలో మకుటాయమానము. ఇదియేకాక సుగంధ ద్రవ్యములను, పువ్వులను వెదజల్లినట్లు ప్రతివర్ణనములోను సూటిగానో, గొణము గానో సుభాషితములను అభియుక్తో కులను పొదిగినవాడు బాబుడు.

15200

'ఉపదేశయుజే కావ్యం' అను ప్రశంస కాదంబరికి నూలుపోగు మాత్రమే.

వ్యాస వాల్మీకులలో వ్యాస ప్రోక్తమయిన భారతీకథయందే ఈ కవికి మక్కువ కాబట్టి వ్యాసుడు ప్రపంచించినకావ్య జగత్తును ఆదర్శముగా పెట్టుకొని ఉపదేశామృతమును ఒలికించుచు వీలైనంత పెద్ద రంగ స్థలమును నిర్మించుకొని అందు చేతనైనంతమంది పాత్రలను ప్రవేశబెట్టి, వారిని సమన్వయ పరచెను. ప్రేమైక మూర్తులయిన మనుష్యుల ప్రదర్శనము (Pageantry) చేయుట కూడ బాబుని ఉద్దేశ్యమై యుండును. రకరకాల పాత్రలను సృష్టించినందుకే 'బాణో చ్చిష్టం జగత్సర్వం' అను ఆభాణకము కలిగెనేమో?

894-813109

బాబుడు ప్రజాసామాన్యమును వర్ణించినట్లు ప్రాకృత కవులెవ్వరును వర్ణించలేదు. రాజాంతఃపురములలోని జీవితమును చిత్రించిన కవులు ఎవ్వరును బాబుడు చిత్రించినట్లు సామాన్య ప్రజలను చిత్రించలేదు. 'వనేవా హర్యేవా సమకరనిపాతో హిమకరః' (చంద్రుని వెన్నెల వనమునందును, రాజప్రాసాదమునందును సమానముగనే కాయుచున్నది) అను శంకర భగవత్పాదుల వాక్యము బాబుని సూచ్యపమమైన ధిషణను వర్ణించుటకు తగినది.

బాబుడు చిత్రించిన శ్రీ మూర్తులు కాళిదాసాదుల శ్రీమూర్తుల కన్నను విశిష్టములు; ఉత్తమములు. వారు పురుషులకు కేవలము భోగసాధనములు కారు. వారి వర్ణనములు చదివినప్పుడు పాఠకులకు వారి ఎడల పవిత్ర భావము ఏర్పడును. బాబుడు ప్రతి శ్రీ పాత్రకును అంగాంగ వర్ణనము చేయక వదలలేదు. కాని ఆ వర్ణనము పాఠకునికి చాపల్యమును కలిగించక ఆ శ్రీ పాత్రయొక్క

వ్యక్తిత్వమును, జౌన్నత్యమును ఉద్బుద్ధము చేయును. కాళిదాసు పాఠ్యశ్రీ పర మేశ్వరులను 'జగతః పితరౌ' అని ఒకవైపు చెప్పుచునే వేరొకవైపు తన సమకాలికుడైన వాత్సాయనుడు నిర్వచించిన 'చౌశీతి' బంధములను వారి రతో త్వవమును వర్ణించెను. బాణుని ప్రేమ మర్యాదను అతిక్రమించనిది - ఉట్లోల కట్లోలమగు వారిధి చెలియలి కట్టను దాటనట్లు చంద్రాపీడుని మనసుతో ఉద్వేల ముగ నున్న ప్రేమ ప్రియురాలి సొన్నిధ్యమున ఎల్లలు దాటలేదు. చంద్రాపీడుడు స్వతంత్రుడు, గాఢముగ ప్రేమించినవాడు. కాదంబరి గంధర్వ కన్యక కనుక స్వేచ్ఛగా వివాహమాడుట తప్పకాదు. అయినను అతడు ఆత్మగౌరవమునకు భంగకరమయినది కాని, కాదంబరి కించబడునట్టి పనిగాని చేయలేదు. చేసిన అందరు ఓర్చెడివారే. అతని సంయమము అటు వంటిది. అట్లే కాదంబరియును. ఆమె మానుషి కాదు, గాంధర్వి; అందునను రాజకుమారి. ఆమె ప్రేమోద్వేగ మంతయు మనసులోనే కుతకుతలాడినది కాని ఆవంతయినను పైకి పొక్కులేదు. పత్రలేఖతో ఆమె పంపిన ప్రేమసందేశము సభ్యతకు, సహృదయతకు గీటు రాయి. ఆ సందేశపు వక్రణము అసదృశము.

బాణుడు పాఠకుల కిచ్చిన మరొక కానుక సామాన్య సభ్యత. అంతః పుర సభ్యత, సామాన్య గృహస్థుల గృహ సభ్యత, తపోవనాశ్రమముల సభ్యత అటవికుల సభ్యత, గంధర్వలోక సభ్యత-ఇట్లు సభ్య ప్రపంచమునే బాణుడు మన ఎదుట అవతరింప జేయును

బాణుడు సనాతన ధర్మ పరాయణుడు. శ్రౌత స్మార్త సంప్రదాయాను యాయులైనవారి వంశమున జన్మించినవాడు. కాని అతని ఆశ్రయ దాత హర్ష వర్ధనుడు బౌద్ధమతాభిమాని. బౌద్ధమత ప్రభావము కొంతకు కొంత బాణుని పై నను పడియుండును. హర్షుని ఆస్థాన విద్వాంసులలో నొకడగు మాతంగదివా కరుని సాహచర్యము కూడా బాణుని మనస్సును కొంత మార్చి యుండును. కనుకనే ఆనాటి సనాతనులవలె కాక కథావర్ణములోను పాత్ర గ్రహణము లోను, మూఢాచారముల గర్వణములోను కవి ముందంజ వేసెను. మనము ఈనాటి నిర్వచనముతో బాణభట్టును 'అభ్యుదయ వాది'గా చెప్పవచ్చును.

కాదంబరి-పాత్ర చిత్రణము

కాదంబరిలోని పాత్రలను స్థూలముగా మూడు విధములుగా విభజింప వచ్చును; ఒకటి - 'మానవ పాత్రలు'; రెండు - 'తిర్యగ్జంతు జాలము'; మూడు - 'దేవయోనులు'. మానవ పాత్రలలో కూడా 'రాజ వంశమువారు', వారి 'అశ్రితులు', 'అటవికులు', దివ్యగంధర్వ యోని సంభూతులు కాదంబరీ మహా శ్వేతలు పుండరీకాదులు. సాక్షాత్తు లక్ష్మీదేవి ఇందొక పాత్ర. ఆమె మానవ పుత్రుడే పుండరీకుడు. చంద్రుడు, రోహిణి చంద్రాపీఠ పత్రలేఖపాత్రధారులు. ఈ విధముగా కవి. అతి మానుషమైన ఈ పాత్రధారుల పూర్వహములోనికి జరగదగిన దార్మికమనివంటి పాత్రలను ప్రవేశింపజేసి సమకాలీన దార్మిక జీవనపు తరుకు బెరుకులను పాతకులకు ప్రదర్శించెను.

శుకము :- కాదంబరి కథాముఖములోనే ఈ శుకము ప్రవేశించును. కూద్రక మహారాజు ఆ స్థానములోనికి ఒక చండాల కన్యక ప్రవేశించి ఇది విహంగమ రత్నమని చెప్పి శుకము నొకదానిని ఉపాయనముగా రాజునకు సమర్పించెను. రాజుచేత ప్రచోదితమైన ఈ శుకము తన కథను కన్నులకు కట్టి నట్లు వివరించెను.

ఈ శుకమే వైశంపాయన మంత్రీ కుమారుడుగా జన్మించిన పుండరీకుడు. పుండరీకుని మనస్తత్వము, అచ్చోద సరోవరమును చేరుకొన్న తరువాత వైశంపాయనుని మనస్తత్వము, తన కథను పూర్వజన్మ వృత్తాంతమును తెలిసికొన్న శుకము భావావేశమును ఒకేరీతిగా కవి చిత్రించెను. ఇది కథా కథన శిల్పమునందలి విశిష్టత. ఏ బాలశత్రుము పుండరీకుని అవాంతర మృతికి, చంద్రుని శాపమునకు, తద్వారా మొత్తము కథకు కారణమయ్యెనో, ఆ బాల శత్రుమే వైశంపాయనుడు శాపగ్రస్తుడగుటకు, చిలుక ఎగిరిపోయి చండాల కన్యక చేత బంధింపబడుటకు కారణమయ్యెను. ఈ విధముగా ఈ కథ పెరుగుటకు మూలము పుండరీకుని చంచల ప్రకృతియే. లక్ష్మీదేవి చాంచల్యము

శ్వేతకేతు మహర్షిలోని సంయమము కలిసి పుండరీకుని కష్టస్థునిముందు కారణ భూతమయ్యెను.

పూర్వజన్మ సంస్కార వశమున వైశంపాయన శుకమునకు సకల శాస్త్ర జ్ఞానమబ్బెను. శూద్రకు డందువల్లనే శుక చరితమును వినగోరెను. ప్రతి ప్రాణికి సహజమైన జీవితేచ్ఛ ఆహార నిద్రా భయాదులు. వీనితోబాటు విదగ్ధ జనమువలె జరిగిన పొరబాటును గురించి విచారించుట, తండ్రి తన కొడుకు ప్రాణములోడ్డి ఎచ్చటికో పోయినప్పుడతనిని తానను గమింపలేకపోవుట మొదలగు సుకుమార భావములు శుక సహజములు గావు. అట్లే చండాల కన్యక పెట్టిన ఆహారము జుగుప్సాకరముగా శుకమునకు తోచుట, చండాలులు సమర్పించినను ఫలమూలాదులు తినుటతో తప్పు లేదనియు, జాతి వర్ణ వ్యవస్థ మనుష్యులకు మాత్రమే పరిమితమయినదని, జంతువులకు పక్షులకు దానితో సంబంధము లేదని చండాలకన్యక వాదము సమకాలీన సాంఘిక వ్యవస్థను తెలుపును. చిలుక పలుకులతో ఈ కథ ప్రారంభమయినను కాదంబరీకథాకథనము మాత్రము చిలుక పలుకులు కాదు. జాబాలిమహర్షిప్రోక్తమీ కథ. చిలుక చేసిన విచిత్రముల వర్ణనము, మృగయాచర్చనము, చిలుక ప్రాణాల నరచేతిలో పెట్టుకొని పడిన పాట్లు, జాబాలి తపోవర్ణనాదులు, చిలుకపక్షులు కావు. మహాశ్వేత కొడుకు పలవరించుటతో చిలుక పుండరీకుడుగా మారిపోయెను. అవాంతర జన్మ ఎత్తిన వైశంపాయనుని అస్త్రిత్యమే చివరకు అంతరించిపోయి శుక పుండరీకులే మిగిలిపోవుదురు. చంద్రాపీఠుని బహిఃప్రాణముగా మెరిగిన వైశంపాయనుని పాత్ర నీటి బుడగవలె అదృశ్యమైపోవును.

చిలుక చండాల కన్యకచేత పంజరబద్ధమై 'నాహమస్యాఃతనయో నబ్రాతా నబంధుః' (నేనీమె బిడ్డను కాను. తోబుట్టువును, బంధువును కాను) అని అన్న మాటలు కథలోని నాటకీయ వ్యంగ్య వైభవమునకు లాగ్నాణము. వాస్తవముగా ఈ చిలుక లక్ష్మీదేవి కొడుకైన పుండరీకుని మారు రూపమే కదా !)

పుండరీకుడు:- పాశ్చాత్య సాహిత్యములో విషాదాంత కథలలో విషాద సంఘటనలకు మూల బీజమును Tragic Flaw అని అందురు. కాదంబరిలో పెక్కు జన్మలలోని సంఘటనలను సంధానము చేసి కవి కథను సుఖాంతము

చేసినే కాని న్యాయముగా ఈ కథలో నాయకా నాయకులు విడిపోవుటకున్నన్ని అవకాశములు కలిసికొనుట కేర్పడలేదు. ఈ కథలోని tragic flaw పుండరీకుని బాలికత్వమే. కథలో చంద్రాపీడుని కన్నను ఇతనికి ప్రాధాన్యము ఎక్కువ. కాని చంద్రాపీడుని వర్జనమునే కవి కథలోని ప్రముఖ భాగములో నిర్వహించుట వలన, కథకు కాదంబరి అని పేరు పెట్టుట వలన, కాదంబరి నాయకుడు చంద్రపీడుడగుట వలన, చంద్రాపీడుని రూపాంతరమయిన శూద్రుని వర్జముతో గ్రంథారంభమగుట వలన, చంద్రాపీడుడు రాజనందనుడగుటవలన, అతనిని నాయకునిగా భావించవలెను. మహాశ్వేత పుండరీకుని చూచినప్పు డతనిస్థితి నైష్ఠిక సుందరుడగు వటువు యొక్క తపః సమాధిలోనిది. అతనిని గూర్చి 'దీపికాలోక పింగలయా దేహ ప్రభయా కపిలీకృత కాననం కనకమయమివ తంప్రదేశం కుర్వాణం' (అతని దేహవర్చస్సు దీపకాంతివలె పింగల వర్జనమును కలిగియుండెను. ఆ తేజఃపుంజముచేత ఆదవి యంతయు వెలిగి బంగారు మయముగా కనిపించెను) అని, 'నిదాఘకాలమివ సాషాఢం' (ఎండకాలము వలె అతడు ఆషాఢ యుక్తుడయ్యెను. అనగా ఆషాఢ దండము పుండరీకుని వద్ద ఉండెననియు, ఎండకాలము చివర ఆషాఢ మాసము వచ్చును). అని వర్ణించెను.

కుమార సంభవములోని ఈ శ్లోకమును చూడుడు :

'అథాజినాషాఢ ధరః ప్రగల్భవాక్

జ్వలన్నివ బ్రహ్మమయేన తేజసా,

వివేశ కశ్చిజ్జ టిలః తపోవసం

శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమోఽపఠా' — కు. 5 స.

(పార్వతి తపోవనమునకు శివుడు కృష్ణాజినమును ధరించి, చేత ఆషాఢ దండమును పట్టుకొని చమత్కారోక్తులను పలుకుచు బ్రహ్మవర్చస్సుతో జ్వలించుచుండెనాయని అగుపించుచూ జటాధారియై మూర్తిభవించిన బ్రహ్మచర్యాశ్రమము వలె ప్రవేశించెను) ఆ శివుని వర్జనము ఇచ్చట జ్ఞప్తికి వచ్చును.

కామావిష్టలయి తపస్సందయమును కోల్పోయిన రాజులు చరిత్రలో లెక్కకు మిక్కిలి ఉన్నారు. విశ్వామిత్రుని కథ ఇందులకు అపూర్వమైన తార్కాణము. కామము జయించిన బ్రహ్మర్షిని త్రములు సకృత్తుగా వశిష్ఠుని వంటివారు కూడా ఉన్నారు. కామమును జయించినను క్రోధమును జయించ లేని శివుడు, విశ్వామిత్రుడు ఉండనే ఉన్నారు కాని కామాగ్నిలో శలభమువలె కాలిపోయిన పుండరీకుని వంటివారు లేరనే చెప్పవచ్చును.

‘అలంకారమివ బ్రహ్మచర్యస్య’ అని ఒక వైపునుండి అతని బ్రహ్మచర్యాన్ని ప్రశంసించుచు, ‘రతేరివ బాష్పజల బిందుభిః ఆరచితాం సృటికాక్ష మాలికాం కరేణ కలయంతం’¹ అని చెప్పుచు అతనిలోని శృంగార బావోద్రేకమును కవి సూచించెను. కపింజలు డెన్నిమాటలు చెప్పినను పుండరీకుని హృదయములో చిల్లులు పడిన కుండలో నీరు నిలువనట్లు ఆ ఉపదేశవాక్యములు నిలువలేదు. చివరకు ప్రాణములొడ్డి అయినా మిత్రుని ప్రాణములు నిలుప వలె నన్న భావముతో చేసిన కపింజలుని ప్రయత్నము విఫలమయ్యెను. పుండరీకుడు మహాశ్వేతకు వ్రాసిన ప్రేమలేఖ అభిజ్ఞాన శాకుంతలములోని శకుంతల లేఖకు ప్రతి రూపము. సకాలముతో మహాశ్వేత తన ప్రతి సందేశమును అందజేయలేకపోవుట వలననే పుండరీకుడు మరణించెను.

శూద్రక మహారాజు :- కాదంబరి కథాముఖము ఇతని వర్ణనముతో ఆరంభమను. శూద్రకుడు విడిశానగరమును ఏలిన వాడు. మహాకవి ప్రయత్న పూర్వకముగనే ఇతని వర్ణించునప్పుడు వినయము, రూపము. అన్వయము కల్గిన శుద్ధాంత కన్యకులున్నను మంత్రులు వంశోద్ధరణ కొరకై వివాహ మవసర మని వేడుకున్నను ఇతడు బ్రహ్మచర్యమునే అవలంబించెనని వర్ణించును. కావ్యారంభములో కవి చేసిన శూద్రకుని నఖిఖ పర్యంత వర్ణనము అసదృశము, అత్యంత మనోహరము. కాదంబరి కైలికి వర్ణిక (Sample) ఈ శూద్రక వర్ణనములోనే పాతకనికి లభించును. కథారంభములో శుకము చెప్పిన కథను ఉన్ముఖుడై వినుట కారంభించిన శూద్రకుడు కథాంతములో తానే చంద్రా

పీడుదని గ్రహించి కాదంబరిని పొందుటకు వెళ్ళిపోవును. ఈతని ఆస్థాన వైభవము, అతఃపురమునందలి స్నానాదికముల వర్ణనము, శయనించు, విశ్రమించు స్థలముల వర్ణనము, ప్రతిహార కంచుకి వర్ణముల పరిచయము, బాబుని ఏలిక హర్షవర్ణన మహారాజు వైభవమునే మన కన్నులకు కట్టించును. ఒక దశలో శూద్రక చంద్రాపీడులు అదృశ్యులై వారి స్థానములో హర్షవర్ణను డుదయించును. చరిత్రాత్మకముగా ఒక మహాకవి కాం నిర్ణయాదులు జరిగినందువలన ఏర్పడు పరిణామమిది.

శూద్రకు డెవరై యుండునో అన్న మీమాంస సహజముగా పాఠకుల కుదయించును. మృచ్చకటిక ప్రకరణకర్త శూద్రకుడు. ఇంకను ఎడనెడ శూద్రక నామధేయము జానపద సంప్రదాయ ప్రభావమున్న సాహిత్యములలో కనిపించును. ఇదే పేరు బహుళః బాబునికి గూడా నచ్చి ఉండుటచే ఈ పేరుగల రాజుతో కథారంభమును చేసి ఉండవచ్చును. కాదంబరిపై జానపద సంప్రదాయముల ప్రభావమున కీపేరు కూడా పుష్టిని గలిగించి ఉండవచ్చును.

చందాల కన్యక :- మెలుపు మెరిసినట్లు కన్నుల ఎదుట సాక్షాత్కరించి అదృశ్యమై పోవు పాత్ర ఈ చందాల కన్యక. శూద్రకుని ఆస్థానములోనికి పక్కణ (సవరుల పల్లె) స్వామి దుహితగా ఒక స్వర్ణమయ పంజరములో సకల శాస్త్రములను ఎఱిగిన వైశంపాయన శుకమును పెట్టుకొని వచ్చి “సకల రత్నా నామదధిరివ దేవః భాజనమితి కృత్వా” (సకల రత్నములకు సముద్రుడు భాజనమైనట్లు శూద్రక మహారాజు కూడా ఈ ఉత్తమ శుకమును పొందుట కర్హుడు) అని చెప్పి చిలుకను మహారాజునకు ఉపాయనముగా సమర్పించెను. చందాల కన్యక అందచందాలను లోకములో నల్లని వారికందరికిని గర్వము కలుగనట్లు కవి వర్ణించెను. కవి తలచుకున్నప్పుడు దేనినైనా అతిలోక సుందరముగా మలచగలుగుననుటకు ఈ వర్ణనము ఉదాహరణము. శూద్రకునితో పాటు అదృశ్యమయిన ఈ చందాల కన్యక కూడా కథాంతములోనే తిరిగి సాక్షాత్కరించి, సాక్షాత్తు లక్ష్మి దేవినిని స్వరూపము నావిష్కరించుకొని పాఠకుల నాశ్చర్య చకితుల జేయును. తన కుమారుడు ఇప్పటికే స్వచాపల్యమువల్ల ఘోర పక్షిజాతిలో పడిపోయెనని అతడు క్రిమి కీటకాదుల యొనిలో పుట్ట

కుండ అతనిని బంధించుటకీ చండాల రూపమును ధరించి 'ఆభరీ కృత సర్వ స్నేహేన అసాధారణేన అవత్య ప్రేక్షా' (అసాధారణమగు పుత్ర ప్రేమ ముందు తక్కిన బంధములన్నియును తీసికట్టే) అను వాక్యమును నిరూపించుచు శుక శాపకమును రక్షించి శ్వేతకేతువు తలపెట్టిన క్రతు పర్యవసాన సమయము నకు శూద్రుని వద్దకు చేర్చును. మహాకవి కాశిదాసు పార్వతి పాత్రను కుమార సంభములో సృష్టించి, శివ పార్వతుల అసదృశ ప్రణయగాథను చిత్రించి, పార్వతికి మానవత్వమును కల్పించును. బాణ మహాకవి ప్రసిద్ధముకాని లక్ష్మీ శ్వేతకేతువుల ప్రణయమును సృష్టించి లక్ష్మీదేవి పాత్రను అంతటితో ముగింపక ఆమె మనుష్య సామాన్యులవలె తన బిడ్డ కోసము పరితపించుటను చూపించి, మానవత్వమును దైవత్వముతో జోడించెను. మహాకవులందరును దైవగణములో మానవత్వమును చూచినవారే. వారు తలచుకున్నదో వారి చేతిలో మనుష్య పాత్రలు సీతారాములవంటి ఆదర్శ మానవులు దేవతలు కాగా, పార్వతి లక్ష్మీ సరస్వతి వంటివారు మానవులై పోయినారు.

చంద్రాపీడుడు:- పుండరీకుని వలన శత్రుడై మానవుడుగా జన్మించిన లోకసాక్షియగు చంద్రుడే చంద్రాపీడుడు. ఇతడు తల్లి గర్భమునందు ప్రవేశించినపుడు పరిపూర్ణ మంశమునుండి చంద్రుడు విలాసవతి నోటిలోనికి ప్రవేశించినట్లు రాజునకు స్వప్నము వచ్చెను. ఇది అతని చంద్రాంశను నిరూపించుటకే.

ఈ స్వప్నము ఔర్ధ్వ కథలలోని మాయాదేవి స్వప్నమును పోలియున్నది బుద్ధదేవుడు తల్లి గర్భమునందు ప్రవేశించినప్పుడు ఒక తెల్లని ఏనుగు ప్రవేశించినట్లు ఆమెకు ఈ వచ్చెనని భారతదేశమునందు ఎల్లెడల విస్తరించి యున్న శిల్పము లెన్నో తెలుపుచున్నవి.

రాజకుమారునకు భావి చక్రవర్తికి ఉండవలసిన లక్షణములన్నియును చంద్రాపీడ శిశువునందు ఉన్నవని శుకనానుడు సద్యోజాత శిశువును నిరూపించి అనందాతి రేకముతో చెప్పెను.

తారాపీడు ఓతనికి నామకరణము చేయుచూ 'మాతృసృగ మయా పరిపూర్ణమండలచ్చంద్రః సప్తే ముఖకమల మావిశన్ దృష్టః ఇతి స్వప్నాను

రూపమేవ రాజా స్వసూనోః చంద్రాపీఠ ఇతి నామచకార' అని చంద్రాపీఠుడను అతని నామకరణమును గమరించెను.

చంద్రాపీఠుడు గురుబలము నందభ్యసించిన విద్యలు విజ్ఞాన సర్వస్వమును తలపించును. ఒక వ్యక్తి ఇన్ని పద్యలయందు నిష్ణాతుడగుట అసహజము కదా యని అనిపించినను ఈ విషయము ధాజకుమారునకు ఎన్నో విషయములందు ప్రవేశముండుట అనివార్యమని తెలుపుచున్నది.

మౌలికముగా ప్రతి విద్యార్థి అభ్యసించవలసిన పదవాక్య ప్రమాణాదులు, రాజు నేర్వవలసిన ధర్మ శాస్త్రము, రాజనీతి, సైనికుడు తర్కీదు పౌండవలసిన వ్యాయామ విద్య, చాప, చక్ర, చర్మ, కృష్ణాణ, శక్తి, తోమర, పరశు, గదాది ఆయుధ ప్రయోగము, యుద్ధాంగములైన రథ చర్యలు, గజ పృష్ఠములు, విరామ సమయమునందు వినోదము కొరకు వీణా, వేణు, మురజ, కాంస్య, తాల, దద్దర, పుటాది వాద్యములు, భరత నాట్య శాస్త్రము, నారదీయ, గాంధర్వ విద్యలందు పరిచయము, యుద్ధ రంగమునందు ఉపయోగపడు హస్తీ శిక్ష, తురంగ వయోజ్ఞానము, ఉత్తమ నాగరకుడుగా జీవించుట కుపయోగించు పురుష లక్షణములు (అంగ విద్య), చిత్రకర్మ. అత్రిచ్చేద్యము (పూలదండ లల్లుట), గేదంగి రేకుల నమర్చుట, పుస్తకర్మ (పత్రితో బొమ్మలు చేయుట) లేఖక కర్మ, సచేతన అచేతన సాధనములకై ఆడుబాదము, శకునజ్ఞానము, జ్యోతిషము లో రాజునకు ఇంతో అంతో ఉండవలసివచ్చును; ఇవి కాక రత్న పరీక్ష, దాయి కర్మ (చెక్క పని), దంతపు పని, వాస్తు విద్య, ఆయుర్వేద, యంత్ర ప్రయోగము, విషమును లాగివేయుట, సురక్షములను భేదించుట వంటి నిత్యోపయోగకరమగు విద్యలలో కూడా ప్రవేశము; ఈత, ఎగురట, దుముకుట వంటి శరీర వ్యాయామములందు, ఉపద్రవాలము కథలు, నాటకములు, ఆఖ్యామికలు, కావ్యపురాణాదిహాసములందు, అన్ని విధాలలో, అన్ని దేశ భాషలలో, అన్ని సంజ్ఞలలో, శిల్పములలో, చంద్రాపీఠులలో రాజుకు ప్రవేశముండవలెను.

ఈ పట్టిక రాజు ప్రతి దినము సజ్జను తీర్చినపుడు వినవలసినట్లు అభియోగముల వైవిధ్యమును తెలియజేయును. రాజునకు ఎన్ని విద్యలలో ప్రవేశ

మున్న అన్ని సమస్యల నతడు ఇతరుల సహాయము నపేక్షించక స్వయముగా పరిశీలించి, లేక వాని గుణగుణములను పరిశీలించి ధర్మముగా తీర్పు నివ్వ గలడు.

ఈ జ్ఞానముతోబాటు లోకజ్ఞానము కూడా అతనికిన్నచో అనుచరులు, పరివారము మోసగించకుండగా తనను తాను కాపాడుకొని రాజ్యమునకు క్షేమము నొనగూర్చును.

పీనితో బాటు చంద్రాపీడునకున్న శరీరబలమును కవి వర్ణించినప్పుడు ఇతడు సింహబలుని ప్రతిరూపమాయని విస్మయము కలుగును. ఒకే కత్తి వేటుతో అతడు తాచిచెట్లను తామర తూడులను నరికి వేసినట్లు నరికివేయు వాడట. ఏనుగు గున్నల నతడు చెవి పట్టుకొని ఆపినప్పుడు అవి కదలలేక నతమతమయిపోవునట. పదిమంది కలిసి ఎత్తగలిగిన అయోదండము (ఇనుప గుడియ)తో అతడు బస్కీలు తీసేవాడట.

ఈ గుణముతో బాటు అతనిలోని ఆత్మగుణముల వికాసము అపరంజికి తావి అబ్బినట్లుండెను. ఈతడు వైశంపాయనుని ఎడం పెంచుకొన్న స్నేహవృక్షము అరటిబోదెవలె నిగనిగలాడుచు పెరిగెను. అందుకే వైశంపాయనున కాపద వాటిల్లినదని తెలియగనే ఇతడు నేలగూలెను. చరిత్రలో కథలలో ఏలికకొరకు ప్రాణములు వదలువారు, ఏలిక మృతి వర్తమాన మందగానే నేలకూలువారు తారసిల్లదురుగాని, ఒక స్నేహితుని కొరకు రాజు తన ప్రాణములు తృణమువలె పరిత్యజించుట వేరెక్కడను కానరాదు. చంద్రాపీడునిలో అహంకార మేమాత్రము పెరిగినను ఈ విధముగా నతడు మృత్యువు వాత పడెడవాడు కాదు స్నేహధర్మ మతనికి కాదంబరీ ప్రణయముకన్న మిన్న. ఒక విధముగా కాదంబరీ కథ స్నేహస్మృతి యేమో! ఇది “స్నేహస్మృతి”గా కలకాలము నిలిచిపోవును. ఇతనిలో అహంకారము పెరగకుండుట కతనికి శుకనానుకు యౌవరాజ్యాభిషేకములో చేసిన ఉపదేశము చాలా ఉపకరించి యుండవచ్చును కాలిన ఇనుముపై సమ్మెట పోటు పడినట్లు, గురుకులము నుండి అప్పుడే తిరిగివచ్చి గురువుల మీద పరిపూర్ణ ఆదర భావమును కలిగి ఇంకను రాజ్యభోగ భాగ్యముల రుచి గొంతుకిందికి దిగక ముందే శుకనాను

దతనిలో అహంకారము పెరగకుండా త్రుంచివేయును. మంచి గురువు లభించుట కూడా ఒక భాగ్య విశేషము. అట్టి భాగ్యశాలి చంద్రాపీడుడు. శుకనాసునిలో తండ్రిని, గురువును, మంత్రిని దర్శించిన వాడితడు. విద్యాభ్యాసము ముగిసిన తర్వాత శుకనాసుని దర్శింపబోయిన చంద్రాపీడుడు భూమి మీద కూర్చుండెనట. అతనికి శుకనాసుని ఎడలగల ఆదరభావము నీ ఒక్క విషయమే నిరూపించును.

యౌవనము ప్రవేశించిన చంద్రాపీడుని తారాపీడుడు గ్రుచ్చి కౌగిలించుకొని (సీవ్యన్నివ) ప్రత్యుత్థానముచేసి కూర్చుండుమని ఆదేశించగా, చేరువ నున్న తాంబూల కరంక వాహిని ఉత్తరీయమును చుట్టజుట్టి ఆసనముగా చేసి అతనికి సమర్పించగా, దానిని మృదువుగా కాలితో నెట్టివేసి అతడు భూమిమీదనే కూర్చుండెనట. ఇట్లనేక సందర్భములలో చంద్రాపీడుడు మాన్యుల సమక్షంలో షీతితలం మీదనే గూర్చుండెననిచెప్పిన కవి అతనికాలీనతనుతెలుపును. భూమిపైన అతడు కూర్చుండబోగానివారించి బలవంతముగా మాతృప్రేమతో ద్విగుణితమైన తనఉత్సంగంలో ఆతని తల్లి అతనిని కూర్చుండ బెట్టుకొనెను. బాల్యోచితములైన క్రీడలనుత్యజించి గురుకుల క్షేత్రమును ఎట్లు సహించితివని, నీకు గురువునందు భక్తి ఎంత గొప్పది అని తల్లి అతనిని స్వయంముగా అభినందించెను. శుకనాసు దతనిని అభినందించుచు “నేడు తారాపీడునకు ప్రపంచమునంతటిని జయించినంత తృప్తి కలిగినది. నిన్ను రాజునుగా పొందిన ప్రజలు భూమి ధన్యులు. నీ వయస్సెక్కడ? నీవు నేర్చిన విద్యలు పొందిన శక్తి ఎక్కడ? మహావరాహము దంష్ట్రావలయుమున భూభారమును వహించినట్లు నీవు భుజవలయుముతో వహించుము” అని అభినందించెను. ఈ విధముగా కవి పరోక్షముగా చంద్రాపీడుని గొప్పదనమును వర్ణించును. చంద్రాపీడుని యౌవరాజ్యాట షేకము ముగిసిన పిదప అతని దిగ్విజయ ప్రస్థానము అతని పరాక్రమ విశేషముచే (భంగ్యంతరమున ఏలిక హర్షవర్ధుని పరాక్రమముచే) పాఠకుల హృదయమును స్పృశింపజేయును. ఇతని దిగ్విజయ యాత్ర కాశిదాసు వర్ణించిన రథు దిగ్విజయయాత్ర అంత వివరముగా, ఓజోపంకము గా లేదు. ఇక్కడ చంద్రాపీడుడు జయించిన రాజ్యము, రాజు మొదలగు వివరములను కవి మనకు చెప్పక తన దోరణిలో అతని గొప్పదనమునే చాటును.

ఇచ్చట దీగ్విజయముకన్న కిన్నర మిథునములను వెంబడించి అచ్చోద సరోవరమును సమీపించి, వీణానాదమును విని సిద్ధాయతనమును చేరుకొని మహాశ్వేతను దర్శించి, ఆమె వృత్తాంతమును విని హేమ కూటమును చేరు కొనుటయే చంద్రాపీఠ కథలోని ప్రధాన మట్టము, దానియందే కవిదృష్టి కేంద్రీకృతమై యున్నది.

కిన్నర మిథునమును వెంబడించి తన ప్రయత్నము నిష్ఫలము కాగా చంద్రాపీఠు డాత్మ విశ్లేషణము చేసికొనిన తీరతని వివేక బుద్ధికి నిదర్శనము. తానెంత మూర్ఖబుద్ధి ననియూ, ఈ కిన్నరమిథునము దొరికితే ఎంత, దొరకక పోయిన ఎంత, అనియు తాను చేయవలసిన పనిని వదలివేసి ఇట్టి బాలిశ కర్మ చేయుట నిరర్థకమని అతడు వాపోయెను.

అతడు ఆదరజీయమగు మహాశ్వేతను దర్శించినప్పుడెంత శాలీనతను, కులీనతను, సంయమమును ప్రదర్శించెనో అంతటి గుండె నిబ్బరమునే తనకు ప్రియాతి ప్రియమయిన కాదంబరిని దర్శించినప్పుడు కూడా ప్రదర్శించెను. ఇదే శుకనానుడతనికి వెన్నతో పెట్టిన విద్య. కాదంబరి నతడు సామాన్య స్త్రీగా, ప్రీయురాలిగా చూడక ఒక దేవీ మూర్తిని చూచినట్లు చూచెనేమో! ఇతడు కాదంబరి ప్రస్తావముచేసినప్పుడు, ఆమె సమక్షమునందున్నప్పుడు ఆమె సమర్పించిన గౌరవతాంబూలమును, ఉపాయనములను, శేషహారములను పంపిన సందేశమును గ్రహించినప్పుడు, ఆమె ప్రశంస వచ్చినపుడు ఇదే భావము పాతకులకు భాసించును. చంద్రాపీఠునకు కాదంబరి యందుగల భావము గ్రామ్యరతి కాదు. అది అగ్రామ్యమయిన శృంగార సావేళము; రెండు ఆత్మలు అద్వైతస్థితి ననుభవించినప్పుడు వెలికివచ్చు ప్రేమోద్గారము. ఒక్క చోటకూడా చంద్రాపీఠుని మాటలలో హావ భావములలో వెకిలితనము కనిపించదు.

చంద్రాపీఠమహాశ్వేతల మైత్రికూడా ఆలోక సామాన్యము. ఆమె దర్శనమునే అతడు ఆఘమర్షణముగా భావించెను. మహాశ్వేత అతనిని ఆశ్రమమునకు గొనిపోయి అతిథిసత్కారము చేయునప్పుడు, అతి వినయముతో శిష్యుని వలె ఆమె ననుసరించెను.

అట్లనుసరించి ఆమెను గురించిన వివరములు తెలిసికొనగోరి “ఉపజన-
యతి హి ప్రభుప్రసాదంవోఽపి ప్రాగల్భ్యమధీరప్రకృతేః” అని ప్రతిజ్ఞా
పూర్వకముగా పలికి మానుషతానులభమగు ప్రశ్నకర్మలో నియుక్తుడగును.
ఈ ప్రశ్న కర్మయే కాదంటి వృత్తాంతశ్రవణమునకు, పుండరీకుని కథకు
దాఁతీయును, చంద్రాపీడుని జిజ్ఞాసయే కథలో అణగి ఉన్న పౌరలు విచ్చు
కొనుటకు, పుండరీక కపింజలుల వంటి పాత్రలను సాక్షాత్కరింప జేయుటకు
ప్రొద్బలకమగును. కాదంటి పాత్ర ప్రవేశమునకే ఈ ప్రశ్న కర్మ నాందీ
వాక్యము.

మహాశ్వేతా వృత్తాంతమును విన్న చంద్రాపీడుని స్నేహనిష్పత్తి చాలా
యోగ్యముగా నున్నది. అతని దృష్టిలో అకృతజ్ఞుడు, క్షేణమునకు భయపడు
వాడు, సుఖసంగి, స్నేహసదృశమైన కర్మను చేయలేనివాడు, నిష్ఫలమైన
అశ్రుపాతములో మాత్రము స్నేహము (ప్రేమ)ను చూపించుచు ఎలుగైతి
వీడ్చును. ప్రేమోచిత కర్మలను అనుష్ఠించు మహాశ్వేతారోదనము అతనికి
నిష్ఫలముగా తోచును. తన ప్రేమను నిలుపుకొనుటకు చిన్ననాటినుండి పెంచి
పెద్ద జేసిన తల్లిదండ్రులను వదులుకొని, విషయోపభోగ విముఖతయై ఐశ్వర్యము
నాశించక, సుకుమారమగు తనువును మరింత కృశింపజేసి, బ్రహ్మదర్శమును
చరించుచు, తపస్సుజేయుచు వనితా జనమునకు దుష్కరమగు అరణ్యవాసము
నంకితమైన మహాశ్వేత నిస్సహాయుల వలె, బాలికుల వలె వీడ్చుట తగదని
ఆమెను చంద్రాపీడుడు ఊరడించును. మహాశ్వేత మనస్సులో ఏదో ఒక
మూలలో అనుమరణమును పొందక పోయితినే అన్న విచారమును గూడా
చంద్రాపీడుడు తుడిచి పెట్టి, అనుమరణము నష్ఫలమని, “బ్రతికి యుండిన
సుఖము బడయవచ్చునని” “ఏతి జీవంతమానందో నరం వర్షశతాదపి” అని
ఆమెకు బోధించి ఇక్కడ అనుమరణమును సామీకాచారమునకు వ్యతిరేక
ముగా, గట్టిగా వాదించును.

మహాశ్వేత నూరడించుచు చంద్రాపీడుడు పలికినమాట ఇది “కథమప్యే
కస్మిన్ జన్మని సమాగమః, జన్మాంతర సహస్రాణి చ విరహః ప్రాణిణామ్”
(స్నిగ్ధ జరమునకు, ఎట్లో ఒక జన్మలో సమాగమము, జన్మాంతరములలో విర
హము తప్పదు కదా)! ఇదేమాటను విలాసవతి ఈ విధముగా అరును;

‘జానామి వరం దీర్ఘకాలమపి దుఃఖాన్యను భవంతీ, సక్పదపి వత్సస్య దర్శనాయ జీవితాస్మి నపునరసహ్యదుఃఖోపశాంతయే సంప్రత్యేవ మృతాస్మితి.’ ఇది కాదంబరీ కథకు మూల సూత్రము. బాణుడు ఈ వాక్యము పైననే ‘కాదంబరీ’ కథా సౌధమును నిర్మించి అందు ప్రేమికుల జంటలను, మిత్రుల జంటలను నిలిపె ననవచ్చును.

చంద్రాపీడునికి మహాశ్వేత యందేర్పడిన ఆదర భావమే అతని బేత కాదంబరీ వృత్తాంతమును వినిపించి హేమ కూటమున కామెవెనుక సచ్చిమ్మని వలె నడిపింప జేయును. అతడు మహాశ్వేతతో “భగవతి, దర్శనాత్ ప్రభృతి పరవాసయం జనః కర్తవ్యేషు యథేష్టమశంకితతయా నియుజ్యతామ్” అని అనెను.

కాదంబరిని దర్శించిన చంద్రాపీడుని భావావేశము అతని ధీరోదాత్త తకు నిదర్శనము. అతడు “ఒడలంతయు కన్నులైతే, నేను కాదంబరిని తనివి దీర చూచి యుందునేమో!” యనుకొనును.

చంద్రాపీడుని కాదంబరికి పరిచయము చేయుచు మహాశ్వేత సాఖిప్రాయ ముగా కొత్తవాడని సిగ్గుపడక, అపరిచితుడని భావించి రహస్యగోపనము చేయక, అవిజ్ఞాతకులశీలుడని భావించి శంకింపక, తన యందు గల ఆదర పూర్వకమగు మైత్రీ భావమునే చంద్రాపీడుని యందు కూడా కాదంబరి చహించ వలెనని చెప్పును. పైగా అతనిని మిత్రము, పరిజనము, బంధువుగా భావించ వలెనని కూడా తెల్పును. బహుశ కాదంబరి గంధర్వ కన్యక, అప్పరస కావున మానవ మాత్రునిగా భావించిన చంద్రాపీడుని పరిజనముగా భావించుట, కథా మర్మాదకు పాత్ర పోషణ యొక్క ఔచిత్యమును నిలుపుటకు పనికి వచ్చునేమో! అందులకే చంద్రాపీడుడు కాదంబరిని సామాన్య ప్రణయినిని వలెగాక దేవిగా ఆరాధించెను. ఆమె అతనికి మాన్య ప్రేయసి.

కాదంబరీ పరిజనములోని మదలేఖ ఆమెకు అత్యంత సన్నిహిత. ఆమె ద్వారా ఒక అమూల్య రత్నహారమును కాదంబరి చంద్రాపీడునకు బహుమాన ముగా పంపును. మదలేఖ చంద్రాపీడుని గుణములను ప్రశంసించుచు అతనిలోని

పేశంత (మార్దవము) అహంకారమునకు తావులేకుండా చేసినదనియు, ప్రశ్రయము (వినయ గుణమే) తన వంటి వారు మాట్లాడుట కవకాశమిచ్చినదనియు, మృదు మధురమైన ఆకృతియే అందరికినీ అతడు ఆకారణబంధువగుటకు కారణమయినదనియు, వాఙ్మాధుర్యమే అందరి మైత్రిని సంపాదించినదనియు, అందువలన చూచిన వారినందరిని లోబరుచుకొను అతని మూర్తియే, ఉపాలంభ యోగ్య (సాక్షాత్కార యోగ్య) మని చెప్పి స్తుతించును. ఒకవేళ చంద్రాపీఠుడు ఇతర రాజకుమారులవలె ఉండినట్లయితే అటువంటి మహామహిమనితో మాట్లాడ గల్గుటయే అతనిని తక్కువగా చూచుట; ఆదరించుటయే అత్యుత్తమ; స్తుతించుటయే వెకిలితనమును తెలుపుకొనుట; ఉపదరించుటయే చాపల్యమును ప్రకటించుట; ప్రీతియే తమ స్థానమును అర్హతను గ్రహింపకుండుట; విజ్ఞాపన చేయుటయే వదరుటోతు తనము; సేవ చేయుట స్వచాపల్యమును చూపుట; దానము చేయుట పరిభవించుట అగును," అని మదలేఖ చెప్పి భంగ్యంతరముగా కాదంబరీహృదయమునే ఆవిష్కరించును.

కాదంబరీచంద్రాపీఠులు విస్రంభాలాపములు చేయునప్పుడు ఒకరికొరకు వేరొకరు భూమిమీద గూర్చుండెడి వారు. ప్రీతిపూర్వకముగా తన వద్దకు జేమము నరయుటకు వచ్చిన కాదంబరికి తన శరీరమును, అత్మను, నైభవమును యావత్తు సమర్పించి ఇందులో ఏదీ ఆక్కరకు వచ్చిన దానిని ఉపయోగించు కొని గౌరవింపుమని ప్రేమ అను దేహలి యందు సర్వస్వమును సమర్పించిన అమరప్రేమికుడు చంద్రాపీఠుడు.

కాదంబరి వద్ద సెలవు తీసుకొనువేళ చంద్రాపీఠునకు హృద్గత భావమును వెలిబుచ్చుటకు మాటలు మిగుల లేదు. అతడు, "దేవి, కింబ్రవీమి బహు భాషిణే న శ్రద్ధధాతి లోకః, స్మర్తవ్యోఽస్మి పరిజన కథాసు" * అని చెప్పెను. ఈమాటలలో వినయము దాని వెనుక ప్రేమనిర్భరత గోచరించును.

కేయూరకుడు ఆచోద సరస్వతీరమునందు విడిసియున్న చంద్రాపీఠుని వద్దకు కాదంబరీహృదుల సందేశమును గొనివచ్చి మహాశ్వేత మాటలుగా ఇట్లు చెప్పెను :

* (దేవీ! నే నేమి చెప్పగలను? నే నెక్కువగా మాటలాడితే లోకులు నన్ను పదరుటోతు క్రింద జమకట్ట నా మాటలు నమ్మరు. మరి నా హృదయమును నే నెట్లు ఆవిష్కరింతును? నీ పరిజనమును గురించి చర్చ వచ్చినప్పుడు నన్ను స్మరించుము అంతే దాలును.)

“తథానామ సమక్షం భవతః శుహినశీతలాశ్చంద్రమయా ఇవ గుణా విరహే వివస్మన్మయా ఇవకృతాః” (నీ సమక్షములో చంద్రుని కిరణములవలె చల్లగా నున్న నీ గుణములు, నీ విరహములో చందభానుని కిరణములవలె తాపమును కల్గించుచున్నవి - (“విధురపి సవితరతి-”)) అతడు లేని గంధర్వనగరము ఉత్సవము జరిగిన తర్వాత వివిక్తమైన ప్రదేశము వలె ఉన్నదని (నాగవల్లినాటి వివాహ వేదికతో సాధారణముగా ఉపమానము) చెప్పి, చంద్రాపీఠుని సౌభాగ్యము మహాశ్వేత వంటి ప్రేమోపాసకకు అకారణముగా స్నేహభావమును ఉత్కంఠను కల్గించెనని తెలుపును.

కాదంబరిని తిరిగి కలిసికొనవచ్చిన చంద్రాపీఠునకు తండ్రీనుండి ఉజ్జయినికి తిరిగి పిలిపించుచు శ్రీ ముఖమురాగా చంద్రాపీఠుని స్థితి ద్విధా విభక్తమైన మనస్సుగల దుష్యంతుని స్థితివలె మారును. కాని దుష్యంతునివలె తాను నిలిచిపోయి తనమిత్రుని పంపించక, తానే కాదంబరి యందు తగుల్కొన్న హృదయము నెట్లో విడదీసికొని స్కంధావారమును వైశంపాయనుని కొప్పగించి ఉజ్జయినికి బయలుదేరెను.

ఇక్కడ చంద్రాపీఠుని మాటలు గమనింపదగినవి.

“గరీయసీ గుర్రోరనుజ్ఞా ప్రభవతి దేహమాత్రకస్య - హృదయేన హేమకూట నివాసవ్యసనినా లిఖితం జన్మాంతరసహస్రస్య దాన్యపత్రం దేవ్యా” - (నాశరీరమే ఉజ్జయినిని చేరును. హృదయము హేమకూటమునందు నివసింపగోచరు జన్మాంతర సహస్ర దాన్య పత్రమును వ్రాసి దేవికి సమర్పించినది) - జీవించి యుండి తిరిగి హేమకూటమును దర్శింపకుండుట కల్గ అని చెప్పి చంద్రాపీఠుడుజ్జయినికి బయలుదేరును.

పత్రలేఖనలన కాదంబరి అనుభవించుచున్న బాధను గురించి విన్న చంద్రాపీఠుడు “మన్యేద మమాపి మనోవ్యామోహకారీ కోఽపి శాప ఏవాయమ్ అస్యథాఽప్రబుద్ధిబుద్ధేరపి యేషు న సందేహ ఉపపద్యతే తేవ్యపి స్ఫురేషు మదన చిహ్నైషు కథం మే ధీర్వాణ్ముష్కేత” ఇక్కడ చంద్రాపీఠుని స్థితిని చాలా విచిత్రముగా కవి వర్ణించెను. కాదంబరి హావభావ విలాసములన్నియు సృష్టముగా ఆమె మనస్సున కద్దము పట్టినను, దివ్యకన్యకల నంతకు పూర్వము చూడనందున అవి ఆమె సహజ విలాసములేమోయని భ్రమించి అంత గొప్ప కోరికలను తనవంటి అబ్బుడు పెంచుకొనుట తగదని ఎంచి ఎన్నియో వికల్పముల చేత

సంశయదోలాధిరూఢుడై కాదంబరి దుఃఖమునకు తాను కారణభూతుడ నై తినని చెప్పి తనకు గూడా ఏదో శని పట్టి యుండవచ్చుననియు, మనస్సునకు వ్యామోహము కల్గించు శాపము (దుష్కర్మంతు డనుభవించిన శాపము వంటిది) ఏదో తనను గూడా (మహాశ్వేతా పుండరీకులనుగూడా) పీడించుచున్నదనియు, లేనిచో సామాన్యులకు గూడా స్పష్టముగా తెలిసిపచ్చు కాదంబరి మదన చిహ్నములను తన మనస్సెందులకు ఇంకను గుర్తింప నేరకున్నదనియు. పరిపరి విధముల చంద్రాపీఠుడు తన వ్యామోహమును నిందించును. 'మనో వ్యామోహకారి' అను విశేషణము శాకుంతలమునందలి దుర్వాస శాపమును దృష్టియందుంచుకొని ఉపయోగించిన పదమే. శాకుంతల కర్త కావ్య శిల్పము సం దందెవేసినచేయి కనుక తనకేదో శాపము వచ్చినదని దుష్కర్మంతుని చేత పలికించడు. చంద్రాపీఠుడుగూడా శాపగ్రస్తుడే. జన్మాంతరమునందే తప్ప ఇతనికి వ్యామోహము తీరదను విషయము నిచ్చట కవి సూచించెను.

కాదంబరి సమక్షమునందున్నంతసేపు చంద్రాపీఠుని హృదయ మామె యందవ్యక్తాదర భావముతో నిండిపోయి తనను ఆమె పరిజనుముగా భావింప జేయును. తనయందు నిబిడితమైన ప్రేమను స్పష్టముగా వ్యక్తము చేయలేక, ఆమె వ్యక్తము చేసినచో దానిని పూర్తిగా నిదమితముని గ్రహించనేరక, పత్ర లేఖనము ఆమె స్థితిగతులను తెలిసికొని యథార్థమును గ్రహించుట శాప పరిణామము నందొక దశ.

యథా గజోనే తి సమక్షరూపే తస్మిన్నతిక్రామతి సంశయస్స్యాత్,

పదాని దృష్ట్యా తు భవేత్ప్రీతిః తథావిధో మే మనసో వికారః''-

అను శాకుంతల శ్లోక మిచ్చట జ్ఞప్తికి వచ్చును.

వైశంపాయనుని గవేషణమునందు బయలుదేరిన చంద్రాపీఠుడు కాదంబరిని గురించి కనిన కల పగటికలగా మారును. తలపోసిన స్వర్గసుఖమును పొందుటకు జన్మాంతరము ముగియువరకు వేచి యుండవలెను. కాదంబరి కళ్యాణముతో కథ ముగియును. కాన కథామధ్యములో కాదంబరిని చేరబోవు చంద్రాపీఠుని ఉత్కంఠ పాఠకులలో కూడా ఉత్కంఠనే రేకెత్తించును. చిరకాల నిరీక్షణమనే ఆగ్నిని ప్రవేశించి బయటపడకముందు కాదంబరి అనే సువర్ణశలాకయొక్క మేలిమి నిరూపితము కాదు. ఇదే ఆగ్ని

పరీక్ష మహాశ్వేతకును జరుగుచునే ఉండగా, చంద్రాపీడుడు తాను తలవని తలంపుగ మహాశ్వేతను కలిసికొన్నప్పుడామె అనుభవించు ఆశ్చర్యమును, తన హేమకూట యాత్రను, కాదంబరితో గంధర్వ వివాహ మంగళమును ఆమెతో గడుపు వివాహజీవితమును తలచుకొని ఉవ్విళ్ళూరుచుండెను. ప్రేమోన్మాది అయిన చంద్రాపీడుడీ సందర్భములో సాక్షాత్కరించును. 'మనోరథా నామ తటప్రపాతాః', (కోరికలు గట్టుదాటి ప్రవహించు వరదలు కదా !)

మహాశ్వేత వలన వైశంపాయనుని శాప వృత్తాంతమును విన్న చంద్రాపీడుని హృదయము పగిలిపోవును. అట్టి దశలో ఆసన్న మృత్యువయిన చంద్రాపీడుని భ్రష్టవచన సౌష్ఠవమగు చిట్టచివరి వాగ్విన్యాసము అతని సంయమమునకు పరాకాష్ఠ. ఇతడు జన్మాంతరమునందై ననూ తనకు. కాదంబరి సమాగమును కల్పించుమని దైవమును ప్రార్థించి మొదలు నరికిన చెట్టువలె నేలకూలెను. వికసించుచు సిద్ధముగానున్న మొగ్గ అకాండముగా రాలినట్లు చంద్రాపీడుని హృదయము కూడా స్ఫుటమయ్యెను. చంద్రాపీడుని దేహత్యాగము యోగి పరకాయ ప్రవేశము వందిదట. 'శాపదోషాద్విముక్తమప్యంతరాత్మానో కృత శరీర సంక్రాంతే ర్యోగి న ఇవ శరీరమత్యైవ భవత్యోః ప్రత్యయార్థ మాశాపక్షయా దాస్తాం'.

ఈతని పాత్రలో దీపముపెట్టి వెలికినప్పటికీ కోపము, ఉద్రేకము, ఈర్ష్య, బానిసత్వము, తొందరపాటు, అసహనము, కామోద్రేకము, గురునింద, మాన్యులఉపాఖంభనము, మోసము, వక్రబుద్ధి, అసమర్థత, స్వచ్ఛంద చారిత్రము, పరిజనులను కించపరచుట కనిపించవు. ఇతనికి కాదంబరి తర్వాత ప్రాణమునకు ప్రాణము పత్రలేఖ. ఈతనిలో ఆదరపూర్వకమైన ప్రేమతో మహాశ్వేత కొరకు తన ప్రాణములైన ఒడ్డగలిగినంత మమకారము, వైశంపాయనుని కొరకు చిరకాలము పరితపించి చివరకు ఆత్మార్పణమునే చేసికొన్న తీరు, దీప శిఖవలె తాను కాలిపోయి ఇతరులకు కాంతిని ప్రసాదించు తత్త్వము పాఠకుల నాకట్టుకొనును. బాణుని అమృతమయస్పృష్టి అమృతకిరణుని ప్రతిరూపమయిన చల్లని చంద్రాపీడుడు.

కాదంబరి పాత్ర

కాదంబరీ వంశమును వర్ణించుచు మహాశ్వేత చంద్రాపీడునితో తాముభయలమూ అప్పరసవల్ల పుట్టినవారమేయని చెప్పెను. వారిలో పదునాలుగు కులములు గంపు. దక్ష ప్రజాపతి కుమార్తెలలో 'ముని', 'అరిష్ట' అను ఇద్దరు కన్యలకు గంధర్వులతో సంపర్కము కలుగుట వలన అందు రెండు కులములు సంభవించెను. ముని తనయులలో పదునారవవాడు చిత్రరథుడు సర్వశ్రేష్టుడు. అతని ఏకైక పుత్రిక కాదంబరి. అతడు స్యయము ఆఖండలునకు మిత్రమై ప్రభావశాలియై గంధర్వులందరికిని అధిపతి యయ్యెను.¹ భారతవర్షమున కనతి దూరమునందు ఉత్తర దిశలో కింపురుష వర్షమునందు హేమకూటమును వర్షపర్వత మతని నివాసము. చైత్రరథును ఉద్యానము నతి మనోహరమైన దానిని నిర్మించినది, అచ్చోద సరోవరమును త్రవ్వించినది, సిద్ధాయతనమును నిర్మించినది ఇతడే.

'ముని' చెల్లెలు 'అరిష్ట'. ఆమె కుమారుడగు హంసునకు గూడా హేమకూటమే అధివాసము. అప్పరసల కులమునందే రెండవ గౌరీదేవివలె 'గౌరి' అను అప్పరస పుట్టెను. ఆమెను హంసుడు వివాహమాడగా, వారివలన మహాశ్వేత పుట్టెను. కావున కాదంబరీ మహాశ్వేత లుభయులును పార్వతీదేవి పుత్రికలతో సమానులు. పుట్టిన దాదిగా ఒక కంచములో తిసి ఒక మంచములో పరుండి, సహపాంసుక్రీడవలన కాదంబరీ మహాశ్వేతలు ద్విధాభిన్న మయిన ఏక హృదయమువలె నుండిరి.

'కాదంబరి'ని కవి కన్నులతో పాఠకులు దర్శించక ముందే ఆమె ఆత్మగుణములు మైశ్రీబంధములును పరిచయమగును. ఆమె 'నాహం కథంచిదపి సశోకాయాం మహాశ్వేతాయాం పాణింగ్రాహయిష్యామి' (నేను మహాశ్వేత దుఃఖములో నుండగా వివాహమాడను)' అని ప్రతిజ్ఞ చేయును. తన కౌరికకు వ్యతి

రేకముగా తల్లిదండ్రులు బలవంతము చేసినచో ఆత్మత్యాగము చేయుదునని పలికిన కాదంబరిని చూచి పతితలు 'ఓహో! స్నేహధర్మమనిన నిట్టిదా'యని ఆశ్చర్య చకితులగుదురు.

కాదంబరి ప్రతిజ్ఞను విన్న మహాశ్వేత 'నేను బ్రతికి యుండవలె నన్నచో పెద్దలమాట విని తదనుగుణముగా నడుచుకొను'మని ప్రతి సందేశము పంపెను. వారిరువురి ప్రగాఢమైత్రి సుఖమునే కాక దుఃఖమును కూడా పంచుకొను తీరు 'స్నిగ్ధజన సంవిభక్తం హి నామ దుఃఖం సహ్యవేదనం భవతి' అన్న కాళిదాస మహాకవి వాక్యమును స్మరింపజేయును.

కాదంబరి మహాశ్వేతతో నిష్ఠురములాడుచు తనను మహాశ్వేత ఈ విధముగా పరీక్షించుచుండెనాయని విస్మయమంది 'దివసకరాస్తమయవిధురాసు నలీ సీమ సహవాసపరిచయాచక్రవాకాయవతిరపి పతిసమాగమసుఖానిత్యజితి కిముతనార్యః' (సూర్యాస్తమయము వలన కమలయునకు పతివియోగము సంభవించగనే చక్రవాక పక్షిగూడ తనకు తామరపై గల మైత్రిని పురస్కరించుకొని ప్రియ సమాగమమును త్యజించు ననగా స్త్రీలు తమ మిత్రులకొరకు ఇంత పాటి త్యాగమును చేయరాదా?) అని యనును. మహాకవులు కాము ప్రతిపాదించదలుచుకొన్న ప్రతి ఆదర్శమున కున్నా, శ్రకృతియందు ఒకానొక సాదృశ్యమును వెదకికొనగలరు కదా ?

కాదంబరి చంద్రాపీఠుల శృంగార హేల కాదంబరి తాంబూల సమర్పణ మతో ఆరంభమగును తాంబూలముతో సహా ఆమె తన హృదయమును కూడా అతనికి సమర్పించెను. ఆమెను చూడగానే శేషేంద్రియములు గూడా తనకు కన్నులుగా మారిన బాగుండెడివని చంద్రాపీఠుడు భావించును. ఇది కవికృత కాదంబరి సౌందర్య మీమాంస

చంద్రాపీఠుని యందు కాదంబరి మనస్సు లగ్నముకాగా ఆమె హృదయమునందు క్షీరసాగర మథనము జరిగి ధర్మ మీమాంస కలుగును. ఇందులో కవి ఆమె మహాశ్వేత స్నేహధర్మమును నిఱబెట్టుటకై చేసిన ప్రతిజ్ఞకు ఆకారణముగా చొరరాని చోట్ల నిరవకాశముగా ఉన్నదనుకొన్న చోట్లగూడ ప్రవేశించు ప్రేమకు విసంవాదమును కల్పించును. ఇది ఆతిసున్నితమయిన సుతి మెత్తని ఘర్షణ. ఇక్కడ కాదంబరి కామార్త కాదు.

అప్పుడప్పుడే ప్రేమ మొలకెత్తుచున్న ముద్దరాలు. అందుకే ఆమె తల్లి దండ్రులు 'కాలమేతావంతం మనస్యేవనై తదావ యోరాసీద్యథా జామాత్మసహితా వత్సాద్రష్టవ్యా ఇతి' (ఇంతకాలము మాకు అట్లుని వెతకవలెనను అశోచనయే కలుగలేదు). కాదంబరికి వివాహ యోగ్యమయిన కాలము సమీపించినట్లు తల్లి దండ్రులు గ్రహించకుండుట సహజము. వారిదృష్టిలో వారిబిడ్డ చాలా చిన్నది గనే కనిపించును.

'నా అదృష్టము కొలది ఈ చంద్రాపీడు డిక్కడకు దాపురించెను. నేనిదివరకు చేసిన ప్రతిష్ఠ ముడిమిటి?' అని కాదంబరి మథన పడెను. ఆమె కింకాను అప్పటికి తన పరిసరములు లీనములై చంద్రాపీడ మయముగా కని పించలేదు. తాను లోకాపవాద భీతి లేక ఈ విధముగా పెద్దలకును, తోటి వారికిని వెరవక ప్రవర్తించితినే అన్న లజ్జా భావము మాత్రము గాఢముగా ఉన్నది.

కాదంబరి ప్రథమ ప్రణయ సూచకముగా తనకు పంపిన శేషహారము, దుకూలద్యయము, స్రక్పందనాదులను గ్రహించిన చంద్రాపీడుడు 'అతిదక్షిణాయాః ఖలుదేవ్యాః కాదంబర్యా నిర్దాక్షిణ్యమపి (న్యాపి) గుణా న కంచి న్న దాసీ- -కుర్వంతి.' (కాదంబరి చాల దయగలది. ఆమె నిర్దాక్షిణ్యముగా ప్రవర్తించినను తన గుణములతో ఇతరులను దాసులుగా జేయును). అని అనును. అంతేగాక 'కే వయమాత్మనః కే వావయం గ్రహణాగ్రహణస్య వా గతా ఖల్వియమస్తం కథా (కావలెనని, వలదని అనుటకు మేమెవరము? ఆ కథ ముగిసింది) అని తన సర్వస్వమును కాదంబరీ ప్రణయ మందిర దేహలియందు అతడు సమర్పించును.

కాదంబరిలోని గుణ రత్న త్రయము నిరఖిమానత, అభిరూపత, అతి గంభీరత. ఇవి చంద్రాపీడునకు స్ఫురించిన సత్యములు.

కాదంబరిని సౌందర్యాధిదేవతగా. మధురలోని శిల్పముగా, ప్రాతః కాల మలయమారుతముగా, శిరీషకుసుమ పేళలముగా కవి తన లేఖనితో స్పృశించి, స్పృశించక సృష్టించెను.

కాదంబరీ చంద్రాపీడుల ప్రణయమునకు గూడా మూలబంధము మైత్రియే. మైత్రి పేమగా మారుట ఇచ్చట చూడవచ్చును. దశలవారీగా వారి ప్రేమ బంధము గట్టిబడుట కూడా చూడనగును.

కాదంబరి పత్రలేఖతో తన యెదలో చంద్రాపీడుని ఎడల ఏర్పడిన భావము నీ విధముగా వ్యక్తము చేయును : 'అకన్యకోచితే వా చాపలే చేతః ప్రవర్తయిష్యామి. సాహం స సంకల్పితా పిత్రా, న దత్తా మాత్రా, నానుమోదితా గురుభిః— కాతరా చానాథేవ బలాదవలిప్తేన గురుగర్వజీయతాం నీతా కుమారేణ చంద్రాపీడేన' (నాలోని ఈ చాపల్యము కన్యల కుచితము కాదు. తల్లిదండ్రుల ప్రమేయము లేకుండా జరిగినది. పిరికి దాననై అనాథవలె పెద్దలు గర్హించు స్థితికి చంద్రాపీడునివలన చేరితిని). ఒక హద్దులో ఉండి ప్రవహించు ప్రణయ వాహినియే గాని హద్దులు దాటి ఉబ్బింగు బ్రహ్మపుత్రా నది ఈ మాటలో మనకు కనిపించదు. ఇంతేకాక ఆమె అన్యాయము, అభిమానము, గాంభీర్యము, శాలీనత ఈ మాటల వెనుక నిమిడియున్నవి.

పత్రలేఖ కాదంబరి నూరడించుచు “యదా ఖలు కన్యకాం గురురివ పంచశరః సంకల్పయతి, మాతేవానుమోదతే పితేన దదాతి సఖీవోత్కంఠాం జనయతి” (పంచశరుడే తండ్రివలె, తల్లివలె, గురువువలె సఖివలె కన్యకకు ఉచితమగు ప్రేమ పాఠములు నేర్పును; తన సమ్మతిని తెలుపును) అని చెప్పి శాస్త్ర విహిత మయిన స్వయం వర విధిని సమర్పించును.

కాదంబరి పత్రలేఖ ద్వారా పంపించిన సందేశమునందలి ప్రేమ నిష్పత్తి అనర్హము. ఆమె చంద్రాపీడునితో 'అశిడు తన ప్రియుడని చెప్పుట పునరుక్త మగుననియు, నేను తన ప్రియురాలని చెప్పుట జడ ప్రశ్న అనియు, నీ యందు నాకు గాఢానురాగము కలదనుట వెలయాల్సి పలుకులగుననియు, నీవు లేక నేను జీవించలేననుట అనుభవ విరోధమనియు, నన్ను మన్మథుడు పీడించుచుండెననుట నాదోషములను నేనే లెక్కించుట అనియు, మన్మథుడు నన్ను నీకు దానము చేసెనని చెప్పుట ఉపసర్పణోపాయమగుననియు, నీవు తప్పక రమ్మని చెప్పుట సౌభాగ్య గర్వము, నేనే వత్తుననుట స్త్రీ చాపల్యము, ఈ నీ దాన అనన్యరక్తయని చెప్పుట భక్తిని ప్రదర్శించుకొనుట, తిరస్కరింతు వేమో యని సందేశమును పంపకుండుట అజ్ఞానము' అని పలు విధముల తన ఉత్కంఠను వ్యక్తము చేయును.*

* ఇట్టి కై లిని దిజ్ఞాగ విరచితమయిన “కుందమాల” యను నాటకము లోనూ చూడవచ్చును. చూ. “అహో దృష్ట ఇతి పరితోషః చిరప్రవాస ఇతి మన్యః పరిశ్రామ ఇత్యుద్యేగః. నిరచక్రోశ ఇత్యభిమానః. (పక్కపేజీచూడుము)

చంద్రాపీఠుని ప్రాణ త్యాగానంతరము తొలుత అనుమరణ వ్యవస్థిత యగు కాదంబరి 'అస్మిన్ సమయే జీవిత మేవ మరణం మరణం పునర్జీవితం' అని సంగ్రహముగా తన నిశ్చయమును తెలుపును - ఈ సమయమునందు నా మరణము జీవితముతో సమానము. జీవించి యున్నచో నేను మృతురాననే.

భారతీయ సాహిత్యమునందు విగత జీవులైన వారిని, శవులైన భర్తలను రక్షించుకొన్న సాధ్వీమణు లెందరో కలరు. సావిత్రి, సుమతి వంటివారి కోపకు కాదంబరి కూడా చేరును. చంద్రాపీఠుని శరీరమును తన కర స్పర్శతో అప్యాయమానము చేసి శూద్రక భూమికను చాలించి అతడు తిరిగి వచ్చువరకు నిలిపిన స్త్రీ కాదంబరి.

చంద్రాపీఠుడు పునర్జీవితముడగువరకు కాదంబరి స్థితి 'క్షేళః ఫలేన హి పునర్నవతాం విధత్తే' అను సుభాషితమును గుర్తింప జేయును. కావుననే విలాసవతీ తారాపీఠులు ఆమెకు చంద్రాపీఠుని శరీరమునప్పగించి దూరముగా నుండురు.

చిరపరిచిత ఇత్యనురాగః, దర్శనీయ ఇత్యుత్కంఠా, స్వామీతి బహుమానః, కుశలవయోస్తాత ఇతి కుటుంబినీసద్భావః అపరాధం ప్రవేశితాస్మీతి లజ్జా - కుం. మూడవ అంకము.

(సీతాదేవిని లోకాపవాద భీతిచే రామచంద్రుడు వదిలి పెట్టెను. వాల్మీకి ఆశ్రమ ప్రాంతమును సందర్శించుటకు రాముడు రాగా పౌదలమాటున నిలబడి ఉన్న సీత తన జీవితేశ్వరుని చూచి ఆన్న మాటలవి; "నా భర్తను చూచినని పరితోషము. చాలా కాలము నన్ను వదిలి దూరముగా నుండెన్న కోపము, కృశించిపోయెనని ఉద్వేగము, దయాహీనుడని రోషము, చిరపరిచితుడని అనురాగము, అందగాడని అతనిని మరి మరి చూడవలెనను ఉత్కంఠ, నాకు స్వామి అని గౌరవము, కుశలవుల తండ్రియని ఇల్లాలిగా అతనిపై సద్భావము, నాపై అపరాధమును మోపెనేయని లజ్జాభావము కలుగుచున్నవి" ఒక సన్నివేశములో ఒక వ్యక్తిని గూర్చి ఇన్ని అభిప్రాయములను వ్యక్తము చేయుట కవి నైపుణ్యమును జీవితము నవగాహనము చేసికొన్న తీరును చూపును.)

ఇంద్రాయుధ రూపమును వదలిన కపింజలుడు మహాశ్వేతతో జరిగిన వృత్తాంతమును వివరించగా అప్పుడు కాదంబరి మహాశ్వేతను సమీపించి 'ప్రియ సఖీ! సీతో తుల్య దుఃఖిత నైన నాకు ఇంక కష్టము లేదు. ఈవేళ నేను నీవుదుట తల ఎత్తి నిలువగలను. నీ ప్రేమ సఖిని చెప్పుకొనుటకు నాకింక సిగ్గు అనిపించుటలేదు. జీవన్మరణములు రెండునూ నాకు ఇక సమానములే. అవి రెండును దుఃఖదాయకములు గావు. నా కర్తవ్యము నింక నీవే ఉపదేశించవలెను' అని అనును. ఇచ్చట మహాశ్వేత కాదంబరికి దేశిక. ఆమెకీ మార్గమునందు ఇది వరకే అనుభవమున్నది. ఇట్టి కష్ట దశలో వారి మైత్రికి గల అధిష్ఠాన సామ్యమును కవి చాలా జాగరూకతతో నిర్వహించెను.

తాను శ్రీసహజమైన శోకావేగముతో చంద్రాపీఠుడు మరణించినప్పుడే ఏడువలేదనియు ఇప్పుడతడు పునరుజ్జీవితుడగుననుట నిస్సంశయమైనప్పుడు తన తల్లి దండ్రులను కలిసికొని దుఃఖమును పట్టలేక ఏడ్చుట తన అభిమతము కాదనియు కాదంబరి మదలేఖకు చెప్పును. దీనివలన శోకాభితప్త వ్యక్తికి అశ్రు పాతము బాలిశమగు సాధనమని ధీరులు ఏడ్చుట తగదనియు బాణభట్టుని భావ మని పాఠకులకు అవగాహన మగును. అశ్రుపాతము ఒక ప్రదర్శనము వంటిది అనియు అసమర్థులే అట్టి ప్రదర్శనలను జరిపి తోటివారి సహానుభూతిని సంపాదించురనియు అతని భావమై యుండును. మహాశ్వేత నూరడించు చంద్రాపీఠుని ఉపశమ వాక్యములలో కూడా ఇదే అర్థ మిమిడి యున్నది. చంద్రాపీఠు డికలేదని తెలిసి విలపించు విలాసపతి నూరడించుచు ఆమె భర్త "కిమర్థమయ మాత్మా వత్సన్యకృతే సకల లోక సాధారణేన ఆమునా వైక్లఖ్యోపగమేన తుచ్ఛతాం సీయతే" అని పడికి తిరిగి "కేవలం గలయేవ స్ఫుటతి రటతో న హృదయం, నిరర్థకం ప్రలపితమేవ నిర్యాతి వదనాన్న జీవితం నిరాసంగం నయన జలమేవ పతతి న శరీరం" అని చెప్పును. ఏడ్చుట తుచ్ఛమైనదని ఏడ్చువారి గొంతు బొంగుదు పోవునే కాని హృదయము పగిలి పోదనియు నిరర్థకములగు మాటలే అట్టివాని నోటినుండి వెలువడును కాని ప్రాణము పోదనియు కన్నీరే క్రింద పడును కాని శరీరము పడదు అని తాత్పర్యము. తారాపీఠుని ఈ ఉపశమ వాక్యములు భూషణభట్టు లేఖిని నుండి వెలువడినవి. ఈతడు తన తండ్రి సంతరించిన కావ్యము యొక్క ఆత్మను దర్శించినవాడు కావుననే అతని భావముల నన్నిం

దీని తాను కూడా స్వానుభవముతో ప్రత్యక్షము చేసికొని తిరిగి భంగ్యంతరమున చెప్పెను. ఈ శోక మీమాంస దావికొక నిదర్శనము మాత్రమే.

శోక వేగమునుండి తేరుకొనిన విలాసవతి కాదంబరి నభినందించుచు “క్రమ సా మే వత్సస్య జీవితనిబంధనం వధూః” అని మూర్ఛిల్లిన కాదంబరిలో చైతన్యమును తేనెంచి “సమాశ్వాసిహి మాతః త్వయా వినాఽద్య ప్రభృతి కేన సందారితం వత్సస్య మే చంద్రాపీడస్య శరీరం? మాతః త్వమమృతమయీవ జాతాసి. యేనవత్సస్య పునర్వృద్ధనమాలోకితం” (ఓ అమ్మా! నీవమృతమయివి. నీ కరస్పర్శ కారణముగా మా కొడుకు ముఖమును ఇప్పుడు చూడగలిగితిమి) అని అనును. లోకములో అత్రగారికి కోడలిమీద ఏదో ఒక విధమయిన కిసుక ఉండి తీరును. కొడుకు ప్రాణములను (ఇక్కడ శరీరమును) నిలిపినప్పుడు మాత్రము వారికి కోడలిపై ఎక్కడలేని మమత కలుగును. వారి దృష్టికప్పుడా కోడండ్రు పుత్ర భిక్షపెట్టిన దేవతలుగా కనిపించుదురు. ఇక్కడ కాదంబరికి సామాన్య లకు దుర్లభమైన అత్రవారి అభినందనలు గూడ లభించినవి. కథలోని ప్రతి పాత్రకును ఈమె వారి జీవితముకన్న గరియసి అయి కథలోని నాయికగా యథార్థ నాయికగా తన స్థానమును నిలబెట్టుకొనెను. తారాపీడుడు గూడా కోడలి యందు మామగారికి గల సహజ వాత్సల్యముతో, “వయం నిష్ప్రియోజనా ద్రష్టారయేవ కేవలం కిమస్మాభిరిహ స్థితైర్గతైర్భా, యస్యాః కరస్పర్శేన అప్యాయిత మేత దవినాశి సైవ వధూః పార్శ్వేఽస్య తిష్ఠతు” (మేము ప్రేక్షకులము మాత్రమే. ఇక్కడ నిలిచినా వెళ్ళిపోయినా మావలన ప్రయోజనములేదు. అమృత స్పర్శకలిగిన మావధువు మాత్ర మిచ్చట యున్న చాలును) అని అనెను. ప్రత్యుజ్జీ వితుడైన చంద్రాపీడుడు కూడా కాదంబరితో ‘త్వం ఖలు అమృత సంభవా దప్పరసాం కులాదుత్పన్నా’ (నీవమృత సంభవమైన అప్పరసల కులము నుండి పుట్టిన దానవు) అని అనెను.

ఈ విధముగా కాదంబరి యందలి మానవాతీత శక్తివలన చంద్రాపీడుని శరీర రక్షణ జరిగెను. లేకపోయినచో ఇది సంభవము కాదు. అప్పరసలలో, గంధర్వులలోను మానవ సహజములైన పాతివ్రత్యము గుణ గరిష్ఠతలను కాదంబరి పాత్రయందు బాణుడు సృష్టించి చంద్రాపీడుని శరీరమునకువలె కాదంబరి పాత్రకును అమరత్వమును కల్పించెను.

మహాశ్వేత¹

కాదంబరిపాత్రలన్నింటిలో పాతకులనెక్కువగా ఆకర్షించునది మహాశ్వేత పాత్ర. మహాశ్వేతకు సంబంధించిన ప్రతివ్యక్తిని ఆమె చుట్టుపట్ల పరిసరాలను మహా కవి పాలరాతితో చెక్కినట్లు కనిపించును, 'సర్వశుక్లా సరస్వతీ' అన్ననూక్తి మహాశ్వేతకు వర్తించును. "పార్వతీ పతి తెలుపు, పాలసంద్రము తెలుపు, కామ ధేనువు తెలుపు. కంచు తెలుపు" అన్న పాత పద్యము సర్వశ్వేత మహాశ్వేతకు వర్తించును. ఆమె అశ్రమనిర్మాణము అచ్చోద సరోవర ప్రాంతమున జరిగినది. ఆరాధ్య దైవము పార్వతీపతి. తల్లిదండ్రులు, గౌరీహంసులు. ప్రాణప్రియుడు, శ్వేతకేతు మహర్షికొడుకు వుండరీకుడు. కావున శ్వేతవర్ణముతో ఉండు సాత్త్విక గుణము, సౌమ్యత, సంయమము ఈమె యందున్నవి. కష్టాలను సహించి కాల యాపన చేయుచు, ఇంద్రియ గ్రామాన్ని చిక్క బట్టుకుని తపస్సులో మనస్సును సంలగ్నము చేసికొనగల్గుట గూడా ఈ మహాశ్వేతాత్మమును సమర్థించును. మహాశ్వేత అశ్రమ వర్ణనములో గూడా కవి ఈ మెలకువనే చూపించును.

అచ్చోదసరోవర వర్ణనారంభములోనే కవి -

"తైలానమివ ద్రవతా మాపన్నం, తుషారగిరిమివ విలీనమ్, చంద్రాతప మివ రసరాముపేతమ్, హరాట్టహాసమివ జలీభూతమ్" అని శ్వేత వర్ణనమునే ఆవిర్భవింపజేయును.

మహాశ్వేతను వర్ణించుచు కవి-

"దేహప్రభావితానేన సగిరికాననం దంతమయమివ తం ప్రదేశమ్ కుర్వ తీమ్" అను ఆమె అచ్చదేహప్రభును ప్రకాశింపజేయును.

---

¹మహాశ్వేత కథను యథాతథముగా సుమన సాఖ్యాయికలో క్షేమేంద్ర కవి వ్రాసెను. 180-251 శ్లోకములు బృహత్కథామంజరి, శక్తి యశోనామ షోడశ లంబిక:

“ధనలగుణేనేవ కేవలే నోత్పాదితాం. ఇయత్రామివ దవలిక్ష్ణః యోజనే నాపి స్వకాలోప సర్పిణా నిర్వికారేణ ఎసికేనేవ శిష్యేణోపాస్యమాహం, ఇందు మండలేనేవ టంకోక్తిర్జ్ఞేన శంఖమయేన భిక్షాకపాతిన ఆధిష్ఠితాం.”

(అమె తన దేహ ప్రభలతో శిగిరికానన ప్రదేశమును చంద్రమునుగా చేసెను. కేవలము ధవలగుణము చేతనే ఈమె సృష్టించెను. సకాలమునందు ప్రవేశించిన యౌవనము విసితుడగు శిష్యునివలె ఈమెనుపాసించెను. కంఠ మయమగు నీమె చేతిలోని భిక్షా కపాలము గూడా చంద్రమండలమునుండి కోసిన ఒక ముక్కతో తయారు చేయబడినట్లుండెను).

తన సమక్షమునందు మన్మథునికి ప్రతిరూపము పుండరీకుడు విగత జీవుడై చంద్రలోకమునకు సశరీరముగా వెగిరిపోగా విగతచేతన అయి మహా శ్వేత ప్రియసమాగమ ప్రతమము ప్రారంభించి తపస్విని జీవనమును గడిపెను. ఈ వ్రత నియమమును భంగ్యంతరమున బాణభట్టు సూర్యాస్తమయ వర్జనము నందు కమలిని చేయు దినపతి సమాగమ వ్రతములో వర్ణించెను. ఈ వర్జనము కథాముఖము లోనిది. “అచిర ప్రోషితే సవితరి శోకవిధురా, కమల ముకుళకమండలు ధానిజీ హంసనిత దుకూలపరిధానా. మృణాళ ధవళ ముజ్జోప వీతినీ మధుకరమండలాక్షమాలావలయం ఉద్యహంతీ కమలినీ రవిసమాగమ వ్రతమివ ఆచరత్ ” (సూర్యుడస్తమించగనె తిరిగి అతనితో సమాగమమును పొందుటకొఱకు కమలిని శోక విధుర అయి తామర మొగ్గయనెడు కమండ లువును ధరించి, హంసలనెడు తెల్లని దుకూలమును కట్టుకొని, మృణాలమనెడు (తామరతూడు) తెల్లని యజ్ఞోపవీతముతో తుమ్మెదల జపమాలను వహించెను.) ఈ వర్జననము మహాశ్వేతా వర్జనముతో పూర్తిగా కుదురును. ఇచ్చటి రూపక ములు కూడా అతి మనోహరములు. ఇట్లు మహాశ్వేత ‘స్వయం విశిర్జ్ఞ ద్రుమ పర్ణ వృత్తి’యై గడుపుచున్న జీవనము మన్మథ దాహనంతరము శివుని ప్రసన్నుని చేసికొనుటకు వ్రతమును, తపస్సును చేయు పార్వతిని తలపించును.

“అవాప్యతే వా కథమన్యథా ద్వయం

తథావిధం ప్రేమ పతిశ్చ తాదృశః” (కు-5)

(ఇట్లు తపస్సు చేయకున్నచో అంతటి ఉదాత్తమగు ప్రేమ సఫలమగుటెట్లు ? అట్టి పతి లభించుటెట్లు ?)

ఈ దృఢ నిశ్చయముతోనే మహర్షులను కూడా తన తపస్సుతో ఆశ్చర్యచకితులను కావించిన పార్వతి కాశిదాస మహాకవి అమర సృష్టి మహా శ్వేత పాత్రయందు పార్వతియే అడుగడుగున కనిపించును.

చంద్రాపీడుడు మహాశ్వేతను ప్రశ్నించు తీరు కూడా ఇదే భావమును బలపరచును.

“కిమర్థంవా అస్మిన్ కుసుమ సుకుమారే వయసి వ్రతగ్రహణం, క్షేదం వయః క్షేయమాకృతిః, క్వచాయం లావణ్యాతిశయః, క్షేయమింద్రియాణా ముపశాంతిః. తదద్యుతమివ మేప్రతిభాతి” (కుసుమసుకుమారమగు ఈ వయస్సులో ఈ వ్రత గ్రహణ మెందులకు ? నీ వయస్సెక్కడ ? లావణ్యాతి శయం బెక్కడ ? ఇంద్రియనిగ్రహముతో ఈ వ్రతనియమమెక్కడ ?) ఇచ్చట శివ పార్వతుల సంభాషణము స్ఫురించును.

శివుడు పార్వతితో—

“కిమిత్యపాస్యా భరణాని యోవనే

ధృతం త్వయా వార్ధకశోభి వంకలం” (కు-V)

(యోవనమునందు వార్ధకమునందు మాత్రమే శోభించు ఈ వంకలమును ఏల ధరించితివి ?) అని ప్రశ్నించుట ఈ కోవకు చెందినదే. కాని శివబ్రహ్మచారి అంతటితో ఆగక “వదప్రదోషే వినికీర్ణతారకా విభావరీ యద్యరుణాయకల్పతే” ----- “ఓమాం స పశ్యన్ ఋజునైవ చక్షుషా”, “అథోపయన్తారమలం సమాధినా”, ---- “అహోస్థిరః కోఽపి తవేప్పితో యువా” అని పార్వతిని ప్రశ్నించినప్పుడు ఆ ప్రశ్నల వెనుక శృంగార ధ్వని పాతకులకు స్ఫురించును. కాని చంద్రాపీడుడు మహాశ్వేతను ప్రశ్నించిన తీరు తత్వాత్రోచితముగా, సూటిగా, క్లుప్తముగా అతని వాక్సంయతిని తెలియజేయును. ఆమె ఆశ్రమమును చంద్రాపీడుడు ప్రవేశించినతీరు గూడ ఇదే శాలీనతకు నిదర్శనము. అతనితో మహాశ్వేత తన వృత్తాంతమును పూసగుచ్చినట్లు చెప్పినప్పుడు కూడా కవి ఇట్టి ఔచిత్యమునే పాటించెను. ఒక యువతి ఆగంతకుడైన మరియొక యువకునితో తన కథను స్వభావోక్త్యా చెప్పుట కథాశిల్పమునండు చాలా పెద్ద మెలకువ కాగా అది మహాశ్వేతా పాత్ర పోషణమునకు కూడా సహాయకారి యాయెను.

మహాశ్వేత “అలంకారమివ బ్రహ్మచర్యస్య” అన్న విధముగా ధ్యాన ముద్రయందున్న పుండరీకుని పార్వతి పశుపతిని సమీపించినట్లు సమీపించెను. అందుకే ఉత్తరార్ధమునందు కపింజలుడు మహాశ్వేతతో సాంత్యన వచనములు పలుకుదు-

“తపసో హి సమ్యక్కృతస్య నాస్యసాధ్యంనామ కించిత్. దేవ్యా హి గౌర్యా తపసః ప్రభావాత్ అతిదురాసదం యావదాసాదితం స్మరారేరపి దేహార్థ పదం”. (తపస్సున కసాధ్య మేదియును లేదు కదా! గౌరీదేవి తపః ప్రభావమున శంకరుని అర్థాంగి పదమును పొందలేదా?) ఇచ్చట బాణభట్టునిపై కాళిదాస మహాకవి ప్రభావము స్పష్టమగుచున్నది.

మహాశ్వేత శీలమునకు అగ్నిపరీక్షవంటిది వైశంపాయనుని అచ్చోద సరోవరప్రాప్తి. శవుడైన వైశంపాయనుడు చిలుకగా మారుట మహాశ్వేత పవిత్ర ఆచ్ఛాచ్ఛ శీలమునకు తార్కాణము. విధివంచిత అగుటవలన, పోగొట్టు కున్న రత్నమును పొందుటకు, పునః సమాగమ వ్రతమును కొనసాగించినను మహాశ్వేత ఆరాధించినది పుండరీకుని మూర్తినేగాని వైశంపాయనునిగాదు. శరీరము మారినను, అత్మ మారినను, అట్టి రూపము, పరాకాయ ప్రవేశము చేసిన వాని రూపమువలె పతివ్రతలకు అంగీకారయోగ్యము కానేరదు. మనము విను పునర్జన్మ వృత్తాంతములలో ఒక ముసలమ్మను అయిదేండ్ల పిల్లవాడు “నీవు నా భార్యవు” అని సంబోధించుటతో ఉన్న రసాభాసమే వైశంపాయనుడు మహా శ్వేత నుద్దేశించి ఆడిన నర్మోక్తులతోనూ భాసించును. నిప్పువంటిది మహాశ్వేత. అమెను పొందగోరిన వైశంపాయనునికి జరుగవలసిన శిక్షయే జరిగినది.

రాజపుత్రి మహాశ్వేత పాత్రను కవి సత్య గుణమును కరిగించి పోసి చిత్రించి చదువరుల కామె ఒక తాపసిగా మాత్రమే, శ్రోత్రియ స్త్రీగా మాత్రమే కనిపించునట్లు చేయును పుండరీకుని కామోద యోగ్యయగు నప్పటికి మహా శ్వేతలో క్షత్రియత్వము మిగులలేదు.

సాటిలేని మేటిస్పృష్టి, ప్రేమ, స్నేహము, సంయమము, శీలము, భక్తి, గాంభీర్యము, సౌందర్యము, లావణ్యము, పేశలత్వము, మార్దవము రంగరించు కొన్న మహాశ్వేత.....

మహాశ్వేతను ప్రత్యుత్థాపము చేయు సమయములో కాదంబరి నడవడిక -
'భవంతి సామ్యేఽపి నివిష్ట చేతసాం

వపుర్విశ్వేష్యతి గౌరవాః క్రియాః' (కు. V)

(అందరి ఎడల సమభావముతో ప్రవర్తించు వారికై ననూ అతిథి విశేషమును చూచిన విశిష్టాదరము చూపించవలెనని అనిపించును) అన్న కాళిదాసు సూక్తిని తలపించును.

కాదంబరి స్వయముగా మహాశ్వేత పాదములను కడిగి తన ఉత్తరీయాం శుకముతో తుడిచి తనకామే ఎడలగల గౌరవభావమును వ్యక్తము చేసెను. మహాశ్వేత గడిపిన పవిత్ర జీవనమే ఆమెకు సమానులలో నుత్తమ శ్లోకత్యమును కల్పించెను. ప్రియసమాగమనకు వ్యవధానము ఎక్కువ అగుకొలది సతులలో పవిత్రత సౌశీల్యము అధికముగా ప్రకాశించును.

పత్రలేఖ :- ఈమె చంద్రాపీఠుని తాంబూల కరంజవాహిని. పత్రలేఖ అనగా స్తనముల మీద గీసిన మకరికా పత్రలేఖ యను అర్థమును బాణుడే ఒక చోట సూచించును.¹ పేరు అందముగనే ఉన్నది. చంద్రాపీఠుడు గురుకులవాసము నుండి సమావర్తుడు కాగానే అతని తల్లి విలాసవతి ఈమె నతనికి ఉపాయనముగా పంపించెను. తారాపీఠ మహారాజు ఒకప్పుడు కులూత దేశపు రాజును జయించెను. అతని దుహిత పత్రలేఖ. బందీ జనముతో పాటు ఆమె కూడా అంతఃపురము నందలి పరిచారికలలో మహారాజు చేర్చెను. ఈమెను 'విగతనాథ' అని 'రాజదుహిత' అని దయతో విలాసవతి, అపత్య నిర్విశేషముగా ఆదరించి చంద్రాపీఠునికి దాలేవ లాలనీయా, స్వచ్ఛి త్తవృత్తి రివ చాపలేఖ్యో నివారణీయా, శిష్టేష ద్రష్టవ్యా, సుహృదిష సర్వవిశ్రంభేష అంతరీకరణీయా' (ఈమెను బాలిక వలె లాలించవలెను. నీ చిత్తవృత్తినివలె చాపల్యమునుండి నివారించుము, అంతేవాసినిని వలె గౌరవింపుము. స్నేహితునకు వలె నీ రహస్యముల నన్నింటిని ఈమెకు తెలుపుము) అని సందేశమును పంపెను. పత్రలేఖా చంద్రాపీఠుల అన్యోన్య స్నేహభావము, ఆమె చంద్రాపీఠునకు ప్రసాదభూమియగుట ఈ సందేశము వలన వ్యక్తమగును. కథాగమనమునందు ఈమె నిర్వహించ వలసిన పాత్ర సున్నితమయినది.

ఈ పాత్రను ప్రవేశపెట్టుచు కవి ఆమె ఆహార్యవర్ణనమును కూడా పాత్రకుల కన్నులకు కట్టనట్లు చేసెను. ఆమె ఇంద్రగోపముల వంటి ఎఱ్ఱని రంగుగల మేలి ముసుగును ధరించి అప్పుడే నూరిన మనఃశిలవంటి వర్ణము గల తన దేహ లావణ్య ప్రవాహముతో పరిసరములను ముంచెత్తుచుండెనట.¹ కాదంబరి చేత ఆమె సౌందర్యమును వర్ణింపజేయుచు ఒక్కమాటలో 'అహో! మానుషీషు పక్షపాతః ప్రజాపతేః' అని అనిపించును.

చంద్రాపీఠునకు దూతియై అతని హృదయము నెరిగి కాదంబరి ఎడల మెంకువతో స్నేహరసనిర్భరభావముతో మెలగగలిగిన శ్రీ పత్రలేఖఒక్కతెయే. అతనివెంట ఇంద్రాయుధముమీద ప్రయాణము చేయగల్గి అతనికి విప్రసంభస్థానమై కాదంబరి సందేశమును తీసికొని ఉజ్జయినికి తిరిగిరాగానే చంద్రాపీఠుడు కాదంబరియందు తనకుకల ప్రీతిని కూడా కలుపుకొని ద్వైగుణీకృతాదరముతో పత్రలేఖను కౌగిలించుకొనెను. వారిరువురి మధ్య అరమరలు లేవు. గ్రామ్య శృంగారమున కిచ్చట అవకాశము లేదు. వీరి ఉభయులది శరీర సంబంధముతో ప్రమేయము లేని అచ్చమగు స్నేహబంధము. బహుశః ఆనాటి రాజకుమారులకు అంతఃపుర మర్యాదలను నేర్పించుటకు ఉన్నతవంశమునకు చెందిన ప్రతిభాళానినైన ఇట్టి శ్రీలను నియమించెడి వారేమో తెలియదు. సర్వసాధారణముగా సంస్కృత నాటకమునందు రాజునకు నర్మసచివుడుగా నుండి తన వెకిలి తనముతో, హాస్యముతో సామాజికులకు వినోదమును కల్గించు విదూషకుని పాత్రతో పోల్చి చూచినప్పుడు పత్రలేఖవంటి పాత్ర ఎడ చాలా గౌరవము, పాత్రకుల దృష్టి యందేర్పడును. ఈమెను గురించి చదివినప్పుడు ఈమె అతి గంభీర ఆకృతియై తన వ్యక్తిగత సుఖదుఃఖములకు అతీత అయి, స్వామి సేవయే జీవిత పరమార్థముగా ఎంచినది అని స్పష్టమగును. చంద్రాపీఠుని ప్రాణత్యాగానంతరము ఇంద్రాయుధముతో బాటు తాను కూడా అచ్చోద సరోవరము నందు ముగిసిపోయిన పత్రలేఖ జాడ అప్పటిలో ఎవ్వరికిని తెలియ లేదు. కథాంతమునందు పత్రలేఖయే చంద్రపత్ని రోహిణీదేవి యని చంద్రాపీఠ శఠాంకుని సహచారిణిగా అతని ననుసరించుటకు ఆమె భూలోకమునందవతరించినదని దిగ్విజయ యాత్రలో కూడా ఈమె తన స్వామిని అనుసరించెనని

శృంగార భావ ప్రేరణ లేని చంద్రాపీడుని రెండవ ప్రాణ మీమెయని తెలియుచున్నది.

ఒక దశలో కాదంబరి కూడా కూడా పత్ర లేఖయే తనకు తన తల్లి దండ్రులకన్న మహాశ్వేతకన్న చివరకు తన ప్రాణములకన్న వల్లభ యని చెప్పి తనకు పత్రలేఖపైగల ప్రీత్యతిశయమును వ్యక్తము చేయును. చివరిసారిగా ఈమెను కాదంబరి వద్దకు కేయూరకుని వెంట పంపించునపుడు చంద్రాపీడుడు ఆమెపై తనకుగల ప్రేమను మొత్తము హృదయమునందాపుకొనలేక వెలిబుచ్చును. అతడు పత్రలేఖతో హేమకూటమునకు పోవు దారిలో తన విరహపీడ పత్రలేఖను బాధించరాదనియు, శరీర సంస్కారము నందామె అశ్రద్ధ వహించరాదనియు, వేళకు భోజనమును చేయవలయుననియు, తెలియని బాటలో పయనించరాదనియు, తెలియనిచోట స్థలమును పరీక్షించకుండ నిలువరాదనియు, విడిది చేయరాదనియు, కొత్తవారితో రహస్యములు చర్చించరాదనియు, శరీర రక్షణయంద ప్రవృత్తురాలై యుండవలయుననియు చెప్పి అంతటితో అగక 'పత్ర లేఖే కిం కరోమి? త్వత్తోఽపి మే దేవీప్రాణాః వల్లభతరాః, ఏనైవమేకాకినీ తేషాం సంధారణాయ విస్మరితాసి, అపి చ మమ జీవనయ తవహస్తే వత్రతే' (పత్రలేఖా, నేనేమి చేయుదును? నీ కన్న నాకు కాదంబరి ప్రాణములు వల్లభ తరములు. అందుకే వానిని నిలుపుటకు నిన్నిట్లేకాకినిగా పంపుచుంటిని. ఇప్పుడు నా జీవితము కూడా నీ చేతులలోనే కలదు.)¹ అని చెప్పును. పత్రలేఖ నిర్వర్తించిన షధి ఇదియే. చంద్రాపీడునకు కాదంబరి యందు ప్రేమను స్థిర పరచుచు పత్రలేఖ కాదంబరి వద్దకు తీసికొని పోయిన సందేశము కథా కథన దృష్ట్యా అతి ప్రధానము. పత్రలేఖముఖతః చంద్రాపీడునికి తనయందుగల ప్రేమ భావమును కాదంబరి తెలిసికొనుటతో నాయికా నాయకుల ప్రేమ పరస్పర నిష్ఠుగురు. ఆ తరువాత చంద్రాపీడుడు శాపాంతమువరకు కాదంబరిని కలిసికొన జాలడు. కాదంబరి కూడ చంద్రాపీడుని మృత దేహమునే దర్శించును. చంద్రాపీడుడు శూద్రకుడుగా అవాంతర జన్మము నెత్తి శాపాంతము వరకు వేచి ఉండుటకు ఆ అవధికాలమునందు కాదంబరి అతని దేహమును

సంరక్షించి వాడని వీడని ప్రేమ బంధమును నిలుపుకొనుటకు, జన్మ జన్మాంత రముల యందు వారి అనురాగలత వికసించుటకు ఈ పత్రలేఖా సందేశము నిమిత్తముగా పనికి వచ్చును. చంద్రావీడుని సందేశము నందజేయుటతో ఈమె పాత్ర యొక్క ప్రయోజనము ముగిసిపోయెను కావున కవి ఈమెను ఆచోదమునందు ముంచివేసెను.

కపింజలుడు

కపింజలుడు పుండరీకుని నెచ్చెలి, అంతరంగ రక్షకుడు (Conscience keeper). ఈ పాత్ర కాదంబరిలో చాలా బలమైనది. పుండరీకుని ద్వారా మహాశ్వేతకు; పుండరీకుని రూపాంతరుడైన వైశంపాయనుని ద్వారా చంద్రావీడునకు అత్యంత సన్నిహితుడై, హితాభిలాషి అయిన వాడితడు. అప్రియములు, పథ్యములు అయిన ఉపదేశ వాక్యములతో తపోవృత్తి నవలంబించిన పుండరీకునిలోని కామ వికారమును గర్హించిన వాడితడు. కపింజలుడు పుండరీకునకు, తరువాత ఉత్తరార్థ కథలో మహాశ్వేతకు చేసిన ఉపదేశము సమయోచితములై శుకనాసోపదేశమునకు సంగ్రహ రూపములుగా కనిపించును. మంచిస్నేహితున కుండవలసిన గుణములు ఇవి:

‘అఘము వలన మరల్చు-హితార్థ కలితుజేయు-

విడువడాపన్ను-గుహ్యంబుదాచు’ (ఏ. లక్షణకవి)

ఇవన్ని గుణములు కపింజలునిలో సమీకృతములై ఉన్నవి.

మహాశ్వేతనుచూచి, ఆమె కోరిన పారిజాత మంజరిని అవతంసముగా ఆమెకు బహూకరించు వేళలోనే సాత్విక భావోద్దేకమువలన పుండరీకుని చేతి నుండి అక్షమాల జారిపోగా కపింజలుడతని మందలించుచు ‘సాధువులు ధైర్య ధనులు. వికార పరిస్థితులలో యః కశ్చన ప్రాకృతునివలె విక్లవమును పొందు నీ అత్మను అదుపులో పెట్టలేకుంటివి. నీ ధైర్యము, బ్రహ్మచర్యము, ఇంద్రియ వశిత్వము, నీవు పొందిన గురూపదేశములు, చదివిన చదువు, సాధించిన విధా

గత, తపోనిరతి ఎక్కడికి పోయినవి? నీ సంస్కారమంతా నిరర్థకమేనా?'' అని అంటాడు. ఆతరువాత క్రమముగా పుండరీకుని స్థితి విషమించినదని గ్రహించి కూడా చివరిసారి అతనిని మందలించే దృష్ట్యా “ఓ మిత్రమా! నీవు అనుభవించే పరితాపము. ధర్మశాస్త్ర విహితమా? గురూపదిష్టమా? ఒక విధమైన తపస్సు స్వరూపమా? వ్రతమా? నియమమా? మోక్షప్రాప్తికి మార్గమా?” అని ప్రశ్నించెను. ఇంకను “మదనా విష్ణుడయినవాడు పిచ్చివానివలె ధర్మము నాచరించుచుంటినని తలచి, విషవృక్షమును సాదుచేసి పెంచును. ఖడ్గమును (నిస్త్రింశలత) కువలయమాలఅనుకొని కౌగిలించు కొనును. ఇంద్రియముల నడుపులో పెట్టుకొనలేని నీజ్ఞాన మెందులకు” అని ఉపదేశించినను ఫలితము శూన్యముకాగా, చివరకు పుండరీకుడు మరణావస్థను సమీపించుట గ్రహించి కపింజలుడు “సతతమతిగర్వితేన కృత్యేనాపి రక్షణీయాన్మన్యంతే సుహృద సూన్యాధవః” (గర్వితమయిన పనిచేసి అయినా మిత్రుని ప్రాణములను రక్షించ వలెనని సాధుజనము చెప్పుదురు కదా) అని భావించి మహాశ్వేత వద్దకు స్వయముగా పుండరీక ప్రాణరక్షణ కొరకు దూతగా బయలుదేరును. స్నేహధర్మాన్ని కపింజలుడు చక్కగా నిలిపెను.

కపింజలుని సుహృద్భావమును ప్రశంసించుచూ మహాశ్వేత “ఇకడు చెప్పిన మాటలు నిజములయితే, పుండరీకు డట్టి దశలోనే ఉన్నట్లయితే, కపింజలుడు చేసిన మహోపకారమునకు కొలమాన మేది? “కో వానేనాపరః సమానో బంధుః, కథం వా కపింజలస్య స్వప్నైఽపి వితథా భారతీ. ప్రశాంతాకృతేరస్మా ద్వదనాన్నిప్రామతి” (కపింజలునితో నమానుడైన ఇతడు చెప్పినమాటకు కలలోగూడా తిరుగుండదు కదా!) అని అనును. అందుకే పుండరీకుని శరీరముతో చాటు చంద్రలోకమునకు ఇతడు ఎగిరి పోవును.

మహాశ్వేత నూరడించుచూ ఆమెసఖి తరలిక కపింజలుడు తాను జీవించి యుండగా తిరిగి ఆమెను చూడకుండా పోనేరడని, అతడు తిరిగి వచ్చువరకైనను ప్రాణములను నిలుపుకొమ్మని పలికెను.

ఈ కపింజలుడే వైమానికుని చేతశవుడయి ఇంద్రాయుధముగా జన్మించును. ఇక్కడ తన మిత్రుడయిన పుండరీకునిలోని చాంచల్యము,

గుఱ్ఱపుదాటు కపింజలునిలో మిత్రవియోగము వలన, స్నేహలతా విచ్ఛేదము వలన ప్రాప్తించి, శాపగ్రస్తుడగుటకు కారణమగును. కామక్రోధాదులను జయించినప్పటికిని కపింజలుడు తత్సహకారి గుణమైన శోకావేగమును జయించ లేక పోయెను.

చంద్రాపీడుని మరణానంతరము ఇంద్రాయుధ రూపమును త్యజించిన కపింజలుడు మహాశ్వేత నూరడించి, పుండరీకునిభాగ్యమును పండించు ఉపాయము నన్వేషించుచూ శ్వేతకేతుమహర్షి వద్దకు పోవును.

అచ్చటినుండి చిలుకరూపములో ఉన్న వైశంపాయనపుండరీకుని వద్దకు వచ్చి ఆచిరకాలములో అతనికి మంగళ మగుట కొఱకు శ్వేతకేతువు ఒక ఆయుష్కర కర్మ జరుపుచుండెననియు, తత్పరిసమాప్తి పర్యంతము జాబాలి ఆశ్రమములోనే చిలుక ఓపిక పట్టి ఉండవలెననియు బోధించును

పుండరీకుడు కపింజలుని ఎడల తన కృతజ్ఞతను తెలియబరచుకొనుటకు చిలుక రూపములో వచ్చి కపింజలుని గుణగణములను వర్ణించెను. ఒగర్పుతూ ఆకాశమార్గములో అతనికొఱకు పరుగెత్తుకొని వచ్చిన కపింజలుని రూపాన్ని కన్నులకు కట్టినట్లు కవి నిరూపించును. చిలుక దృష్టిలో కపింజలుడు ముముక్షువైననూ మిత్రస్నేహ భరితుడు, నిస్సంగుడయిననూ తనతో కలయికను కోరువాడు, సిఃస్పృహకుడయిననూ, తన కోరికలను తీర్చగోరువాడు, నిర్మముడయిననూ తనతో అభిన్నుడనుకొనువాడును, తన కొఱకు క్లేశము ననుభవించువాడు, సమలోష్ఠ కాంచనుడయిననూ, తన కొరకు దుఃఖించువాడు.

కపింజలుని ప్రశంసకింతకన్న తగిన విశేషణము లుండవేమో!

ఇంద్రాయుధము:- పుండరీకుని శరీరమును ఒక తేజము చంద్రలోకమునకు తీసికొనిపోగా కపింజలుడు ఆ తేజస్సు ననుసరించి పరిగెత్తి పోయెను. అచ్చట పుండరీకుడు చంద్రుడు పరస్పరము శపించుకొనుట వలన వారిరువురును మనుష్య యోనియందు పుట్టబోవుచుండగా కపింజలుడు చంద్రలోకము నుండి తిరుగు ప్రయాణము చేయుచూ, గుఱ్ఱపు దాటుతో పరుగెత్తుచూ ఒక వైమానికుని నతిక్రమించి పోగా అతడు గుఱ్ఱపుదాటులో ముందుకు పోయిన నీవు

గుఱ్ఱముగనే మారుమని శపించెను. అట్లయిననూ తన మిత్రునకు చేరువుగా ఉండవలెనను కోరికతో ఆకాశమార్గమునుండి క్రిందికి దిగి అచ్చోద సరోవరము నందు మునిగి ఇంద్రాయుధాశ్వరూపమును ధరించి కపింజలుడు చంద్రాపీడుని వాహనముగా తన విధిని నిర్వహించును. చంద్రాపీడుడు గురుకులాభ్యాసమును ముగించగనే తారాపీడుడీ అశ్వమునతనికి ఉపాయనముగా సమర్పించెను. ఇక్కడ ఆశ్వమును బాణుడు వర్ణించినతీరు ఉత్తమ జాతి అరబ్బు గుఱ్ఱము మన కన్నుల ఎదుట సాక్షాత్కరింప జేయును. ఇంద్రాయుధమున కాపేరు ఎందుకు వచ్చినదో చెప్పచూ కవి 'అసిత, పీత, హరిత, పాటలాభిరాఖండల చాపాను కారిణీభిః లేఖాభిః కల్మాషిత శరీరం' (నలుపు, పసుపు, ఆకుపచ్చన, ఎఱుపురంగులతో ఈ అశ్వము ఇంద్రధనుస్సువలె వివిధ వర్ణములతో కూడి యున్నది.)¹ దీనినికనూ వర్ణించుచు బాణుడు 'ఆస్తీర్థ వివిధవర్ణ కంబలమివ కుంజరకలభం, కైలాస తటామాత ధాతుధూలిపాటలమివ హర వృషభం, అసుర రుధిర పంకలేఖాలోహితమివ పార్శ్వతీ సింహం' అని చెప్పెను² (ఈ ఆశ్వమును చూచినచో ఏనుగు గున్నపై రంగు రంగుల కంబలమును కప్పినట్లున్నది. ఈశ్వరుని వాహనమగు పృషభరాజముయొక్క దేహము కైలాస పర్వతము అంచులకు ఒరిసికొనుటచేత అందలి ధాతురాగములచేత ఎఱుబడినట్లున్నది పార్శ్వతికి వాహనమగు సింహము దేహమునకు ఆమె అసుర సంహారము కావించి నప్పుడు రక్తపుచారలు అంటినట్లున్నదీ అశ్వము.)

దీనిని చూడగనే చంద్రాపీడునకిది సామాన్య అశ్వము కాదని తలంపు కలుగును. 'ఆసంశయమనేనాఽపి మహాత్మనా కేనాఽపి శాపభాజా భవితవ్యం- ఆవేదయతీత మదంతః కరణమస్య దివ్యతాం'³ (ఎవరో మహానుభావుడు శాపమువలన ఈ ఆశ్వరూపము ధరించి ఉండవచ్చును. ఇది దివ్యాశ్వమని నా అంతఃకరణము చెప్పుచున్నది.)

ఇంద్రాయుధము బతికి ఉన్నంతకాలము ఉత్తమ జాతికి చెందిన ఆశ్వము మాత్రమే కాని చంద్రాపీడుడు దిగ్విజయ ప్రస్థానము చేసి కిన్నర మిథునము

1. కా. పుట 274.

2. కా. పుట, 274, 3. కా. పుట. 278,

ననుసరించు పోయినప్పుడు ఇంద్రాయుధమే చంద్రాపీఠుని అచ్చోద సరోవరము నుండి మహాశ్వేత ఆశ్రమము వైపునకు మరలించెను. 'నిశ్చలశ్రవణ పుడేన తన్ముఖీ భూతేన ఉద్గీర్ణేణ ఇంద్రాయుధేన ప్రథమ మాకర్షితం శ్రుతిసుభగం వీణాతంత్రీరుంకారమిశ్రమమానుషం గీతశబ్ద మశ్రుణోత్' (ఇంద్రాయుధము చెవులను రిక్కించి మెడను పైకెత్తి ఆశ్రమమునకు ఉన్ముఖీభూతమై ఇంపైన అమానుషగత శబ్దమును విని, అటు పోవుటకు దారి తీసెను. అదే శబ్దమును చంద్రాపీఠుడు కూడా విని ఉత్కంఠతో ఇంద్రాయుధమును అటువైపునకే చోదించెను.) ఇది ఇంద్రాయుధము పూర్వజన్మ సంస్కారమునకు గుర్తు. ఇదే మాటను శాప విముక్తుడయిన కపింజలుడు ఇంద్రాయుధ రూపమును విడిచి పెట్టి తన అసలు రూపముతో అచ్చోదమునుండి పైకి లేచి వచ్చి మహాశ్వేతతో చెప్పెను.

ఒక్క మహాకవి తను అట్లిన కథను నడిపించుటకు సచేతనులగు, బుద్ధి సంపన్నులగు, మనుష్య పాత్రలతో సహా కొన్ని పశుపక్ష్యాదులను ఒక్కొక్కప్పుడు అచేతనములయిన ఆభరణములను గూడా సాధనములుగా ఉపయోగించును. రామాయణ కథ యందు చీమలు పెట్టిన పుట్టతో మొదలుకొని క్రొంచ మిథున సంహారము, జటాయు పక్షి, ఉడుత, సీతాదేవి ఆభరణములు, రాముని పాదుకలు, అతడు పంపించిన ఉంగరము, దానికి ప్రత్యభిజ్ఞానముగా సీత పంపిన చూడామణి, కాకాసుర వృత్తాంతము మొదలగునవన్నియు ప్రధానమగు పుట్టములను నిర్వహించుటకు ఉపయోగపడినవే. ఇదే విధముగా బాణుడు కూడా కథ వినువాని ఉత్కంఠను కలిగించుటకై ఇంద్రాయుధాశ్వమువంటి పాత్రలను ప్రవేశపెట్టి వానికి మనుష్య పాత్రతో సంబంధమును కల్పించెను. అయోనిజమగు ఇంద్రాయుధము అదే నీటి యందు మునిగి తన శరీరమును చాలించెను. ఒకవైపు పత్రలేఖ వేరొకవైపు ఇంద్రాయుధము. వీరిరువును చంద్రాపీఠుని నీడవలె అనుసరించినవారు కావున చంద్రాపీఠుని ప్రాణ త్యాగానంతరము కవికి వీరివలన ప్రయోజనము లేక వీరిని నీటముంచివేయుటయే కాక ఓకే నాటకమునందు ఒకే పాత్రధారి అవసరముకొలది ముఖము మీది రంగులు మార్చుకొని అహార్యమును మార్చి రెండు పాత్రల రూపములలో ప్రేక్షకులముందు కన్పించి వారు వేరు వీరు, వేరను భ్రమనుకల్పించినట్లే ఒకప్పుడింద్రాయుధరూపమున చంద్రాపీఠుని సేవించిన అదే ఆత్మ ఆ

ప్రయోజనము నివృత్తము కాగనే తిరిగి కపింజల రూపమున ఆవిర్భవించి కొంతసేపు మహాశ్వేత నూరడించుచూ, మరికొంతసేపు కాదంబరితో ఉపశమన వాక్యములు పలికి ఆమెకుకర్తవ్యమునునిర్దేశించుచూ మరికొంతసేపుశ్వేతకేతుఋషి ఆదేశానుసారము చిలుకగా మారిన పుండరీక వైశంపాయనుని ఎడల తనస్నేహ ధర్మమును నిర్వర్తించును. తన స్వార్థము ఇనుమంతయునులేనిదీ కపింజలాభిన్న మగు ఇంద్రాయుధపాత్ర. పూర్వకాలమున రాజు మరణించగనే అతనిఆయుధములను, ధన, కనక, వస్తు, వాహనములను పరిజనమును, భార్యను యజమానితోసహా దహనము చేయుచుండిరట. ఈజిప్తదేశములోని పిరమిడ్లలో రాజు శవము వెంట అతనికి ప్రేయములయిన వస్తువులను, బానిసలను అతడు సూర్యలోకమునకు ప్రయాణముచేయుట కుపకరించు ఓడను ఉంచి, వెలలేని బంగారమునుంచి పిరమిడ్ల తలుపులను బిగించివేయవారట. ఈ పత్రలేఖాయంద్రాయుధముల ఆవాంతర ప్రాణ త్యాగముకూడా అట్టి సాంఘిక అచారపు ఛాయయేమో తెలియదు.

శుకనాసుడు

బుద్ధియందు బృహస్పతిని తలపించువాడు తారాపీడుని మంత్రి శుకనాసుడు. ఈ రాజు, మంత్రి పరస్పరము అన్నదమ్ములవలె కలసిమెలిసి ఉండుట, ఒకరి సమస్యను వేరొకరు కలిసి చర్చించుట, శుకనాసునకు కష్టము వచ్చినపుడు తారాపీడుడు ఓదార్పుట వీరి ఆదర్శమైత్రిని తెలియజేయును.

ఇతనిని వర్ణించుచూ కవి ఆదర్శమంత్రికి ఉండవలసిన లక్షణములను దీక్షణా బలమును చూపించుచూ అతని నిట్లు వర్ణించెను; “నిఖిలశాస్త్ర కలావగాహ గంభీరబుద్ధిః, నీతిశాస్త్ర ప్రయోగకుశలః భువనరాజ్య భార నౌకర్షధారః మహా తస్యపి కార్యసంకటేషు అవివక్షణీః, ధామ దైర్యస్య స్థానం స్థితేః, సేతుః సత్యస్య గురుగ్గణానాం, ఆచార్య ఆచార్యాణాం, ధాతా ధర్మస్య శేషాహరివ మహీభార ధారణక్షమః సలిల నిధిరివ మహాసత్త్వః” (నిఖిలశాస్త్ర కలావగాహన గంభీర బుద్ధి, రాజనీతి శాస్త్ర ప్రయోగ కుశలుడు, భువనరాజ్య భారమ నెడు నావకు కర్ణధారుడు, కష్టములలో గూడా చెదరని బుద్ధిగలవాడు; సత్యము, ధర్మము, సహనములకు నిధి, ఆదిశేషునివలె మహాభారమును వహించగల్గిన వాడు, బలవంతుడు, సముద్రునివలె మహాసత్త్వ సంపన్నుడు, వేదవేదాంగా ధ్యాయి, శుక్ర, బృహస్పతి, వసిష్ఠ, విశ్వామిత్రుల వంటి మంత్రి సత్తముల కోవలోనివాడు.)

ఇతడు తన ప్రభువు శ్రేయస్సునే తన శ్రేయస్సుగా భావించి చంద్రాపీడుని పుత్ర నిర్విశేషముగా చూచి అమూల్యమగు శుకనాసోపదేశమును చేసెను. అందుకే తారాపీడుడు అతనికి రాజ్య భారమును పూర్తిగా అప్పగించెను.

శుకనాసుడు చంద్రాపీడుని విద్యాభ్యాసము ముగిసిన వెనుక చేసిన ఉపదేశము వ్యక్తిగతముగా వారిరువురకును గల సన్నిహిత సంబంధమును వెలిబుచ్చును. విశ్వామిత్ర మహర్షి రామచంద్రుని గారవించి ఉపదేశామృతము నొనగినట్లు శుకనాసుడు చంద్రాపీడునిలోని దివ్యాంశను గమనించి అతనిని సన్మార్గ ప్రవర్తకుని చేయనుద్యమించెను.

శుక నాసోపదేశము:- ఇది కాదంబరి కంతటికిని మకుటాయమానమై బాణభట్టుని లోకజ్ఞతను వెలిబుచ్చును. అతనికి ప్రియమగు మహాభారతము ఉపదేశవేదము, సుభాషిత భాండాగారము కాబట్టి తత్ప్రభావమున ఈ ఉపదేశామృతమును కాదంబరిలో చొప్పించెను. ఇందు శాస్త్రజ్ఞానముతోబాటు లోకజ్ఞానమును రంగరించి పోసి పంచతంత్రమును, కిరాతార్డునీయమునందలి ప్రథమ సర్గత్రయమునందలి పిండితార్థమును తంపింపజేయును.

ఇందు గురుకుల సమావర్తనము తరువాత రాజ కుమారు డెదుర్కొను సమస్యలు చర్చించబడినవి. రాజాశ్రయమును కోరువారు తమ స్వార్థమునకై రాజుయందున్న యౌవనము, ధనసంపత్తి, ప్రభుత్వము, అసహిష్టుత వంటి బంహీనతలను వినియోగించుటవలన రాజు వ్యక్తిత్వము గాఢు పెంకువలె తునాతునకలై పోవును. కనుక దానిని కాపాడుటకు దేశికత్వమును వహించిన శుక నానుడు ఉపదేశమును చేసెను. ఇందు మహాభారతాదులలో లేని కొత్త నీతి పాఠము లేవియును లేకపోయినను బాణుని కైలి యను మూసలో పోయుటవలన సరికొత్త ఉపమానములతో వానికి నవ్యత్వ మొచ్చినది. గద్య రూపమునందుండుట వలన, దూరాన్వయములు, క్లిష్ట సమాసములు లేనందున హృదయ స్పర్శి సులభగ్రాహ్య మయినది ఈ ఉపదేశము.

ఆమలములైన గురువచనములు యౌవన దశలో నున్న ఋద్ధిహీనునకు చెవిలో పడినప్పుడు స్వచ్ఛమైన నీటివలె శూలమును (పోటును) కల్గించును. ¹ కాబట్టి ఉపదేశము కూడా సత్ప్రాత్రమునకే చేయవలెను. చంద్రాపీఠుడు అభివ్యక్తుడు కాదు. అప్పుడే గురుకులము నుండి తిరిగి వచ్చినవాడు. కాబట్టి విషయ రసమునా స్వాదించలేదు. అతనికి చేసిన ఉపదేశము శంఖము నందు పోసిన నీటివలె పవిత్రమై సఫలమయ్యెను. ఏనుగునకు వేసిన శుభాభరణము వలె శోభను కల్గించెను.

ఉపదేశమును చేయవలెనను బాధ్యతను శుకనానుడే వహించుటకును కారణమున్నది. రాజుల కుపదేశించువారు చాలా తక్కువ (ఎరలా హి లేషా

ముప దేష్టారః)¹ ప్రజలతని వచనమును ప్రతివచనమువలెనే అనుష్ఠించురు, అని శుకనానుడు పలికినప్పుడు విభీషణుడు రావణ సభలో ఆన్న మాటలు స్ఫురించును. ²

లోకములో తాము చేయు దుష్టకార్యములను తెలివితేటలతో సమర్థించు కొనువారు భేకులై ఇతరుల నప మార్గమునందు దింపుదురు. వారు ద్యూతమును వినోదమని, వేటను శ్రమ యని, పానమును విలాసమని, తన భార్యను వదలి నేయుటను ఇంద్రియ నిగ్రహమని, ఇతరుల భార్య ననుసరించుచుటను వైదగ్యమని, పరాధవమును సహించుటను క్షమాశక్తియని, ఎదుటివారి నవమానించుట ఘనోన్మత్తత యని వ్యాఖ్యానమును చేయుదురు. వీరు తామే భూమిపై నివసించు దేవతలమని గర్వపడుచు, తమలో లేని గుణగణములను ఉన్నట్లు అను చుటలచేత ప్రచారముచేయుచుదురు. తాము చర్మము కప్పకొనియున్న ముక్కంటులమనియు, తమ దర్శనమే ఇతరులకు గొప్పయని, కన్ను తెరచి చూచుట ఉపకారమని, అజ్ఞాపించుటయే వరప్రదానమని, తామెవరిని స్మరించితే వారిజన్మ పాపనమని, మాట్లాడుటయే బహుమతి ప్రదానమని భావించుచు దేవ, ద్విజ, గురు జనములను పూజింపక కాలయాపనము చేయుదురు. ³ ఇట్టివారి నుండి దూరముగ ఉండవలెనని చంద్రాపీడునకు శుకనాను ధువదేశించెను.

చంద్రాపీడుడు మృతకళేబరమునుండి ప్రత్యుత్థానము నొందునను శాధంబర్యాదుల వచనమును సమర్థించుచు ఇతడు 'ముద్రాబిందాత్ ధ్యానాత్ వా నిషప్రసూప్తస్య ఉత్థాపనేకిదృశీ యుక్తిః'⁴ (మంత్రబద్ధుడుగాని విషమూర్ఛి యగుగాని లేచుకొనుటయందు ఏ యుక్తి కలదో అదియే) అని చెప్పును. చని పోయిన చంద్రాపీడుడు పునరుజ్జీవితుడగుట ఏదో ఒక కాకమ్మ పట్టమ్మ కథవలె

1. కా. పు. 224.

2. "సులభాః పురుషా రాజన్ సతతం ప్రియవాదినః"

అప్రయస్య చ పథ్యస్య వక్త్రా శ్రోతా చ దుర్లభాః"- రా.యు.కా.

3. కా. పు. 283, 284, 85.

4. కా. పుట. 661.

ఉన్నను దానిని శుకనానుడు శాస్త్రీయముగా పురాణేతిహాస కథల దృష్టాంతముతో సమర్థించుటవలన కాదంబరి సాధారణ జానపద గాథల స్థాయినుండి పైకి పెరిగినది. కథలో ఒక సంఘటన జరిగెనని చెప్పుటయే గాక ఎందుకు జరిగి యుండవచ్చునోయన్న మీమాంసవలన ఈ గ్రంథమునకు ఉత్తమ సాహిత్య స్థాయి వచ్చినది. ఈ స్థాయిని కల్పించుట యందు శుకనానుని పాత్ర సృష్టి అత్యంతోపకారము. చంద్రాపీడుడు తప్పక బ్రతికి వచ్చుననుటలో తనకు సందేహము లేదని చెప్పుచు ఇతడు 'న ఖలు వై దికానామవై దికానాంకర్మణాం అసాధ్యం నామ కించిత్' అని ముగించును. ఈతని మాటలు విన్న తారాపీడుడు శుకనానుని బోధలు ఇతరులకు స్ఫురించవని పలికి తనకతనిపైనున్న గౌరవమును మొత్తము సంగ్రహించి చెప్పెను.

వై శంపాయనుని పాత్ర

పుండరీకునకు, శుకమునకు మధ్య అవాంతర జన్మ వై శంపాయనునిది. కథ దృష్ట్యా మధ్యలో వచ్చి వచ్చినంతసేపటిలో రాలిపోవు ఆకు వంటిది ఇతని జీవితము. పుండరీకుడు తాను మరణించినప్పుడు తన మనస్తాపమునకు కారణభూతుడైన చంద్రుని తనవలె కష్టములను జన్మజన్మలందునూ అనుభవింపుమని శపించగా, చంద్రుడు నీవు కూడా నాతో బాటే జన్మించుమని పుండరీకునకు ప్రతిశాప మొసగెను. తత్పర్యవసానమే వై శంపాయనుని జన్మ.

కవి చంద్రాపీడ వై శంపాయనుల మైత్రిని వర్ణించుచు 'సహపాంసు క్షీడనతయా, సహసంవృద్ధతయా చ సర్వవిశ్రంభ స్థానం ద్వితీయ మివ హృదయం (చంద్రాపీడస్య) వై శంపాయనః పరం మిత్రమాసిత్' (చంద్రాపీడ వై శంపాయనులు ఇద్దరునూ పరస్పరము కలిసి చిన్నతనములో క్షీడించి పెరిగినందున చంద్రాపీడునకు రెండవ ప్రాణము వంటివాడు వై శంపాయనుడు) అని చెప్పెను. వై శంపాయనుడు తన ఏలికను సూర్యుని దివసమనుసరించినట్లు ఎల్లప్పుడునూ అనుసరించెను.

ఇతడు విద్యాభ్యాసమునందు కూడా చంద్రాపీడునితో సహా మహా ప్రాణత (సాహసికశక్తి)లో తప్ప మిగిలిన విద్యలన్నిటిలో, లలితకళలలో, శాస్త్రములలో సమానమైన జ్ఞానమును సంపాదించి తన మిత్రముతో కలిసి దిగ్విజయ ప్రస్థానము చేసెను. వైశంపాయనునిలో 'ఇదం బ్రాహ్మ మిదం ఔత్రం' అని ఉభయశక్తులు సమీకృతములై ఉండెను.

చంద్రాపీడునకు కాదంబరిని కలసికొను ఉపాయము నన్వేషించుచూ, మరల తల్లిదండ్రుల ఆనుమతి పొందుట ఎట్లో అని విచారించుచూ 'వైశంపాయనోఽ ప్యసన్నిహిత ఏవ మే' అని చింతించును. ఈ విధముగా చింతించుచున్న సమయములో వైశంపాయనుడు స్కంధావారముతో తిరిగి వచ్చుచున్నాడన్న వార్త వినగానే ఆనందముతో "కేయూరక; కరతలవర్తిసిం సిద్ధిమః ధారయ ప్రాప్తో వైశంపాయనః" అని అనెను.

స్కంధావారములో వైశంపాయనుని జూడ తెలియరాని చంద్రాపీడుడ బెదిరిన లేడి పిల్లవలె, యూధమునుండి తప్పిపోయిన ఏనుగు గున్నవలె, భేనవును గానక చెవులు కిక్కించి పరుగెత్తు లేగదూడవలె కింక ర్రవ్యకా మూఢుడై కటకమధ్య దేశమును ఒక్క ఉదుటున పరుగెత్తి చేరుకొనెనట. ఈ మాట వెనుక వైశంపాయనుడు లేనిదే చంద్రాపీడుడు కూడా లేడను రాబోవు ఆపదన కవి ధ్వనింపజేయును.

అచ్చోద సరోవరమును వదలి వెళ్ళనిచ్చగించని వైశంపాయనునితో అతని సైన్యము "మీరు చంద్రాపీడుని దర్శించక ఎట్టుందురు? 'కిమన్యశ్చ ద్రాపీడః అన్యోవా భవాన్' అని తర్జించెను. చంద్రాపీడ వైశంపాయనుఁ ద్విధావిభక్తమైన ఒకే హృదయమువలె నుండిరి.

అచ్చోద సరోవరమును సమీపించిన వైశంపాయనుని స్థితి

"రమ్యాణి వీక్ష్య మధురాంశ్చ నిశమ్య శబ్దాన్
పర్యుత్సుకో భవతి యత్సుఖితోఽపి జంతుః
తచ్చేతసా స్మరతి నూనమబోధపూర్వం
భావస్థిరాణి జననాంతర సౌహృదాని"

(సుఖముగానున్న మనుష్యునకు కూడా ఒక్కొక్కప్పుడు రమ్యప్రదేశములను దర్శించునప్పుడు, మధుర ధ్వనులను విన్నప్పుడు అనిర్వచనీయమైన ఆవేగము కలుగును. అట్టి ఉద్విగ్న మానసముతో జీవి ఇదివరకెన్నడునూ తెలియని, తెలియరాని విషయమును స్మరించును. సాధారణముగా మానవుడు తెలిసిన విషయమునే స్మరించును కాని తెలియని విషయమును స్మరించుటకు కారణము జననాంతరమైత్రీ భావమే. అను శాకుంతల శ్లోకములోని వర్ణనమునకు చక్కగా అతుకును. వైశంపాయనుని మాటలు “స్మరన్నివ కిమపి మనోనాన్యత్ర ప్రవర్తతే పశ్యంతీవ కిమపి మమ దృష్టిరన్యతో వలతి... కీలితేవ చాస్మిన్నేవస్థానే తనుః” (ఏదో విషయమును స్మరించినట్లు నా మనస్సు ఈ ప్రదేశమునందే లగ్నమై మరొక విషయము మీదకు మరలుటలేదు. దేనినో చూచుచున్నట్లు నా దృష్టి ఇతర స్థానములమీదినుండి మరలి ఇచ్చట లగ్నమగుచున్నది. నా శరీరము నిక్కడనే ఎవరో మేకులు వేసి బిగించినట్లునట్లున్నది) ఇదే భావమును బలపరుచును.

అచ్చోద సరోవర ప్రాంతమునందు వైశంపాయనుని తనువు కీలితము కాగా అతని అనుచరులు శరీరస్థితి కొరకు అహారమును సేనింపుదని అర్థించగా, ‘ఈ నా ప్రాణములు నావికావు. నా మిత్రమగు చంద్రాపీఠునకు తన జీవితము మీద కన్న వీని మీద తీపి ఎక్కువ. ఒకవేళ అవి నన్ను బలముగా వదలి పెట్టినను వానిని అప్పుట నా ధర్మము. అవి ఉత్క్రమించనప్పుడు నేనెందుకట్టి ప్రయత్నము చేయుదును? నా కోసము ప్రతీక్ష చేయునది చంద్రాపీఠుడే గాని మృత్యువు కాదు’ అని ముగించును. ఈ మాటల వెనుకనున్న నాటకీయత, వ్యంగ్యభావము సహృదయైకవేద్యము.

వైశంపాయనుడు తిరిగి రాకపోగానే శుకనాసున కతనిపై కోపము కార్పియ్యవలె విజృంభించెను. పాలు త్రాగిన రొమ్మును గ్రుద్దు స్వార్థపరునివంటి వాడు వైశంపాయనుడు, అవివేకి, స్వామిద్రోహియని అతనిని శుకనాసుడు చూపించెను. అదే కోపావేగములో తాళాపీఠ దేవుడు వైశంపాయనునికి చెప్పించిన చదువంతయూ చిలుకకు నేర్పిన కంకండ పలుకులేననియు, వాని అంతరార్థము నతడు గ్రహింప నేరదయ్యెననియు, ఇంత ప్రేమతో చిలుకను పోషించిననూ స్వామిభక్తి, కృతజ్ఞతా స్నేహములు దానికయినను ఉండే యుండెడి వనియు చూపించెను. ఇట్టివాడు ఏదో ఒక తిర్యగ్గోష్ఠి యందు పడి

మడిసి పోవలెనని శపించిన శుకనానుడు తన బ్రాహ్మణ సహజమైన తొందర పాటు సంతయు ఆవిష్కరించుకొని రాటోపు సంఘటనలను సూచించెను.

వైశంపాయనుడు స్కంధావారముతో కలిసి తిరిగి రాని కారణ మేమైననూ, శుకనానుడు నిజమును గ్రహించకముందే, జరిగిన విషయమును తెలిసికొనకముందే అతనిని దూషించుట 'పల్కు దారుణాఖండల శస్త్రతుల్యము (బ్రాహ్మణునకు)' అను మాటను నిలబెట్టెను. ఇంతేగాక ఇక్కడ వరాకుడైన ముదుసలి తండ్రి హృదయమును కూడా పాఠకులు చూడగలరు. అతనిని మెత్తగా మందలించుచూ తారాపీడు దనిన మాటలు దివ్యముగా నున్నవి. అతడు 'సర్వ పరిత్యాగంక్యత్వా స్థిత ఇత్యేతదపి కారణమవిజ్ఞాయ కిమేవం దోషపక్షే నిక్షిపామః. కాదాచిత్ గుణభవత్యేవం అయమవినయనిష్పన్నో దోష ఏవ' అని అనెను. (వైశంపాయనుడు సర్వస్య పరిత్యాగము నెందుకు చేసెనో తెలియక పూర్వపర వివేచనలేక అతనిని దోష పక్షమునందు నిక్షేపించుట న్యాయము కాదు. ఒక వేళ ఇతనిలోని దోషమే గుణమగునేమో ఎవరికెరుక?) షట్రియుల రాజ్యకర్మ క్షమత్వము ఇట్టి పూర్వపర వివేచనయందే కలదు.

చంద్రాపీఠుడు వైశంపాయనుని వెదకుటకు పోనెంచి "జన్మనః ప్రభృతి కదామయా గతం, స్థితం, క్రిడితం, హసితం, పీతం, ఆశితం, సుప్తం, ప్రబుద్ధం, ఉచ్ఛ్వాసితం వా వినావై శంపాయనేన" (పుట్టినది మొదలు నేను వైశంపాయనుని విడిచి ఎక్కడకు పోయితిని, ఎక్కడ నిలిచితిని, క్రిడించితిని, నవ్వితిని, పానముచేసిని, భుజించితిని, నిద్రంచితిని, మేల్కొంటిని, గాలిని పీల్చితిని,) అని తనకు వైశంపాయనుని ఎడల గల ప్రగాఢ మైత్రీ బంధమును తెలియజేయును. అతడు ఈ సందర్భమునందే మనోరమ వద్ద సెలవు తీసికొని పోవుటకు వెళ్ళగా మనోరమ 'కృత్యములే త్వయి తస్మింశ్చ విశేషః వత్స ఏకేనా పి హి యువయో రావాంపుత్రవత్కౌ ద్వే అపి తన్మగంతవ్యం' (నీకూ వైశంపాయనునకూ భేదములేదు. నీ వొక్కడవే ఉన్నను నేను విలాసపతీదేవి ఉభయులము పుత్రవతులమే అగుదుము. ఓ వత్సా! నీవు పోవలదు) అని ఆదీన మాటలు ఒకవైపు ఆమె చూతూ హృదయమును ఆవిష్కరించుచూ, వేరొకవైపు మిత్రులస్నేహబంధమును తెలియజేయును. ఆమెకు విలాసపతీ దెచ్చిన సమాధానము ఇంపుగా నున్నది. మనోరమ దృష్టిలో వైశంపాయన

చంద్రాపీడులకు భేదము లేదు. కాని చంద్రాపీడుడు ఎవరి ముఖమును చూచి వైశంపాయనుని చూచిన తృప్తి ననుభవించవలెను? 'వైశంపాయన విరహితమై దుఃఖ దీనమైన చంద్రాపీడుని ముఖమును చూచుటకన్న అతనిని పంపివేయుటయే ఉచితము' విలాసవతి చెప్పిన ఈ సమాధానము యుక్తి యుక్తముగా నున్నది.

చంద్రాపీడుని వంటి మిత్రమును పొందిన వైశంపాయనుని భాగ్యమే భాగ్యము. అతడు కనిపించిన మేఘనాథునితో వైశంపాయనుని గూర్చి ప్రశ్నల వర్షమును కురిపించుచూ 'స్మరతి వా అస్మాకం, పృష్టోఽసి వా కించిన్మ దీయం ఉపలబ్ధో వాభిప్రాయః, దాస్యతి వా దర్శనం (వైశంపాయనుడు నన్ను స్మరించెనా? నన్ను గూర్చి ప్రశ్నించెనా? అతని అభిప్రాయము ఏమైననూ తెలిసెనా? అతని దర్శనము నాకగునా!) అని చిన్న పిల్ల వానివలె అమాయకముగా అడిగెను ఇంకను "గ్రహిష్యతి వా అస్మదనునయం కింకుర్వన్ దివసమాస్తే కిం వా అస్య వినోదస్తి వ్యతః (నా ఓదార్పు మాటలను అతడు చెవిన పెట్టునా? దినమంతయు అతడేమి చేయుచుండును? అక్కడ ఏ వినోదము ననుభవింపచు అతడు నిలిచి యుండవచ్చును?) అను ప్రశ్న పరంపర వెలువడెను.

వైశంపాయనుని పాత్ర చక్కని చిక్కని మైత్రీబంధమునకు, ఎడతెగని ప్రేమబంధమునకు, ఆశాబంధమునకు ప్రతీక. ఇతడు శాపగ్రస్తుడై చిలుకగా మారిపోగానే సీసపుతునక నీటిలో మునిగినట్లు ఈతని పాత్ర ఆదృశ్యమై పోవును. దీని ప్రాధాన్యము తరువాత లేదు భాల్ల్యావస్థ యౌవనమునకు నాంది అయినను యువకునకు బాల్యదశతో సంబంధము లేకపోయినట్లు వైశంపాయనుని దేహంతర ప్రాప్తితో ప్రస్తుత కథ మూల కథలో కలిసిపోగానే ఈతని పాత్ర అస్తమించును.

చంద్రాపీడుడు కాదంబరి మహాశ్వేతలను వీడ్కొని హేమకూటము నుండి బయలుదేరి కఠివయ గంధర్వ రాజకుమారులతో కలిసివచ్చి అచ్చోదతీరము నందు వెలసియున్న స్కంధావారమును చేరుకొని పత్రలేఖా వైశంపాయనులతో "మహాశ్వేత ఇట్లుండును, కాదంబరి వై నమిట్టిది!" అని వారి ప్రసంగమును తెల్పినప్పుడు ఆ పరిసరముల ప్రభావము వలన వైశంపాయనుడు ఉత్కంఠితుడై నట్లు కవి వర్ణించలేదు. అది యట్లుండగా స్కంధావారముతో అతడు

ఉజ్జయినికి బయలుదేరునప్పుడు వైశంపాయనుడే 'అతి పుణ్యం నీ అచ్చోదాఖ్యం సరః పురాణేషు శ్రూయతే, తస్మిన్ స్నాత్వా ప్రణమ్యచాస్యైవ తీరభాజి సిద్ధాయతనే భగవంతం భవానీపతిం మహేశ్వరం శశాంక శకల శేఖరం వ్రజామః' (అచ్చోదము అతి పవిత్రమని పురాణములందు చెప్పుదురు. అందు గ్రుంకులిడి సిద్ధాయతనమునందలి భవానీ పతిని సేవించి పోయెదము.) అని పలికి ముందుకు కదలి అక్కడ ఉన్న ఒక లతా మండపమును చూచిస్తంభించి పోయెను. అప్పుడినుండి అతని హృదయము ఏదో తెలియని ఉత్కంఠ ననుభవించెను.

ఇందు పూర్వాపరములు సంగతములుగా లేవు. చంద్రాపీఠునితో కలిసి ఉన్నప్పుడు వైశంపాయనునకులేని ఉత్కంఠ అదే పరిసరములందు ఒంటరిగా తిరిగినప్పుడు కెందుకు కలిగెను? లతా మండపము పుండరీకుడు ప్రాణములు విడిచిన చోదైనచో అంతకుముందు వైశంపాయనున కది ఏల అగుపించలేదు?

తారాపీడుడు

ఉజ్జయినికి రాజు తారాపీడుడు. బాణు డతనిని పాతకులకు పరిచయము చేయుచు 'నల నహుష యయాతి ధుంధుమార భరత భగీరథ దశరథ ప్రతిమః' (నల నహుష యయాతి ధుంధుమార భరత భగీరథ దశరథులను పోలినవాడు) అని ఆరంభించెను. ఇతడు భుజ బలోపార్జిత భూమండలుడు. శక్తిత్రయమును (ఉత్సాహ, ప్రభు, మంత్రశక్తులను) సాధించినవాడు, నీతిశాస్త్రాభిన్నబుద్ధి, ధర్మదేవత అవతారము, ప్రజాపీడలను పరిహరించినవాడు. బాణుడు ఒకవైపు ఇతనిని ధర్మ స్వరూపుడని వర్ణించి అదే లేఖనితో రాజవిలాస ప్రకారముల నన్నింటిని విపులీకరించి పాతకులకు లజ్జవంటి భావమును కలిగించును. ఇట్టి రాజవర్ణనము సంప్రదాయ బద్ధమైనదే. తారాపీడుని విలాసమయ జీవనమునందు విలాసవతికి ప్రత్యేక స్థానముమాత్రమున్నది. అదే ఆ కాలపు రాజుల ధర్మము.¹

బాణు డతనిని సమర్పించుచూ అనిన మాట లివి :-

'ప్రముదితప్రజస్య హి పరిసమాప్తసకలమహీశ్రయోజనస్య నరపతేః విషయోపభోగ లీలాభూషణమ్, ఇతరస్యతు విడంనా. ప్రజానురాగహేతోశ్చ అంతరాంతరా దర్శనమ్ దదౌ. సింహాసనం చ నిమిత్తేష్వారులోహ'² (ఇతని ఏలుబడిలో ప్రజలు సుఖముగా నుండిరి. కావున భూమండలమునందు చేయదగిన కర్తవ్యమును పరిసమాప్తిచేసిన రాజుకు విషయోపభోగములు భూషణములు. ఇతరులకు అపహాస్యకరములు. అప్పుడప్పుడు, ప్రజలమీద ప్రేమకొంది, అతడు దర్శన మిచ్చెడివాడు. విశేష దినములయందు సింహాసన మెక్కుచుండెను. పేరోలగము సాగించుచుండెను).

రాజునకుండవలసిన భోగభాగ్యములు, ప్రభుత్వము, రాజ్య పరిపాలనము, సచివులుతో సంప్రదింపులు, అంతఃపుర జీవనము, అందలి మర్యాదలు, వీటన్నిటిని

తారాపీడుని జీవనము ద్వారానే కవి మనకు ఉత్తర దేశము నేలిన చిట్టచివరి హైందవ చక్రవర్తి ఐశ్వర్యమును వర్ణించి చెప్పెను.

కుటుంబ జీవనమునందు కూడ తారాపీడుడు సమర్థుడగు యజమానినని నిరూపించుకొనెను. పిల్లలు లేరని కుమిలిపోవు విలాసవతిని ఇతడనునయించుట, చంద్రాపీడుని సరియయిన మార్గమునందు నడిపించి విద్యాబుద్ధులు గరపి, దిగ్విజయ ప్రస్థానమునకే పంపించుట, కోడలితో కలసి కొడుకింటికి ఎప్పుడు వచ్చునోయని తహతహరాడుట, కాదంబరి చేతిలోనే తన కొడుకు జీవిత రహస్య మిమిడియున్నదని తెలిసికొని ఆమె చంద్రాపీడునికి చేయుచున్న పరిచర్యను ఆమోదించి తాను విలాసవతితోసహా ప్రక్కకు జరుగుట, చంద్రపీడుని శరీరమునే ప్రతి దినమును చూచుటకు ఆచ్ఛాద సరోవర తీరమునందే వాన ప్రస్థుడై తానిక సాధించవలసినదేమియులేదని శేషజీవితమును గడపుట, వైశంపాయనునిపై కోపగించుకొన్న శుకనాసుని మందలించుటవంటి తారాపీడుని ప్రవర్తన కాలానుగుణముగా అవసరము వచ్చినప్పుడు అధికారమును వినియోగించుచూ, యువతకు తమ శక్తిని నిరూపించుకొనుటకు అవకాశమిచ్చుచూ సకాలములో రాజ్యపాలనమును విరమించి విశ్రాంతి తీసికొనుచుండెనని తెలియజేయును.

సమర్థుడు, ప్రజారంజకుడని నిరూపించుకొన్న ప్రతి రాజు ప్రతి బింబమును తారాపీడునిలో చూడవచ్చును.

మనోరమా విలాసవతులు :

వీరుభయులును తమ భర్తల వలెనే సన్నిహిత సఖులై జీవనమును గడపిరి. వీరిని బాణుడు మాతృప్రేమను చిత్రించుటకే సృష్టించెను. విలాసవతి మాతృత్వమును పొందుటకు నోమిన నోములు, పడిన తపన అందులకు తార్కాణము. గురుకులమునుండి చంద్రా పీడుడుతిరిగిరాగానే విలాసవతి తానే అతనికి స్వయముగా అవతరణ మంగళమును చేసి, తలను మూర్కొని, కౌగిలించుకొని, దూరముగా జరిగిపోవుచున్న అతనిని లాగికొని తన ఒడిలో కూర్చుండ బెట్టుకొనెనట - గురుకులవాస క్లిష్టమయిన అతని శరీరమును తడిమి చూచి 'వత్స ! కఠినహృదయమై పితాయేనేయమాకృతిరీద్యుకీ త్రిభువన లాలనీయా క్లేశమతి

మహాంతమియంత కాలం లంభితా ! కథమసి సోధవానతిదీర్ఘమిమాం గురుజనయంత్రణాం' (నాయనా ! నీ తండ్రి ఎంతటి కఠిన హృదయుడు? నీవంటి సుకుమారున కిట్టి నిబంధనలు పెట్టి ఇంతకాలము నిన్ను కష్ట పెట్టెను. ఇంతటి గురుజనయంత్రణ నెట్లు సహించితిని?) అని అనెను. ఇందు అమృతమొలుకు మాతృహృదయ పూర్ణ కుంభము సాక్షాత్కరించును.

మనోరమా విలాసవతు లిరువురును వైశంపాయన చంద్రాపీఠుల నుభయులను తమ పిల్లలుగానే భావించిరి. మృత్యు ముఖుడై అచ్చోదమునకు ప్రయాణమైపోవు చంద్రాపీఠుని పీరుభయులును తల్లిదండ్రులు పేద గుండెలతోనే సాగనంపిరి. చంద్రాపీఠుని శరీరమును అప్యాయమానము చేయుచున్న కాదంబరిని విలాసవతి ఆదరించిన తీరుకూడా అట్టిదే. కొడుకు కొరకు అవతరించిన సంజీవనోషధము కదా కాదంబరి? విలాసవతి ఆమెను ఆదరించకుండుటెట్లు ?

బాబుడు కన్న తల్లి ప్రేమను పొందలేక పోయినను పెంపుడు తల్లి ప్రేమను బాగుగా ననుభవించెను. వీరి పాత్రలయందు అతడా ప్రేమను చూచుకొని యుండెనేమో !

కేయూరకుడు

కేయూరకుడు కాదంబరి వీణా వాహకుడు, వారాహుడు, నర్మసచివుని వంటివాడు - అనగా అత్యంతాంతరంగికులలోని వాడని అర్థము. కుమారీ పురాంతఃపురమునందు ఇతనికి ప్రవేశ ముండుటకు కూడా అదే కారణము. కాదంబరి వద్దనుండి మహాశ్వేతకు సందేశము తెచ్చిన ఈతనిని కవి ఇట్లే వర్ణించెను.

చంద్రాపీఠుడు మహాశ్వేతతో సంభాషించుచున్నప్పుడు రాజకుల సంపర్కవతురుడు షోడశ వర్షదేశీయుడు అగు కేయూరకుడు కాదంబరి కథారంగమున ప్రవేశించెను. అతని నేత్రములు కర్ణాంతాయతములు. ప్రత్యుషః కాలమునందు అతడు తన కన్నుల కాంతులతో దిక్కులను ధవళితము చేయుచున్నట్లు, కుముద వనములను దర్శింపజేయుచున్నట్లు, దినమునంతయు పుండరీక మయముగా చేయుచున్నట్లు అతని చూపులుండెను.

బాణుడు ఎడనెడ శ్వేతవర్ణమును శూద్రకుడు. ధరించిన క్షౌమయుగళమును వర్ణించిరపుడు, మహాశ్వేతను వర్ణించినపుడును, ఇతర వర్ణనమునందును పేర్కొనుటవలన అతనికా వర్ణనమునందుగల మక్కువ స్పష్టమగుచున్నది.

కేయూరకుడు మదభిన్నమగుగజమువలె మెలమెల్లగా అడుగులు వేయుచు వచ్చెను. అతని ఊరు దండద్యయమునకు గంధపుపూత పూసి దాని పైని కుంకుమ రాగమునలది యుండిరి. అతడు ఉత్తరీయమును ధరించలేదు. అత డనుచుడనుటకు ఇది చిహ్నము. నడుమునకు కట్టిన బంగారు గొలుసు చుట్టును ఉన్న బంగారు పల్లవములు కదలాడుచుండెను. విశాల వక్షస్థలము, బల్లపరచినట్లు పలుచని ఉదరము, సువిభక్తమగు మధ్యము, కండలు తిరిగిన బాహువులు, ఎడమచేతికి మాణిక్యవలయము, ఒకే చెవికి పెట్టుకొన్న కర్ణాభరణము నందలి మణుు ప్రభలు, భుజముమీద యింద్ర ధనుస్సును పరచినట్లుపడి అద్ద కపు పైపంచను వేసుకొనెనా యన్నట్లుండెను. మామిడి చిగురుటాకువంటి అతని అధరము తాంబూల రాగాంధకారమై యుండెను.¹

ఇతనిని చంద్రాపీడుని చరణ సంవాహకునిగా, అనుచరునిగా కాదంబరి నియమించెను. కాని ఇతనితో పోల్చినపుడు కాదంబరి సఖి మదలేఖ మాటకారి, నిపుణ. వీరిరువురును కాదంబరికి ఆంతరంగికులే. అందువలననే కేయూరకుడు కాదంబరి వర్తమానమును తీసికొని స్కంధావారమునందు విడిసియున్న చంద్రాపీడునికి అల్లంత దూరము నుండి తన తల భూమిని స్పృశించునట్లు పాదాభివందనము చేయుటకు ముందున కురికెను. కేయూరకుని చంద్రాపీడుడు తొలుత అపాంగములతో, ఆపైన హృదయముతో, దాని మీదట రోమార్దమముతో, తరువాత భుజములతో అలింగనముచేసికొని, సంభావించి, రహస్యముగా కాదంబరిని గూర్చిన కుశల ప్రశ్నల నడిగెను.

కేయూరకుడు కాదంబర్యవస్తాంతరమును ఆమె ప్రతికదలికను వర్ణించిన తీరుకూడ అతని ప్రాధాన్యమునే నిరూపించును. కాని ఈ వర్ణనముతో పత్రలేఖ చేసిన కాదంబర్యవస్తావర్ణనమును పోల్చిచూచినపుడు పత్రలేఖ విశిష్ట వ్యక్తిత్వము, ఆమె సూక్ష్మ నిశిత పరిశీలన, ఆమెవెంట కాదంబరి తన సందేశమును

పంపినతీరు చాలగొప్ప స్తరమునకు చెందినవని తోచకపోదు. పత్రలేఖవెంట హేమకూటమునుండి ఉజ్జయినికిని, ఉజ్జయిని నుండి హేమకూటమునకును తిరుగుచున్న కేయూరకుని పాత్ర చంద్రాపీడుని ప్రాణత్యాగముతో అంతమొందును.¹

తరలిక:- మహాశ్వేతకు తాంబూల కరంక వాహిని తరలిక. ఈమె మహాశ్వేతను ఎల్లప్పుడును నీడవలె అనుసరించి ఆమె కష్టసుఖములను పంచుకొన్నది. మహాశ్వేతా పుండరీకుల ప్రణయ సందర్భమున పుండరీకుని అవాంతరమృతి యెడల మహాశ్వేతకు పరితాపము కలిగినప్పుడు తరలిక ఆమెకు అందదండగా నుండెను. మహాశ్వేత వ్రతదీక్షను వహించి యోగిని జీవితమును గడుపునప్పుడు కూడ వ్రతిచోట ఆమె వెనుక తరలిక పాఠకులకు దర్శన మొసగుచునే యుండును.

మేఘనాథుడు:- కాదంబరికి కేయూరకు డెంతో చంద్రాపీడునకు మేఘనాథుడును అంతియే. ఈతడు యువరాజునకు అంతరంగిక పరిచారకుడు.

బాణుని శైలి

ప్రసిద్ధ కావ్యశాస్త్ర వేత్తలు, ఆలంకారికులు బాణభట్టు కాదంబరీ రచనలో పాంచాలీరీతిని అవలంబించినని యందురు. ఈరీతి వైదర్భివలె అతి పేశలము కాక, గాఢరీతివలె నారికేళపాక కఠినముకాక, సమాసభూయిష్టమై, శ్లేషశ్లేష్టమై, బిగువైన అల్లికతో పాతకుని మనస్సును ఉర్రూత లూగించుచుండును. బాణుడు పుట్టుకచే మగధదేశీయుడై తనవారగు గౌడులకు సహజమైన అక్షర డంబరమును, స్థానేశ్వర రాజాశ్రయమునందుపెరిగి కావ్య రచన చేసినందులకు ఔత్తరాహుల కిష్టమయిన శ్లేషను, దాక్షిణాత్యులు ఆదరించి తనియించిన ఉప్రేక్షను సమానముగా లాలించి అచ్చటచ్చట భావావేశము కలిగినప్పుడు ఒక మాటను సూటిగా క్లుప్తముగా చెప్పదలచుకున్నప్పుడు ప్రతీచ్యులవలె అర్థమాత్రమున అభిధావృత్తితో ఉట్టంకించుచు చిట్టి చిట్టి వాక్యములను రచించుచు యావద్భారత రచయితలకు ప్రతినిధి అయ్యెను. ఈతని శైలి భారతీయులందరికిని ఉపాదేయమయ్యెను. కాళిదాసెవ్వరో ఏ దేశమువాడో తెలియక ప్రతి ప్రాంతము వారును అతడు తమవాడే అనుకొని కథల నల్లగా బాణుడెవ్వరో కచ్చితముగా తెలిసినను ప్రతి సహృదయుడును అంతరాంతరములయందు ఇతడు తనవాడే యనుకొనును. ఇది మహాకవి చదువరులపై ప్రయోగించు మంత్రదండము. ఇక్కడ దేశ కాల పాత్రల వ్యవధానము అంతరించి కవితో చదువరి తాదాత్మ్యమును పొంది అతడు సాధించిన రససిద్ధిని తాననుభవించి లీనుడై తల మునుకలగును. భగవద్దత్తములయిన గాలి, నీరు, అగ్ని, నదులు, సముద్రములు మనిషికి ఉచితముగా లభించినట్లే ఈ కావ్యామృతానందము కూడా పఠితలకు ఉచితముగా లభించునదియే. దీనిని పొందలేనివాడే దౌర్భాగ్యుడు. హతవిధి. పొందగలిగిన వానికి తేనెకన్న కలకండ పలుకులకన్న చెరుకు రసముకన్న ఈ మహాకవి పలుకులు తీయగా నుండి తాత్కాలికముగ నైనను ఆహార నిద్రలను మరపించి “కాదంబరీ రసజ్ఞానాం ఆహారోపినరోచితే” అని అనిపించును. కాదంబరీ కథ విన్నవారిది పాడియాపు, కథ విననివానిది బోడియాపు.

పాశ్చాత్య విమర్శకులు బాణుని శైలి దుర్గమమగు భారతీయ ఆరణ్యము వంటిదనియు, ఇందు చొచ్చుకొని పోవుటకు మార్గము చేసికొనుటకు తోవతో ఎన్నో దెబ్బలు ఖండించుకొనుచు పోవలెననియు అప్పటికిని అతి క్లిష్టమయిన ఆలంకారముల రూపమున ఏదో క్రూరమృగము పైబడినట్లు భయభ్రాంతులు కలుగునని వర్ణించినను ఆ అభిప్రాయమును భారతీయ విమర్శక హృదయము ఆమోదించలేదు. బాణుని తరువాత కాలములో వచ్చిన సంస్కృత సాహిత్యము, దేశభాషా సాహిత్యములు కాదంటి రసస్థావితములయ్యెను. వీనితో ప్రమేయము లేక నిష్పాక్షిక దృష్టితో ఈ గ్రంథమును చదువుట కారంభించిన ప్రతి భారతీయునకును ఇందలి అత్యద్భుత సన్నివేశములు కౌబ్బరినీటి వంటి స్వచ్ఛమైన భాష భావనా వైభవము సంప్రదాయ శుద్ధి, అన్నింటికీ మించిన ఆవ్యక్త కావ్యా నందము భాసించి బాణభట్టు మేధాశక్తిముందు నమోవాకములు సమర్పించవలె నని అనిపించును. పాశ్చాత్యుల విమర్శ కేవలము అక్షరడంబరమునకే పరిమిత మయిన కావ్యశిల్పము కలవారి రచనలకు చెల్లును. బాణుని కావ్యాత్మను దర్శించిన వారెవ్వరును అతనినావిధముగా విశుద్ధింప నేరరు. పైగా ఉల్లేఖ, పరి సంఖ్య శ్లేషాద్యలంకారములతోబాటు బాణుని రచనయందు స్వభావోక్తిమయ వర్ణనములు, సుభాషితములు, ఉపదేశములు, కథనరీతి చాలా చోట్ల పాఠకుల అలసటను పోగొట్టును. ఇక్కడ పులులు గాని సింహములు కాని, ఆరణ్యములు కాని కన్పించవు, కొన్నిచోట్ల క్లిష్టమయిన అతని రచనను చూచి కాదంటి శైలిని గర్హించుట న్యాయముకాదు.

భారతీయులీతని శైలిని ఇట్లు పొగడిరి:-

‘రుచిర స్వర వర్ణ పదా రస భావవతీ జగన్మనోహరతి,
తత్కీర్తనచణీ, న హి న హి వాణీ బాణస్య మధుర శీలస్య’

బాణుని ధర్మదాసుడు ‘విదగ్ధముఖమండలము’నందు పైన చెప్పిన విధ మున స్తుతించెను. (అందమైన స్వరము, వర్ణము, పదమును కలిగి రసభావవతియైనది తరుణికాదిట. మధురశీలుడైన బాణుని వాణీయట.) అట్లే గోవర్ధనాచార్యుడు:-

‘కాతాశిఖండినీ ప్రాక్ యథా శిఖండి తథావగచ్ఛామి,

ప్రాగల్యమధిక మాప్తుం వాణీబాణో బధూవేతి’

(వాణీయే పర్వవృత్తయమువలన బాణుడయ్యెను.) సుబంధువు, బాణ భట్టు, కవిరాజు అను నీ ముగ్గురును వక్రోక్తి (చమత్కారోక్తి) నిపుణులని

రాఘవ పాండవీయకారుడు చెప్పగా జయదేవుడు పతితల హృదయమునే వసతిగా కల్పించుకొన్న పంచబాణుడని బాణుని స్తుతించెను మధ్యయుగ సాహిత్యశైలికి. బాటలు వేసిన బాణభట్టుని కవి పండితలోకము ముక్త కంఠముతో స్తుతించెను. గద్యమునకు సాహిత్య స్థాయిని కాకమ్మ పిట్టమ్మ కథకు కథామాదామణి పదమును కల్పించిన వాడితడు. ఇదే నైపుణ్యముతో తన కొడుకునందలి సాహిత్య పిపాసను గ్రహించి అతనిని తీర్చిదిద్ది తనయంతటి వాడిని చేసికొని భూషణభట్టు చేతకూడాస్తుతిసి రాజనమును పట్టించుకున్న ధన్యజీవి బాణుడు. ¹ భూషణభట్టు తనలోగల రచనా సామర్థ్యమునకు తన తండ్రి ప్రభావమే కారణమని చంద్ర కిరణములచే చంద్రకాంతమణి ద్రవించినట్లు తన హృదయముకూడా తండ్రి వచనముల ప్రభావముచే ద్రవించెననియు, చిన్న చిన్న ఏరులు గంగలో కలిసి తన్మయములై సముద్రము వరకు పయనించగల యోగ్యతను సంపా

1. కా : ఉత్తర భాగము : భూషణభట్టుని అవతారికా శ్లోకము 4 =

- (i) ఆర్యం యమర్చతి గృహేగృహయేవ లోకః పుణ్యైః కృతస్య యత ఏవ మమాత్మ లాభః
సృష్టైవ యేన చ కథేయ మనన్యశక్యా వాగీశ్వరం పితరమేవ తమానతోస్మి—(3)
- (ii) యాతే దివం పితరి తద్యచసైవ సార్థం విచ్ఛేదమాప భువి యస్తు కథాప్రబంధః
దుఃఖం సతాం తదనమాప్తి కృతం విలోక్య ప్రారబ్ధం ఏవ సమయా న కవిత్వ దర్పాత్—(4)
- (iii) గడ్డే కృతే ౭ పి గురుణా తు తథాక్షరాణి యన్నిర్గతాని పితురేవ సమే ౭ ను భావః
ఏక ప్లవామృత రసాస్పద చంద్రపాద సంపర్క ఏవ హి మృగాంకమణేః ద్రవాయ—(5)
- (iv) గంగాం ప్రవిశ్య భువి తన్మయ తాముపేత్య స్థిలాః సముద్రమితరా అపి యాంతి నద్యః
ఆ సింధుగామిని పితుర్వచన ప్రవాహే క్షిప్తాకధాను ఘటనాయ మయాపివాణీ—(6)
- (v) కాదంబరీ రసభరణ సమస్త ఏవ మతో న కించిదపి చేతయతే జనో ౭ యం
భీతో ౭ స్మియన్న రసవర్షవివర్జితేన తచ్ఛేషమాత్మవచసాప్యను సందధానః—(7)

దించుకున్నట్లే తన వాణి కూడా పితుర్వచన ప్రవాహమునందు కలిసి కృతార్థ మగుచున్నదనియు, కొందిపాటి భయముతోనే తాను ఈ రచన కుపక్రమించితి ననియు, కాదంటరీ రసభరముచే తన చిత్తము మత్తెక్కి వేరేదియును తోచక ఈ పనికి ఉపక్రమించెననియు, మంచి బీజములను సారంతమయినభూమియందు నాదీనట్లు తన తండ్రి కథా బీజములను వెదజల్లగా తత్ఫలములను తనయుడగు తాను పొందుచుండెననియు చెప్పి వేయినోళ్ళ బాణుని రసమయ శైలిని తన కవిత్వా దారతో స్తుతించెను. ¹

బాణుని రచనలో శబ్దార్థములు పరస్పరము భుజములు రాచుకొని పోటీ పడెననుట స్పష్టము. కథాముఖమును మాత్రమే చదివిన వారికి కూడా ఇతడు శబ్దబ్రహ్మను సాక్షాత్కరింపజేసుకొనెననియు సంకల్పమాత్ర వశవర్తియగు శబ్దము వెనుక ఇతని భావనాతరంగములు ఆలుగులుపారు స్పీటివలె, సెలయేటి వలె మధుర ధ్వనిని చేయుననియు తెలియును. ప్రతి శబ్దమును చెవియొగ్గి విని

1. (i) బీజాని గర్భిత ఫలాని వికాశభాంజి వప్తైవ యాన్యచిత కర్మబలా త్కృతాని

ఉత్కృష్ట భూమి వితతాని చ యాంతి పుష్టిం తాన్యేవ తస్య తనయేన తు సఃహృతాని. —8. ఉ. భా.

(ii) బాణుని శైలిని ఇతరులు ఇంకను ఈ విధముగా స్తుతించిరి.

(1) శశ్యద్బాణ ద్వితీయేన నమదాకారధారిణా...

ధనుషేవ గుణాధ్యేన నిశ్శేషో రంజితో జనః —నలచంపుపు 1.14.

(2) యుక్తం కాదంబరీం శ్రుత్వా కవయో మౌనమాక్రితాః

బాణధ్వనావనధ్యాయో భవతీతి స్ఫులిర్యతః—కీర్తికాముదీ 1.15.

(3) శ్లేషేకేవన శబ్ద గుంఫవిషయే కేచిద్రసే చాపరేఽ —

లంకారే కతిచిత్ సదర్శవిషయే తాన్యే కథావర్ణనే

ఆ సర్వత్ర గభీరధీర కవితావింధ్యాటవి చాతురీ

సంచారీ కవికుంభి కుంభభిదురో బాణస్తు పంచాననః —

శ్రీ చంద్రదేవుడు

—శ్రీ యం. ఆర్. కాలే ఉపోద్ఘాతమునుండి ఉద్ఘాతము - పుట 286.

ఒక ధ్వనికి వేరొక ధ్వనికి గల భేదమును ఉత్తమ సంగీత కళాకారునివలె సాధించి ఇతడు రచన చేసెననియు ఇతని శైలి గద్యబంధములోను పరివృత్త్య సహిష్టువు అనియు స్వనము అను స్థానమున రణితము, ధ్వని అను పదములను కూర్చినచో కాదంబరి శయ్యలోని అందము చెడిపోవుననియు అనిపించును. పద్యరచన యందు ఈతడు కుంతిత ప్రజ్ఞుడు. శ్లేష, విరోధాభాసము, పరి సంఖ్య, శ్లేషానుప్రాణితోపమ మున్నగు అలంకారముల యందు ఈతడు సిద్ధ హస్తుడు. రూపకము, ఉత్ప్రేక్ష ఇతనికి ప్రాణానికి ప్రాణములు. గాథాసప్త శతీకారులగు ప్రాకృత కవుల తరువాత ఉత్ప్రేక్ష కింతటి ప్రశస్తిని కల్పించిన వారు లేనే లేరు. ఈతని రచనలయందు సత్సప్తమీ ప్రయోగములు సుదీర్ఘ సమాసములు షష్ఠీ విభక్తియొక్క అనంత ప్రయోగములు విస్తారములు. ఇంతటి క్లిష్ట రచనను చేసినను శబ్దచిత్ర బంధములు, ఒంటికాలి నడకలు (ఒకే అక్షరముతో వాక్య నిర్మాణము), అతడే ఉగ్గడించిన అక్షరచ్యుతక, మాత్రాచ్యుతక బిందుమతీ ప్రహేలికాదులను ఇతడు సృశించలేదు. అందువలననే ఈ రచనకు ఇంతటి రస పుష్టి కలిగినది. సుదీర్ఘములయిన ఈతని వర్ణనములు కథలోని ఒక మూలనుండి వేరొక మూలకు విస్తరించి కథా కథనమును కుంతిత మొనర్చినను వర్ణనావై శిష్ట్యముతో ఇతడు పాఠకుల నాకట్టుకొనును.

‘బాణోచ్ఛ్వాసం ఉత్ప్రేక్షామయం, కథామయం వర్ణనమయంచ జగత్’ అని చెప్పవచ్చును.

బాణుని కథామృతరసస్థావితము లయిన మనస్సులకు ఈ కథలోని ఎన్నో విషయములు బయలుపడును. ఎన్ని కోణముల నుండి దీనిని చదివిన అన్ని విషయములు బయలుపడును. ఒక వ్యక్తి ఒకసారి, ఒక సందర్భములో చదివి దీనిని గురించి చెప్పగలిగినది పరిమితము మాత్రమే. భాష దృష్ట్యా, శైలి దృష్ట్యా కూడా ఈ రచన విశిష్టము. ఉత్తరదేశపు ప్రాకృత భాషల పలుకు బడుల ప్రభావము, అతడే ఉగ్గడించిన కాళిదాసాదుల ప్రభావము అతనిపై పడినది. బృహత్కథను చదివి బాణుడెంత జీర్ణించుకొనెనో, పతంజలి మహర్షి చెప్పిన శాసనపదత్రా, భైమరథీ, సుమనోత్తరలను ఎంతవరకు తనవిగా చేసు కొనెనో, ఇతిహాస మకుటమైన భారతమువలన ఎంత ప్రేరేపింపబడెనో, మధురస

గుళికలయిన సాతవాహన సత్తతి గాథలనుండి ఎన్నిటిని గ్రహించెనో గణనీయమైన కృషి చేసిన గాని బయల్పడని విషయములు.

బాణుడు గద్యమెట్లుండవలెనో తానేస్వయముగా చెప్పుకొనుచు 'ఉత్కృష్ట కవి గద్యమివ వివిధ వర్ణశ్రేణి ప్రతి పాద్య మానాభినవార్థ సంచయమ్' (వివిధ వర్ణములతో గర్వరచనయందు అర్థమెల్లప్పుడును కొత్త కొత్త పుంతులు తొక్కవలెను) అని గద్యరచన యనగా తన మనస్సులోనున్న ప్రమాణ దండమును చూపించును. ఇదేభావమును హర్ష చరితమునందలి అవతారికా శ్లోకముతో పేర్కొనెను.

'నవోఽర్థో జాతి రగ్రామ్యా శ్లేషోఽక్లిప్తః స్ఫుటోరసః,
వికటాక్షర బంధస్తు కృతస్న మే కత్ర దుష్కరం'

(కొత్త అర్థమును స్ఫురింప జేయుట, అగ్రామ్యవర్ణన ఫణితి, అక్లిప్తమగు శ్లేషలు, స్ఫుటమైన రసాభివ్యక్తి, భావమును ప్రతిధ్వనించు వికటాక్షర పద బంధములు— ఇవన్నియును ఒకేచోట కలసియుండి నవనవోన్మేష శానిని యగు కవి ప్రతిభ ఉండుట దుష్కరము). దుష్కరమైన ఈ కావ్యశిల్పమును బాణుడు తన కథలో సాధించెనుట నిర్వివాదాంశము.

కథారచన మెట్లుండ వలెనో బాణుడే చెప్పుచు కాదంబరిలోనే—

'హరంతి కం నోఽజ్జ్వల దీపకోపమైః

నవైః పదార్థైరుపపాదితాః కథాః,

నిరంతర శ్లేష పనాస్సుజాతయో

మహాస్రజశ్చంపక కుడ్యలైరివ'

అనును. (కొత్త కొత్త భావములతో, నిరంతర శ్లేషమనము లైన మంచి వర్ణనములతో దీపకోపమాద్యంలంకారములతో కథ, దీపములవలె మెరియు సంపెంగ మొగ్గలతో కలిపి ఒత్తుగా గుచ్చిన జాజిపూవుల దండవలె ఎంతో అందమైనదట)

1. హ. ప. శ్లో-8.

2. కా. అవ. శ్లో-9.

అద్దే రసము, శయ్య కథకు ప్రాణములని ఇతడు చెప్పెను. ఒక దీప కాలంకారము విషయము తప్ప తక్కిన అన్నింటిలోను బాణుడు తన ప్రతిజ్ఞను నిలుపుకొనెను¹. ఆది అయినను అక్కడ సంపెంగ మొగ్గను దీప కళికతో పోల్చుటయే కవి ప్రయోజనము. ఈ శ్లోకముతోనే కవి మున్నందు ప్రయోగించు శబ్దానుప్రాణితోపమలు ఆరంభమగును. ఇట్టి ఉపమలు కవులు చేసిన సాము గరడిలనే చూపించును. ఇందు ఉపమానోపమేయముల సాధారణ ధర్మము భావబద్ధము కాక శబ్దము లైన పదముల సాధర్మ్యమును అన్వయించుటలోనే దాని కర్తవ్యము పరిసమాప్తమగును. అయితే ఇంతకు దీనిన సహజోపమలను చెప్పుటలో కూడ బాణుడు దిట్టయే. చంద్రబింబమును ఇతడు నిద్రామంగళ కలశమని చెప్పుట, ఇతని సహజోపమ వర్ణనమునకు గొప్ప తార్కాణము.

బాణుని శైలికి రెండు మచ్చుతునకలను గ్రహించి చూతము:—

1) అథచలతి మహిపతా వనోన్య మతిరభస సంచలన చాలితాంగద పత్రభంగమకరకోటిపాటితాంశుకపటానాం, అక్షేప దోలాయమానకంఠ దామ్నామ్, అంసస్థలోల్లసిత కుంకుమపటాసధూలిపింజరితదిశామ్, ఆలోలమాలతీకుసుమ శేఖరోత్పతదలి కదంబకానామ్, ఆర్ధావలంబిభిః కర్ణోత్పలై శ్చుంబ్యమానగండస్థలానామ్, గమన ప్రణామలాలసానామ్ అహమహమికయా వక్షస్థల ప్రేంఖలిత హరలతానామ్ ఆసీదతి మహాన్ సంభ్రమో మహిపతీనామ్.²

యస్య చ మదకలకరికుంభపీఠపాటనమాచరతో లగ్నస్థూలముక్తా వలేన దృఢముష్టినిపీడనాన్నిష్ఠ్యాత ధారా జలబిందు దంతురేణేవ కృపాణేనా కృష్యమాణా, సుభదోరః కపాట విఘటితకవచసహస్రాంధకార-మధ్యవర్తినీ, కరికరట తటగలిత మదజలాసార దుర్దినా స్వభిసారికేవ సమరనిశాను సమీప మసక్యదాజగమ రాజలక్ష్మిః³

మొదటిది శూద్రక మహారాజు ఆస్థానమండపములో సభను చాలించి కదలగనే అతనిని కొంచెము దూరమైనను అనుసరించ వలెనని బయలుదేరిన

1. కా. అవ. శ్లో-8.

2. కా. కా. పుట 28, 29.

3. కా. కా. పుట. 18.

సామంతరాజుల సంభ్రమమును వర్ణించును. ఇందొకే సంభ్రమ క్రియకు రాజుల అనేక హావభావ విశేషములు జతపరుపబడినవి. రెండవది శూద్రకునిని రాజ్య లక్ష్మి అభిసారికా రూపములో వర్ణించుట. ఇందన్వయము దూరము, క్లిష్టము. 'మదగజముల గండస్థలములను శూద్రకుడు కృపాణదారుడై భేదించగా అందంటుకొనిన ముక్తాఫలములు కత్తి పిడిని గట్టిగా పిడికిట పట్టుట వలన కారిన చెమట బిందువులవలెనుండగా, అట్టి కృపాణదార రాజ్యలక్ష్మి నాకర్షించగా, భటుల కవచములు చీలి యుద్ధరంగము లోపడి ఆ ప్రాంగణమును అంధకారితము చేయగా గజముల మదజల వర్షము మధ్య సమరనిశలలో ఆ రాజ్యలక్ష్మి అభిసారిక అయి శూద్రకుని వర్ణించెనట.

ఇదే లేఖనితో బాణుడు శుకశిశువు చేత 'నాస్తి జీవితాదన్యదభిమతతర మిహజగతి సర్వజంతూనాం...' అని చెప్పినపుడు, చంద్రాపీడుడు 'దేవి, కింబ్రవిమి ? బహుభాషిణే న శ్రద్ధదాతి లోకః స్మర్తవ్యోస్మి పరిజనకథాసు' ¹ అని అన్నప్పుడు జాబాలి మహామునిని దర్శించిన శుకశిశువు 'పుణ్యాని హి నామ గ్రహణాన్యపి మహాత్మనాం కిం పునర్దర్శనాని' అన్నప్పుడు ఇంత లలితముగా రచించగల ఈ కవియూ అంతక్లిష్ట పదగుంభనము చేసినదన్న ప్రశ్న చదువరులకు మెఱుపువలె స్ఫురించును.

ఈ శైలిని విశ్లేషించి చూచినపుడు వర్ణనలు చేయునప్పుడితడు తన శిల్పమును, చమత్కారమును చూపించుననియు, సంభాషణ వార్తాలాపములు జరిపించునపుడు హృదయమునకు నాటుకొనునట్లుక రసమును గాని, భావమును గాని ఆవిష్కరించుననియు, కేవలము స్వభావోక్తిని, వైదర్భిరీతిని ఆశ్రయించి ఆ వార్తాలాపములను సంస్కృతము కొలదిగా వచ్చినవారికినీ అర్థమగునట్లు రచించుననియు, వాక్యమెంత చిన్నది అయితే దానివెనుక అంతటి భావావేశమును చూడవచ్చుననియు తోచును - ఈ రెండు విధముల వాక్యముల మేలు కలయికయే కాదంబరీ రచనా విన్యాసములోని గొప్పదనము. ఈ లఘు వ్యాకములే లేకున్న కాదంబరిలో ఇన్ని సుభాషితములు, అభియుక్తోక్తులు ఉండెడివికావు.

ఉదాహరణ కావ్యము

తెలుగు సాహిత్యములోను, సంస్కృతములోను ఉదాహరణ కావ్య సంప్రదాయము వెలసినది.

ఒక వ్యక్తిని వర్ణించునపుడు ప్రథమావిభక్తినుండి సప్తమీవిభక్తి వరకు ప్రతి విభక్తిలోను వరుసక్రమమును పాటించుటయే ఉదాహరణ కావ్యము. బహుళః ఈ స్వరూపమును తొలిసారి చెప్పినవాడుకూడ బాణుడేనేమో !

ఈ క్రింది తారాపీఠుని వర్ణనము ఈ విషయమునే సమర్థించును:-

‘యస్తమః ప్రసరమయేన వపుషా పాప బహులేన చాలితమామూలతో ధర్మం దశాననేవ కైలాసం పశుపతి రివావష్టభ్య పునరపిస్థిరీచకార,

‘యంవ రతి ప్రలాపజనిత దయార్ద్రా హృదయ హరనిర్మితమపరం మకరకేతు మమంస్తలోకః.....

‘యేనచానేక రత్నాంకు పల్లవితే వ్యాలంబిముక్తా ఫలజాలకే.....

‘యస్మైచ మన్యేసురపతిరపి స్పృహయాంచకార.....

‘యస్మాచ్చ దవలీళ్యత భువన తః.....నిర్దగాను గుణగణః

‘యశ్చైవ.....ముఖరిత భువన మబ్రామ్యత కీర్త్యా.....

‘యన్మీంశ్చ గిరీజాం విపక్షతా’.....

ఇది బాణుని శైలిలోని ఒక విశిష్టత. దీనినే తరువాతి సంస్కృత కవులు దేశ భాషలలోని కవులు అనుకరించిరి. చైష్టవాళ్ళారులలో ఒకరయిన కులశేఖరులు తమ ముకుందమాలా స్తోత్రములో ఈ ఉదాహరణ కావ్యశైలిని అనుకరించిరి

‘కృష్ణో రక్షతు నో జగత్ప్రయగురుః కృష్ణం నమస్యామ్యహం
కృష్ణేనామ రశత్రవో విని హతాః కృష్ణాయతస్మైనమః,
కృష్ణాదేవ సముత్థితం జగదిదం కృష్ణస్య దాసోఽస్మ్యహం
కృష్ణేతిష్ఠతి జీవలోక మఖిలం హేకృష్ణ రక్షస్యమామ్’

అష్టాదశ వర్ణనములు:- కాదంబరి కథలో బాణుడు ఉజ్జయిని నగర

మును, కైలాస శైలమును, ప్రావృట్కాలమును, చంద్రోదయ సూర్యోదయములను, మహాశ్వేతాశ్రమోపకంఠమునందలి ఉద్ధాన వనమును, చంద్రాపీడ కుమారోదయ వర్ణనమును, కాదంబరీ చంద్రాపీడుల విప్రలంభమును, వివాహమును, చంద్రాపీడుని దిగ్విజయ యాత్రను, మృగయను వర్ణించెను. ఇందు జల క్రీడా వర్ణనము, సముద్ర వర్ణనము మాత్రము లేవు. మహాశ్వేతా కాదంబరీ వర్ణనములలోను, శుకనాసోపదేశముతోను కవి అతనికతడే సాటి యనిపించుకొనును. సరోవరాదులలో, సూర్యోదయ చంద్రోదయ నిశాముఖాదుల వర్ణనములో, చండి కాద్రవిధధార్మికుల వర్ణనములలోను, అటవీ వర్ణనములోను, పాత్ర చిత్రణమునను అతని ప్రతిభ కనిపించును. పత్రలేఖ వెంట తన సందేశము పంపించు కాదంబరీ యొక్క వర్ణ చిత్రము ఆమోఘము.

శ్లోషానుప్రాణితోపమ :

కాళిదాస భారవి మహాకవుల కాలము -వరకును ఉపమ అనగా, ఉపమానోపమేయములకు మధ్యనున్న సమాన ధర్మమును ప్రతిభావించుట. ముఖము చంద్రునివలె నున్నదనుటలో చంద్రునిలోని చల్లదనమునకు కాంతికి సంబంధించిన అనుభావము ముఖమును చూచినప్పుడును కలుగుట. ఇట్టి ఉపమానములు వ్యాస వాల్మీకి కాళిదాసాదులలో కోకొల్లలు కాగా, బాణుడు శ్లేష యందు తనకు గల మక్కువతో ఆ సమాన ధర్మమును అర్థతః కాక శ్లేషతోనే అన్వయించెను. కాదంబరీ అవతారికా శ్లోకములలోనే అట్టి ఉదాహరణములు కలవు.¹ వింధ్యాటవీ వర్ణనములలో కవి 'కర్ణీసుత కథేవ సన్నిహిత విపులా చలాశశోపగతాచ..., అమృత మథనవేలేవ శ్రీద్రుమోపశోభితా వారుణీ పరిగతాచ, ప్రావృడివ ఘనశ్యామలానేకశతప్రదాలంకృతాచ, చంద్రమూర్తి రివసతత మృక్షసార్థానుగతా హరిణాధ్యానితాచ,... జానకీవ ప్రసూత కుశలవానిశాచరప్రతిగృహీతాచ ... బాలగ్రీవేవ వ్యాఘ్రునఖపంక్తిమండితా గండకాభరణాచ...' అని చెప్పెను. (వింధ్యాటవి కర్ణీసుత కథవలె దగ్గరనే పెద్ద కొండను కలిగి, కుందేశ్వతో సమృద్ధమయినదట. కర్ణీసుత కథలో అతని మంత్రి అనుచరులు అయిన విపులచలశశనామధేయులుండుటయే ఈఉపమకు మూలము. పైగా వింధ్య పర్వతమునకు అడవిలోని కుందేశ్వకు పొత్తు ఏమిటో తెలియదు.

అమృత మథన వేళ శ్రీదేవితో, కల్పద్రుమముతో, వారుణి (సుర)తో శోభిల్లి నట్లు వింధ్యాటవి శ్రీద్రుమములయిన ఆశ్వత్థ బిల్వాదులతో దూర్వాగ్రాసముతో కూడి యున్నదట. వర్ష ఋతువు ఘనములచే నల్లనిదయి పెక్కు మెఱుపుతీగలతో మెగసినట్లు ఈ అడవి దట్టముగా పెరిగిన శ్యామలాశ్వత్థములతో, నూర్ల కొంది కొలనులతో శోభిల్లునట. చంద్రమూర్తి ఋక్ష సార్థముతో అనగా నక్షత్రములతో కూడియున్న హరిజానుగతుడు. అట్లే వింధ్యాటవిలో గూడ ఋక్ష సార్థము అనగా ఎలుగుబంటు గుంపులు జింకలు కలవు. సీతాదేవి కుశలవులను ప్రసవించి నిశాచరులచే పట్టుబడగా ఈ అడవి కుశలవులను అనగా గడ్డి పోచలను ప్రసవించి రాక్షసులకావాస స్థానమయ్యెను. చిన్న పిల్లల మెడ పులి గోర్లతో గండకాభరణములతో ప్రకాశించినట్లే ఈ అడవి కూడ పులుల గోర్లతో, ఖడ్గ మృగములతో ఒప్పుచుండెనట.) ఈ వర్ణనములో ఆభంగశ్లేష సభంగ శ్లేషలలో బాణుడు భావదారిద్ర్యము లేకుండుటచే రెండెండు విశేషములను 'ప్రసూత కుశలనా నిశాచర పరిగృహీతాచ' వంటివానిని ఉపయోగించెను.

పరిసంఖ్యాలంకారములు :-

కథాముఖము ఎత్తుగడలోనే కవి 'యస్మింశ్చ రాజుని జితజగతి, పరిపాలయతిమహీం, చిత్రకర్మసురర్థశకరాః, రతేషు కేశగ్రహాః, కావ్యేషు దృఢబంధాః, శాస్త్రేషు చింతా...శార్యక్షేష శూర్యగృహాః, ప్రజానామానసన్.' (ఆ రాజు పరిపాలనలో వర్ణసంకరము చిత్రకర్మలలోనే, సంఘములో కాదు అనునది గమ్యార్థము. అట్లే రతిలో కేశగ్రహములు ముష్టియుద్ధములలో కాదు. కావ్యములలో దృఢ బంధాది బంధములు మనుష్యులకు కాదు. శాస్త్రార్థములలో చింతనము మనుష్యులలో గాదు. ఆట్లచెప్పింపులలో శూన్యగృహములు ఉండెనట)

సాధారణముగా ఈ పరిసంఖ్యను రాజుల ఆదర్శ పరిపాలనమును వర్ణించునపుడే వాడినందున ఇందు చెప్పు విషయములన్నియును సహజములుగా నున్నవి.

శబ్దముల వివేచనము :-

బాణుని చెవి ఎంత సున్నితమయిన ధ్వనికైనను ఒగ్గి ఒక ధ్వనికి వేరొక ధ్వనికి మధ్యున్న భేదమును గ్రహించగలదనుటకు రెండు ఉత్తమ ఉదాహరణల నివ్వ వచ్చును

శబరుల వేట ప్రారంభముకాగానే 'అనులేపనార్ద్ర' మృదంగ ధ్వని దీర్ఘమయిన' నింహనాదముతో, "జలధర రసితానుకారి" (మేఘ-గర్జనము) అగు గజయాధపతుల కంఠగర్జితముతో, వేటకుక్కలు వెంబడి తరిమి అంగములను నాకివేయగా జింకలుచేయు కరుణ హాశితముతో, యాధపతులు చనిపోగా చెవులు తిక్కించి వినుచు అగి అగి ముందుకుపోవు ఆడ ఏనుగుల భీత్కారముతో, అప్పుడే ప్రసవించి భయముతో పరిగెత్తుచు తమ పిల్లలను పోగొట్టుకొన్న ఖడ్గమృగముల అక్రందనముతో చెట్ల మీదినుండి క్రిందపడ్డ పక్షుల కోలాహలముతో, భూమిని కంపింపజేయు వేటగాండ్ర చరణశబ్దముతో, కర్ణాంతాకృష్టములై వదలిపెట్టబడిన జాణములు భూమిపై పడుచుండగా పక్షుల కలకలముతో గూడిన ధనుర్నినాదముతో, గాలి తాకిడికే అల్లనల్లనాడు ఖడ్గధారలు బిజ్జల వీపులపైబడి చేసిన రణితముతో ఖడ్గరధ్వనితో ఆ అరణ్యము ప్రచలితమయ్యెనట.

అట్లే రాజు ఆస్థానమండపము నుండి లేవగనే చామరగ్రాహిణుల నూపుర రవమునకు భవన కలహంస లాకర్షింపబడెనట. వార విలాసిని జనము సంచరించగా, వారి వడ్డాణములకు వ్రేలాడిన రత్నమాలికలు ఒకటితో ఒకటి ఒరసి కొని ఝంకారము చేసెనట. నూపురమున కాకర్షింపబడిన కలహంసలు మెట్లను ధవలితము చేసి కోలాహలము చేసెనట. కంచుమ్రోగినట్లు గృహ సారస హాశితము దీర్ఘమయ్యెనట. సరభసముగ నడచుచు భూమిని కంపింపజేయు సామంతరాజుల కాలిధ్వని మిన్ను ముద్దెనట. ప్రతీహారులు చేత వేత్రదండమును పట్టుకొని 'అలోకయతాలోకయత' (చూడు చూడు) అని అరవగనే వారి చప్పుళ్ళు భవన ప్రాసాద కుంజమునందు ప్రతిధ్వనించి ఇంకా దీర్ఘము లయినవట. రాజునకు ముందు సంభ్రమముతో బోర్లబడి సామంతరాజులు నమస్కరింపగా మణి శలాకల వలన విషమములయిన వారి కిరీటకోటులు (చివరలు) మణికుట్టిమము మీద రాచుకొని స్పృశము చేసెనట. వారు నమస్కరించువేళ పక్కకు తొలగిపోయిన మణికర్ణపూరములు భూమి మీద పడి రణ రణ నినాదము చేసెనట. 'జయ', 'జీవ' అని పలుకు మంగళపాఠకుల కలకలము దిగంతములకు వ్యాపించెనట. ఇంతటి సంరంభమునకు భయపడి పూలను విడిచి తుమ్మెదలు హంకారము చేసెనట. రాజుల భుజకిర్తుల మణులు రత్న స్తంభములకు రాచుకొని రణితము చేసెనట. ఇది జాణునికి క్రియల ప్రయోగముపై నున్న ప్రభుత.

శూద్రక వర్ణనము :-

మన సంప్రదాయములో మనుష్యుని వర్ణించునపుడు కాలిగోరునుండి శిరము వరకును, దేవతను వర్ణించునపుడు శిరస్సులోని పాపటరేఖతో మొదలుపెట్టుకొని పాదయుగవర్ణనముతోను ముగించుట కలదు. శూద్రకుని వర్ణనము ఆపాదమస్తకము. సౌందర్యలహరిలో శంకరాచార్యులవారు 'ఆశిరః పాదము' పార్వతి సౌందర్యమును వర్ణించుచూ 'నమోవాకం బ్రూమో నయనరమణీయాయ పదయోః' అని ముగింతురు. ఇందుకు భిన్నముగా అన్నమయ్య వేంకటేశ్వరుని ఆపాద మస్తకవర్ణము చేయుట గూడా సహృదయులెరిగిన విషయమే.

విద్యాభ్యాసానంతరము పురప్రవేశము చేయు చంద్రాపీఠుని చూచిన పౌర వనితల సాత్త్విక భావములు పౌరు లతనిపై కురిపించు లాజవద్దాదులు అశ్వఘోషదుకాశిదాసాదుల కావ్యపరంపర ననుసరించి చేసినవే. ప్రతి గోపిక కృష్ణుడు పరమాత్ముడని తన ప్రేయ్యుడని భావించి సర్వమును విస్మరించి తద్భావనా భావిత ఆయినట్లే ప్రతి ప్రౌఢపౌరాంగన చంద్రాపీఠుని జగన్మోహనాకృతిని చూచి తనను తాను మరచిపోయినట్లు కవి వర్ణించెను.

ముక్తపదగ్రస్తము :

ఒక వాక్యము ఏ పదముతో అంతమగునో అదే పదముతో మరియొక వాక్యము నారంభించు పద్ధతిని ముక్తపదగ్రస్త మందురు. ఇది అంత్యాక్షరి కన్న విశుద్ధ విశిష్ట ప్రక్రియ. బాణుని ముక్తపదగ్రస్త బంధమును దర్శించుకొందము,

'తస్యాంచ స్రమదవన వేదికాయాం మణిస్థూణావష్టంభాస్థితాముహూర్త మివకుడ్డేన సహదీర్ఘకాల మవధార్య కిమపి వ్యాహర్యమిచ్చన్తీ నిశ్చల ధృత తారకేణ నిష్పంద పక్షిణా చక్షుషా ముఖమే సుచిరం వ్యలోకయత్. విలోకయంత్యేవ చ కృతసంకల్పా మదనాగ్నిం ప్రవేష్టుమిచ్చన్తీ సన్నావివ స్వేదాంభస్సోగ్రతసి, స్వేదాంభస్సోగ్రతసేవ తరకికృతాసమకంపత, కంపితాంగీచ పతన భియేవాగృహ్యత విషాదేన.

కాదంబరి పత్రలేఖితో శన ప్రియునికి సందేశమును పంపుట కుద్యుక్తయై స్రమదవన వేదికయందు మణిస్తంభము నానుకొని స్థిత అయ్యెను (నిలిచెను.) అట్లునిలిచి ఏదో ఒక మాట చెప్పదలుచుకొని కనురెప్పలార్పక కనుపాపకధ

ల్పక కొంత సేపు పత్రలేఖ ముఖమును చూచును, చూచుచునే మదనాగ్నిని ప్రవేశింప గోరియో అన్నట్లు స్వేదాంభస్సోతమునందు స్నానము చేసిన దాయెను. శ్రోతస్సు (ప్రవాహము) యొక్క వేగమునకా అన్నట్లు కంపింప దొడగెను. కంపితాంగియై పడిపోవుదునన్న భయముతో గాబోలు విషాదమునవలంబించెను.

ఈ ముక్తపదగ్రస్తమునందు ప్రీడావతి అగు నాయిక ఎన్నెన్ని సార్లు త్రిక భావముల ననుభవించునో క్రమముగా నుపనిబద్ధమై యున్నది.

విరోధ, తదాభాసములు :-

వింధ్యాటపీ వర్ణనమునందుకవి 'అపరిమిత బహళపత్ర సంచయాపి సప్తవర్ణ భూషితా, క్రూరసత్త్వాఽపి మునిజన సేవితా పుష్పవత్సపి పవిత్రా' అని చెప్పెను (ఈ అడవిలో ఎన్నో పత్రసంచయములున్నను ఇదిమాత్రము సప్తవర్ణవృక్ష భూషిత, ఇందు క్రూరజంతువులున్నను మునిజనులు సైతమీ ప్రాంతమునందు నివసించుదురు. ఇది పుష్పవతి అయినను (పుష్పములు గలది, రజస్వల) పవిత్రమయినది)

ఇందు సప్తపర్ణ, పుష్పవతి, క్రూరసత్త్వ శబ్దములకు అభిగతేషవలన కవి విరోధాభాసాలంకారమును సాధించెను. ఈ అలంకారము బాణుని పాండిత్య విభవమునకొక మచ్చుతునక మాత్రమే. 'మహాద్వారమపి దుష్ప్రవేశం అవంతీ విషయగతమపి మగధజనాధిష్ఠితం, స్థితమవి భ్రమన్నగ్నలోకం' అని రాజకులమును వర్ణించు తీరులో గూడా విరోధమే స్ఫుటమగుచున్నది. (రాజకులమునకు మహా ద్వారమున్నను అది దుష్ప్రవేశము. అది అవంతి దేశమున నున్నను మగధ జనము-వందిమాగధులచేత నిండియున్నది. సమృద్ధమయినను నగ్నజనముచే నిండి యున్నది.

బాణుని ఉత్ప్రేక్ష యొక్క అందచందములను రూపకముల రామణీయ కమును అతని ప్రకృతి వర్ణనమునందు చూడవచ్చును.

ఇతని శైలిలో మరియొక విశిష్టత లలిత లలితములైన పదములను పునరుక్తముచేసి ఒక అవ్యక్తమైన మాధుర్యమును కల్పించుట. శుకశిశువు తన కథను శూద్రకునితో చెప్పుచు ఇట్లనెను :

‘చంచు పుచ్చేన దత్తా దత్తా——క్షపయంతిస్మ తస్మిన్ వనస్పతౌ
అతివాహ్య ఆతివాహ్యరజసిం ---- ప్రతిదినముత్థాయ చోత్థాయ’ 1—

ఇంతటి కాదంబరీ మహా సాగరములో పాతకులకు స్పష్టముగా గోచరించు
ఒక లోపము ఏమగా, ఒక్కొక్కప్పుడతని వర్ణనములు సందర్భమును పాటించవు.
చంద్రాపీఠుని తిరుగు ప్రయాణమునందు వర్ణించిన చండికాయతన ద్రవిడ
ధార్మికవృత్తాంతములు ఇట్టివే. ఇట్టి వర్ణనములు సమకాలీన సంస్కృత వాఙ్మ
యములో కోకొల్లలు. ఒక్క వాక్యమునందు మాత్రము అన్వయము
కుదురుటలేదు. ఆ వాక్యమిది—

‘ఇత్యేవం చింతయత్యేవమయి-తస్మాత్ సరసో నాతిదూరవర్తిని తపో
వనే జాబాలిర్నామ మహా తపామునిః ప్రతివసతిస్మ, (నేనిట్లు చింతించుచుండగా
ఆ సరోవరమునకు అనతిదూరమునందు జాబాలియను మహాముని నివసించెను.)
ఈ వాక్యము ‘నేనిట్లాలోచించుచుండగా ఆ సరోవరమున కనతి దూరములోనే
నివసించుచున్న జాబాలి కుమారుడు హరీతుడు ఆచ్చటికి వచ్చెను’ అని
ఉండవలెను. ఇచ్చట గ్రంథ పాతమేదైనా సంభవించినదేమో! ఈ వాక్యము
నందలి సతి సప్తమీప్రయోగము వాక్యనిర్మాణమున పొసగుట లేదు.

ప్రకృతి వర్ణనము

ప్రకృతి మాత అపార కృపారస భూయిష్ట. నేల మీద నున్న మనిషి మొదలుకొని ఎనుబడి నాలుగు కోట్ల జీవరాసులు జీవించుట ఈమె దయవల్లనే కదా ! అనాగరకదశలోనున్న మనిషియే చెట్లను చేమలను, రాళ్ళను రప్పలను, జంతువులను పక్షులను తన ఉనికికి కారణముగా గుర్తించి పూజించగా ఇక సంస్కృత బుద్ధులయిన వారు ప్రకృతిలోని ప్రతి కదలికను, మారు ప్రతిరంగును, కాలమును, కరువును, ఋతువులను, రేయింబవళ్ళను, భూమ్యాకాశములను, సూర్యచంద్రులను, నీటిని, అగ్నిని, వాయువును, రోదసిని, అంతః ప్రకృతిని, బాహ్య ప్రకృతిని చూచి నిరూపించి ఆశ్చర్య చకితులై వర్ణించి తల్లి ఒడిలో తలదాచుకొను పిల్లవాండ్రవలె గారాబము చేసి, గారాబమును పొంది, వీరే దేవతలు, వీరినే పూజించవలెను, వీరికి కోపము వచ్చినచో జన నష్టము జరుగును అని భావించిరి. వేదకాలమునాటి కవిత్వమంతయు ప్రకృతిమాత కైతిన సీరాజనమే. అనాటినుండి ఋషిప్రోక్తములయిన మహాభారత రామాయణాదుల కాలమునుండి శ్లాఘనము సరికొత్తగా కనిపించు ఈ ప్రకృతిని వర్ణించి రససిద్ధులయిన కవిశ్రుంగులందరును తన వాక్కును ధన్యము చేసికొనిరి. వారిలో కాళిదాస మహాకవి తర్వాత పతిత హృదయమున్న తనిపించి తలలూపింప చేసినవాడు భట్టబాణుడు.

ఈతని వర్ణనములలో శబ్దసౌష్ఠవమేకాక తదతీతమైన మహత్తర భావనా శక్తి, అలౌకికమైన కవితాధార పాఠకులను ఏదో తెలియని లోకములలోనికి తీసికొనిపోయి ఒక రసజ్ఞ విమగ్నకునిచేత 'బాణోచ్ఛిష్టం జగత్సర్వం' అని అనిపించి, 'కాదంబరీ రసజ్ఞానం ఆహరోఽపి నరోచతే' అన్న ప్రశంసను చేయించినది.

అదే సూర్యోదయ సూర్యాస్తయములను వర్ణ ఋతువును మద్యాహ్న కాలమును 'కాదంబరీ'లో పెక్కుచోట్ల వర్ణించినప్పటికిని ఆ వర్ణనములకు వున్నదక్షిణ దోషముంటుంది. అయితే ప్రకరణానుసారము అదే ప్రకృతి వర్ణన ఆ స్థలమునందు పొదుగబడిరట్లు కన్పించును,

‘ఏకదాతు నాతి దూరోదితే నవనలినదల సంపుట భిది ఈష దున్ను క్ర పాట లిమ్మి భగవతి సహస్రమరీచి మాలిని, అని శూద్రక వర్ణనము చేయు సందర్భమునందు కవి సూర్యోదయమును వర్ణించుటతో ఈతని ప్రకృతి వర్ణనము ఆరంభమగును. ప్రసంగవశమున బాణునకు చాలా ఇష్టమైన ‘సతీసప్తమీ’ ప్రయోగమును కూడా పై వర్ణనములో చూడవచ్చును. ఈతని శైలియందలి విశిష్టతలో ఈ ప్రయోగము కూడా ఒకటి.

భూత వృత్తమును వర్తమానముతో కలిపి ప్రకృతిని వర్ణించుట ఈ కవికి చాలా ఇష్టము. పంచపదీ వర్ణనము చేయునప్పుడు అచ్చట అగస్త్యుడు, సీతా రాములు నివసించిరన్న కథలు విస్తరించి ఉన్నందున వారి కథలనన్నింటినీ ఈ వర్ణనమునందు కవి ఇమిడ్చెను.

కాళిదాస మహాకవి ప్రకృతిలోని సౌందర్యమును, కళ్యాణ గుణమును మాత్రమే దర్శించెను. భవభూతి భయానక రుద్రమూర్తి అయిన ప్రకృతిమాతను చూచి గజగజ లాడెను. బాణుని లేఖినికి ఇరువైపులను పదునున్నది. ఈతడు నిశ్చలముగా నున్న ప్రకృతికన్న ఓజోవంతముగా ఒక పనిలో వ్యగ్రమై సంప లించుచు, పడుగిడుచు, కంపించుచు, మూర్ఛిల్లుచు, ఊరడిల్లుచు ఉన్న ప్రకృతినే ఎక్కువ ఆందముగా వర్ణించెను. ఇంతటి పటిమగల బాణుడు సముద్రమును వర్ణించక పోవుటకు ఆతడు మధ్యదేశీయుడగుటయే కారణము. శబరసేనావతిని ‘అపత్య మివ వింధ్యస్య’ అని ఒక్క మాటలో ఎంతో భావమును ఇమిడ్చి చెప్పిన వాడు. ఇతడు సముద్రమును ఇంకెంత గొప్పగా వర్ణించువాడో తెలియదు. అసలు సముద్ర వర్ణనము భారతీయ కవులలో ఏ కొందరికో మాత్రమే సౌత్తయినది.

కథాముఖమునందు రాజస్థాన వర్ణనము తర్వాత బాణుడు ప్రకృతి వర్ణనమునందే లీనుడగును. ఈ దృష్ట్యా కథాముఖ మమోఘము. వింధ్యాటవి, అగస్త్యాశ్రమము, పంపా సరోవరము, శాల్మలీ పృక్షము, దాని మీద నివసించు చిలుకల జీవితము, వేటవలన ఆవలోదీతమైన కాననము. జాబాలి ఆశ్రమ వర్ణనము చిట్ట చివరకు సూర్యాస్తమయములతో ఈ కథాముఖము ముగియును. ఈ వర్ణనములందు ఏ ఒక్క పదము కూడా వ్యర్థమైనది కాదు.

కథాముఖాంతము నందలి సూర్యాస్తమయ నిశాముఖ వర్ణనములలో బాణుడు తనకు తానే సాటియని నిరూపించుకొనెను:— ‘అనేన చ సమయేన పరిణతో దివసః’ అని ఆరంభించి జాబాలిముని ఆశ్రమ ప్రాంగణమునందు.

ఇనుడస్తమించుచు సంధ్యాకాంతతో మేలమాడిన తీరును కవి ఇచ్చట ప్రపంచిం చెను. స్నానవిధిని ముగించి జలములనుండి పైకిలేచిన మునిజనము సమర్పించిన అర్ఘ్యమునందలి రక్త చందనము నలదికొనియా యనునట్లు సూర్యబింబ మెర్రబడెను. సూర్యబింబమునందు దృష్టిని కేంద్రీకరించి ఊష్ణపుంఘ (ఎండను త్రాగువారు) ఋషులు తపస్సుచేయగా కాబోలు ఎండ తగ్గిపోయినది. పావురాయి కాలిరంగు గల సూర్యుడు అప్పుడే ఉదయించుచున్న సప్తర్షి వండలమును కాలితో తాకకుండుటకు కాబోలు తన పాదములను (కిరణములను) సంహరించు కొనెను. అపరాహ్ణమునందలి సూర్యమండలముచుట్టును కిరణములు ప్రసరించు చుండగా ఆ దృశ్యము మధుధారలొలుకు మధుమథనుని నాభినలినము వలె కనిపించెను. క్రమక్రమముగా ధరణి తలము నుండి, తామర కొలనుల నుండి సూర్యకిరణములు పైకి లేచి పక్షులవలె చెట్ల కొమ్మలను శిఖరములను చేరు కొనెను. చెట్ల మీద వ్రాలి ఉన్న సూర్య కిరణములు మును లారవేసుకొన్న నారచీరల వలె నుండెను. సహస్ర దీధితి ఆస్తమించగనే సంధ్య పగడపు తీగ వలె ఆకాశమునం దల్లుకొనెను. ఈ సమయమునందు ఆశ్రమవాసులు ధ్యానమగుర్తు లైరి. వేరొక చోట హోమధేమవును పిడుకుచుండగా పాలధారల ధ్వని మనోహర మయ్యెను. అగ్నిహోత్రవేది యందు పరచబడిన పచ్చని కుశలు పువ్వులు ఆశ్రమము ముంగిట దిగ్ధేవతా బలిగా సమర్పించిన అన్నపు మెతుకులు కనిపించెను. పగలంతయు ఎచ్చబెచ్చటనో తిరిగి తిరిగి అలసిపోయి ఎఱ్ఱని తారకలతో (కంటిపాపంతో) ఆశ్రమమును చేరుకొను తపోవన ధేనువుతో సంధ్యా కాలమును ఆశ్రమవాసులుత్రేషించిరి పశ్చిమ సముద్రమునందు సూర్యగోళము పడగనే తత్పతన వేగము వలన కాబోలు పైకి లేచిన నీటి బండువులో యన్నట్లు ఆకాశమునందు నక్షత్రములు ప్రకాశించెను. క్షణకాలములో సిద్ధ కన్యకలు సమర్పించిన బలికుసుమములతోనా యన్నట్లు ఆకాశము నక్షత్రములతో నిండి పోయెను. ఉన్ముఖులైన తపోధనులు ప్రణామాంజలి సలిలములను విడువగా ఆ నీటితో కాబోలు ఆకాశమునందలి సంధ్యారాగము కడిగి వేయబడెను. ఈ వర్ణనమునందలి ఉత్త్రేక్షాశక్తి బాణునికి మాత్రమే సాధ్య మయినది.

నిశావర్ణనము ఇట్లున్నది :- 'సంధ్యాకాలానంతరము తద్విశాళదుఃఖి తయో అన్నట్లు రాత్రి కష్టాజినము వంటి చీకటి ముసుగును కప్పెను. ముని జన హృదయములలో తక్కు ఎల్ల ఎడలను అంధకారమే వ్యాపించెను. సూర్య చంద్రులు ఒకరి జాడ ఒకరు తెలియక సంచరించిరి. మిత్రులు కావున సూర్యు

దస్తమించెనని తెలియగనే వైరాగ్యముతో చంద్రుడు ఆకాశమునందు ఒక మున్యాశ్రమమును నిర్మించెను. చంద్రుడే స్వయముగా ధౌత దుకూల వర్కల ధవలాంబరుడై (ఆకాశమును తెల్లబరచి, తెల్లని వస్త్రములను ధరించి) తారకల అంతఃపురమును వెంటబెట్టుకొని ఆకాశపు టంచలలో నిలిచిన అంధకారపు పొర యనెడు చీకటి చెట్లతో, సప్తబుషి మండలముతో, అరుంధతీ సంచారము వలన పవిత్రుడై దగ్గరనున్న ఆషాఢము కలవాడై (ఆషాఢ దండము, నక్షత్రము) అలక్ష్మమాణ మూలుడై (నక్షత్రము పేరు, 'మూల') ఒకచో అందమైన తార మృగముండగా ('మృగశిరస్సు' అనెడు నక్షత్రము, ఆశ్రమ మృగము) ఆశ్రమ జీవనము నారంభించెను. చంద్రుని మండలము నుండి పుచ్చపువ్వు వంటి వెన్నల శివుని శిరస్సు నుండి ప్రవహించు గంగవలె సముద్రమును నింపివేసెను. చంద్ర సరోవరమునందు చంద్రిక యనెడు జలమును పానము చేయవలెననెడు లోభ మున కాబోలు కిందికి దిగిన జింక పాపము అమృతమనెడు పంకములో ఇరుక్కొని పోయెను (ఇచ్చటి రూపకము మనోహరమైనది).

ఈ నిశా వర్ణనముతో తారాపీఠుని అంతఃపురము నందు ప్రొద్దుగుంకిన తీరును పోల్చిచూచినపుడు కవికున్న లోకజ్ఞత వ్యక్తమగును అంతఃపురమునందలి నిశాసమయములందున 'దిశాకాంతల ముఖము కృష్ణాగురు పంకములతో' దిద్దిన మకరికా పత్రములవలె తిమిరరేఖ లల్లుకొనెను. నిశావిలాసిని అవతంస పల్లవము వలె (చెవికమ్మ) సంధ్యారాగము గలితమయ్యెను. నెమళ్ళను కట్టివేయుకొయ్యల మీద అంధకారము నిలువగా అక్కడ పక్షులు లేకయే ఉన్నవన్న భ్రాంతి కలుగ జొచ్చెను. గవాక్ష వివరములందు (గూళ్ళలో) ప్రాసాదలక్ష్మి చెవికి చెక్కిన కలువ పూలవలె పావురములు కనిపించెను. అంతఃపురమునందలి ఉయ్యాలల మీది చిరుగంటలు మూగవోయి కాంచనపీఠము నిశ్చలమై శూన్యమై ఉండెను. భవన సహకారములకు (తీయమామిడి) వ్రేళ్ళాడదీసిన పంజరములలోని చిలుకలు గోరువంకలు నిశ్శబ్దముగా ఉండెను. సంగీతశాలయందు కూడా సద్దుమణిగి పోయెను. యువతుల అందెలధ్వనిని అనుకరించు భవన కలహంసలు కూడా కదలక మెదలక యుండెను. అశ్వశాలలో దీపములు వెలుగుచుండెను. ఆ జ్ఞాములో గస్తీ తిరుగు యామికుని వలె మన్మథు డంతఃపురమునందు ప్రవేశించెను¹. ఇది అంతఃపురజీవనమునకు ఆశ్రమ జీవనమునకు గల తారతమ్యము.

1. ప్రభాకర వర్ణనను మరణ సమయమును వర్ణించుచు 'హర్ష చరితము'నందు బాణుడు 'పునిరివా దహ్యతా శోకాగ్నినా మకరకేతుః' అని చేసిన వర్ణన మును ఇచ్చట పోల్చవచ్చును. — హ. V. P. 28.

కాదంబరి - రసచర్చ

ఈ కావ్యము నవసరభరితము. ఇది కథ. అందునను కల్పనయే ప్రధానము కావున ఇంద్రుభరతము అంగిరసము. దానికి అంగభూతమైనది కాదంబరి చంద్రాపీఠుల, మహాశ్వేతా పుండరీకుల ఉదాత్త ప్రణయము. ఇచ్చటి శృంగారము కూడా విప్రలంభ శృంగారమే. కాదంబరిని చేరజోవు చంద్రాపీఠుడు తన మనస్సునందు ఆమెను వివాహమాడి అనుభవించు వై వాపిక జీవితమును గూర్చి కనిన పగటికలలో మాత్రము సంభోగ శృంగారమును భూషణ భట్టు స్పృశించెను. బాబుడు చిత్రించినన్ని విధముల ప్రేమను వేరెవ్వరును చిత్రించలేదేమో! మిత్రుల ప్రేమ, తల్లి ప్రేమ, పరిజనమునకు యజమానియందు భక్తి, దైవభక్తి ఇదంతయు విశాలమైన శృంగార భావములోని అంతర్భాగమే. శుక శిశువు ప్రాణములతో పోరాడు ఘట్టమును కవి నవసరభరిత మొనర్చెను. శూంపాణి సిద్ధాయతనమును, మహాశ్వేతను, తపస్సమాధియందున్న పుండరీకుని వర్ణించునెడల కవి శాంతరసము నొలికింపెను. కాదంబరి శృంగార రసాధి దేవత. అట్లే పుండరీకు నభినరించు మహాశ్వేతయు చక్కని చుక్కగా వర్ణింపబడెను. జరద్ద్రవిధ ధార్మికుని వర్ణనములో ఈషద్ హాస్యముతో కూడిన వ్యంగ్యమును, కౌలదిపాటి బీభత్సరసమును కవి స్పృశించెను. బీభత్సరసమునకు పరాకాష్ఠ చండికాయతన వర్ణనమునందున్నది. చంద్రాపీఠుని దిగ్విజయ యాత్రలో వీర రసముండ వలసినను అది అంతగా భాసించదు. ఈ రసపోషణ శబరసేనాపతి వర్ణనము ఎడల ఎక్కువగా ఒప్పును. చంద్రాపీఠుడు ధీరశాంత మూర్తియే. వైశంపాయనుడు తిరిగి రాలేదన్న వార్తను విన్న శుకనానుని రౌద్రమూర్తి బ్రాహ్మణా వేశమునకు మాత్రమే చిహ్నము. మనోరమావిలాసవతుల పుత్రప్రేమ వాత్సల్య రసనిర్భరము. వింధ్యాటవీ వర్ణనమునందు మృగయా వర్ణనమునందును భయానక ర స చ్ఛాయలు కనిపించును.

బాణుని కథాకథనము - నాటకీయత

కాదంబరి కథాకథనమునందు కవి ప్రవేశ పెట్టిన విధానము అతి మనోహరం. ఇచ్చట కథకులే పాత్రధారులుగా నున్నారు, కథ చివరి భాగముతోకథనం లగంభముయై క్రమముగా వెనుకకు వెళ్ళుట అదికూడా రెండు దశలలో వెళ్ళుట, చిలుక, వైశంపాయనుడు, పుండరీకుడు ఈనాటి అధునాతన కథాకథన పద్ధతికి బాటలు వేసినట్లున్నది. నేడు ముఖ్యముగా చలన చిత్రములలో ప్రవేశపెట్టు ఈ Flash back పద్ధతినేఈ కవి అవలంబించెను. దీని చలన వుటలు క్రమముగా తిరుగుచు పరితల హృదయములో ఉత్సాహము రేకెత్తును.

ఒకే వర్ణమును కవి రెండుమూడు చోట్ల విభజింపగా చదువరులకు ఎప్పటికప్పుడు ఏదో కొత్త విషయముతో పరిచయము చేసికొనుచున్నట్లుండును. చంద్రాపీడుడు కథానాయకుడు. ఇతని విపులముగా వర్ణించుట కవి ఆశయము. అయితే ఒకేసారి చంద్రాపీడ శిశువు వివిధ దశలలో పెరుగుట, గురుకులములో విద్యాభ్యాసము చేయుచు యౌవనమునందు ప్రవేశించుటను పెంచి వర్ణించినచో అది చాలా పొడవగును కనుక, ఈ శిశువు జన్మించకముందే పిల్లలు లేరని కుమిలిపోవు విలాసవతితో “మనకంతటి అదృష్టమెక్కడిది? అయినను నీవు సిద్ధులను సేవింపుము, నోములు, చేయుము!” అని చెప్పి వ్రతములు, “కదా మే తనయ జన్మ మహోత్సవానంద నిర్భరో హరిష్యతి పూర్ణపాత్రం పరిజనః”- “కదా హరిద్రవసన ధారిణీ సుతసనాతోత్సంగా ద్యౌరివోదిత రవి మండలా సబాలాతపా మామానందయిష్యతి దేవీ?”...అని మొదలుపెట్టి శిశువు పెరిగి పెద్దవాడగు వరకుగల వివిధ దశలను వర్ణించెను. ఆ తరువాత కించిద్యృవధానముతో చంద్రాపీడుని విద్యాభ్యాసమును వర్ణించినందున పాఠకుల ఔత్సుక్యము ఆశ్చర్యము ఉన్నది. అట్లే విరహాతురయగు కాదంబరి స్థితిని కూడ వివిధ దశలలో కవి వర్ణించెను. తొలుత ప్రేమ ఇదమిత్థమని తెలియని కాదంబరి, చంద్రాపీడుడు హేమకూటమును వదలిపెట్టగనే కేయూరకుడామెస్థితిని చంద్రాపీడునకు వివరించి చెప్పవేళకు ఆమె ప్రేమ మార్గమునందప్పుడే సద్దిగట్టి ప్రయాణము నారంభించినట్లు

పాతకులకు తెలియును. చంద్రాపీడుడామె దర్శనమునకు పోవునప్పటి కామెకు శైత్యోపచారము లారంభమయ్యెను. ఆమె నశారవముగా 'భారత వర్ష మెచ్చట నున్నది? మర్త్యలోకము రమణీయ మయినదా?' అని ప్రశ్నించి తన ప్రియుని విషయమునందు జిజ్ఞాసువగును. చంద్రాపీడు డుజ్జయినిని చేరుకొన్న తరువాత ఆమె పత్రలేఖవెంట పంపిన సందేశము ఆమె ప్రేమ పతాకాస్థానమునందు కున్నట్లు తెలియజేయును. ఇది ఆమె ప్రేమ లత క్రమ పరిణామము నొందిన వై నము....

ఈ కథ కంతటికి కేంద్ర స్థానము అచ్చోద సరోవరము. ఈ ప్రదేశము నకు బాణుడు కల్పించిన ప్రాధాన్యము ఇంతింత యనరాదు. మహాశ్వేత తపస్సునందున్న పుండరీకు నిచ్చట దర్శించెను. పుండరీకుడిచ్చటి లతా గృహము నందు ప్రాణములు విడిచెను, అచ్చోదమునుండి యాంద్రాయుధముదృవించి చంద్రాపీడునిచ్చటకు చేర్చెను. ఇచ్చటనే అతనికి మహాశ్వేతతోపరిచయమగును. అతని స్కంధావారము విడిసిన దిచ్చటనే. ఇచ్చటనేవై శంపాయనుడు శవుడయి చిలుకగా మారెను. ఆ వార్త విన్న చంద్రాపీడుడిచ్చటనే ప్రాణములు వదలగా, కాదంబరి అతనిని ఇచ్చటికే చేర్చును. పత్రలేఖా యింద్రాయుధములిందే మునిగి పోయిరి, ఇందుండియే కపింజలుడు లేచి వచ్చెను. విలాసవతి తారాపీడులు, తదను యాయులు ఇచ్చటనే శేషజీవనమును గడపిరి. వీరందరికి ఉజ్జయిని నామమాత్రము స్వపురముగాని, కథయంతయును ఇచ్చటనే జరిగినది. మర్త్యులకు గంధర్వులతో ఏర్పడిన సంపర్కమీకథకు ప్రాణము కాబట్టి మర్త్యలోక గంధర్వలోకపు టంచుల యందున్న ఆతి మనోహర దృశ్యములుగల ఈ సరోవర ప్రాంతమునందే బాణుడు తన మధుర కథా విన్యాసమును నడిపించెను. ఇచ్చటనే అతడు సృష్టించిన పత్రరథములవంటి ప్రేయసి ప్రియుల జంటలు తమ సుఖ దుఃఖ ములను అనుభవించిరి.

ప్రతిభావంతుడగు కథకుడు కథ చెప్పినపుడు ఆందలి పాత్రలను సజీవముగా మలచి వానిచేత ఓజ్జోవంతములగు సంభాషణలను చెప్పించును. తన భావములను ఏదో ఒక పాత్రలో ప్రవేశింపజేసి వ్యక్తము చేయుచుండును. 'వాడక్కడికి పోయి చారిలోనున్న నదిలో స్నానముచేసి అడవినిదాటి ముందుకు

సాగెనని చెప్పుట కథయగును. కథలోని నాయకుని చేత అతడు చూసిన వ్యక్తిని నఖశిఖవర్ణనము చేసిచెప్పుట కూడా కథా కథనమే యగును. కాని కథలోని ఇరువురు పాత్రలు తమ అభిప్రాయముల నొకరితో నొకరు చెప్పుకొని, ఒకరి కష్టసుఖములను వేరొకరు పంచుకొని, ఒకరి కొరకు వేరొకరు కార్యకర్తలమున ప్రవేశించి సమస్యలను పరిష్కరించుకొని పరస్పరప్రీతిని పెంపొందించి రని, ఒక దశలో వారి కష్టములు అవధులు దాటెనని, అట్టి స్థితిని ఎదుర్కొని వారు సంయమ శక్తితో చివరి విజయము తమదేయన్న ఆశతో నుండినయు కథకుడు చెప్పినప్పుడప్రయత్నముగా నాటకీయత తొంగి చూచును. కాదంటే వర్ణన ప్రధాన కావ్యము. అయినప్పటికిని ఇందొక్కక్క పాత్ర అతి సమర్థతతో పోషించబడినది. ఇందు నాటకీయత ఉన్నందుకే కాదంటే కళాజ్ఞాది నాటకములీ కథపై ఆధారపడి వెలువడెను.

కథలోని బీజములను బాబుడక్కడక్కడ చల్లగా, వానికి పతకాస్థానము ఆచోదనరోచరము వద్ద వైశంపాయన చంద్రాదాపీఠ లొకరి వెనుక నొకరు జీవితమును చాలించుటతో ఏర్పడును. ఇక్కడ కథ మరొక మలుపును తిరుగును. చిట్టచివరకు కథలో వెదజల్లిన బీజముల ఫలములను సమీకరించుట జరుగును. సంభాషణ, ఘర్షణ, సమస్య మున్నగు నాటకాంగములన్నియును కాదంటేలో గలవు. గంగా దేవి రచించిన “మధురావిజయ” కావ్యము వర్ణనప్రధానమైనది. అందు పాత్ర పోషణ బలమైనది కాదు. అట్టి కావ్యములతో పోల్చి చూచినప్పుడు కాదంటేలోని పాత్రల వైశిష్ట్యము, నాటకీయ ధర్మమును పరితల హృదయములను ఆకట్టుకొనును.

జానపద ప్రభావము

కథ చెప్పుట, వినుట ఈ రెండు కూడ నాతి కుశాగ్ర బుద్ధులు నాతి సంస్కృతి సంస్కృతులు అయిన జానపదుల సొత్తు. వారి జీవనములో కథా కథనమునకు శ్రవణమునకు ఉన్న ప్రాధాన్యము నాగరకులలో లేదనుట అతిశ యోక్తి కాదు. భారతీయ సాహిత్యములో మహాకావ్య సంప్రదాయము నాగరకుల సొత్తు కాగా వివిధ రసములను భావములను ప్రాకృత భాషాభేదములను అప స్థాంతరములను చూపు దృశ్య కావ్యములు (నాటకములు), నృత్య సంగీతము లతో కలిసి సామాన్యజనమును రంజింపజేయు గీతగోవిందాది ఖండకావ్యములు, మేఘదూతాదులు, ఎక్కువ కావ్య శిల్పముతో ప్రమేయము లేని కథానికలు జానపదులకై ఉద్దేశింపబడినవి. వీటన్నింటిపై దేశీ సంప్రదాయపు ముద్ర స్పష్ట ముగా కనిపించును. మామూలు పేదరాశి పెద్దమ్మకథకు కావ్యశిల్పమును కూడా జోడించితే అది కాదంబరీకథ అగును. కథలో అద్భుత రసమునకు అంగి రసము యొక్క స్థానముండుట కూడా ఈ జానపద ప్రభావమునే బలపరచును. పార్వతీదేవి పరమేశ్వరునితో అద్భుత కథ నొక్కదానిని చెప్పుమనగా పరమ శివుడామెకు బృహత్కథను చెప్పెనని అందుడ గదా !

అనగనగా శూద్రకు డనే ఒక రాజు; ఇతడు విదిశానగరము నేలెను. అతని అస్థానమండపమునకు ఒక చండాం కన్యక మాటలు నేర్చిన చిలుకను ఒక దానిని తెచ్చి రాజునకు బహూకరించెను. చిలుక స్తుతి పాఠమును విని ఆశ్చర్య చకితుడైన రాజు కుమార పాలితుడను మంత్రిని ప్రశ్నించగా, అతడు అగ్నిశాపము వలన గజములకు జిహ్వపరివృత్తి, శుకములకు అస్ఫుటాలాపత వచ్చెనని చెప్పి రాజును సమాధాన పరిచెను. రాజుడుగగా చిలుక తన కథ నిట్లు చెప్పదొడగెను. 'కాకులు దూరని కారడవి వింధ్యాటవి; అక్కడ పంపా సరో వరము; దానివద్ద అగస్త్యాశ్రమము. కొలను తీరములో పెద్ద బూరుగు చెట్టు; దాని మీద చిలుకల కాపురము. ఒకనాడు శబర సైన్యము వచ్చి అడవిని అల్ల కల్లోల పరచి వేటాడిపోగా, అందొక ముసలి శబరుడు బూరుగుచెట్టు నెక్కి ఆ

చెట్టు పండ్ల వలెనున్న చిలుకలను పండ్లను తెంపి పారవేసినట్లు చంపి కిందికి పారవేసెను. మన చిలుక మాత్రము తండ్రి చిలుక రెక్కల మధ్య ఇరుక్కొని క్రింద ఎండుటాకుల కప్పపై పడి బ్రతికిపోయెను. దప్పికతో ప్రాణములు పోవునంతటి అంసటతో హఠీతుడను తాపసకుమారుని చేతచిక్కెను. అతడు భూత దయతో చిలుకను ఆశ్రమమునకు చేర్చగా జాబాలి మహాముని దాని ముఖమును చూచి దాని పూర్వజన్మ వృత్తాంతము నంతయు తెలిసికొనెను. చుట్టునూ చేరిన తాపసులు కుతూహలముతో 'ఏమా కథ?' అని ప్రశ్నించిరి. జాబాలి కథను ప్రారంభించెను :-

సుప్రసిద్ధమైనది ఉజ్జయిని; దానినేలు రాజు తారాపీడుడు. అతనికి పిల్లలు లేరు. అతని భార్య విలాసవతి ఎన్నో నోములు నోమగా ఒకనాడాయె ముఖములోనికి పరిపూర్ణ చంద్రబింబము ప్రవేశించినట్లు తారాపీడుడు కలగనెను. దానికర్థము విలాసవతి గర్భమును ధరించినదని పెద్దలు చెప్పిరి. అతనికి చంద్రాపీడుడు పుట్టినప్పడే మంత్రి శుకనానునికి వైశంపాయనుడు పుట్టెను. మంత్రికుమారుడు రాజకుమారునితోకలిసి విద్యాభ్యాసమును ముగించగనే శుకనానుడు లోకధర్మమును యువరాజుకు ఖోదించెను. తండ్రి అనుమతితో మెరుపు వంటి ఇంద్రాయుధాశ్వమునెక్కి చంద్రాపీడుడు దిగ్విజయ యాత్ర చేయుచు సువర్ణ పురమును చేరుకొని కొంతదూరము దారితప్పి మనుష్య సంచారము లేని దట్టమైన అడవిని దాటి ఒక కిన్నర మిథుఁడు ననుసరించుచు జలాన్వేషియై గంధర్వరాజు చిత్రరథుడు త్రవించిన అచ్చోర సరోవరమును చేరుకొని 'నేను తిరుగు మార్గము పట్టుచెట్లు? ఆనవాళ్ళనుపట్టి దక్షిణ దిశయందు ప్రయాణింప వలసినదే కదా!' అని విచారపడెను. అప్పుడతనికి అలౌకికమైన విజ్ఞానాదము వినిపించెను. ఆ శబ్దము ననుసరించిపోయి మహాశ్వేతను అతడు దర్శించెను. ఆమె తన కరుణగాఢ నతనికి వినిపించి, తనసఖియగు కాదంబరిని పరిచయము చేసెను. కాదంబరియందు నాటుకొన్న ప్రేమతో చంద్రాపీడుడు ఉజ్జయినిని చేరెను. అతని వెనుక అచ్చోదమును చేరుకొనిన వైశంపాయనుడు ఆ ప్రాంతమును వదలిరాలేక తన జన్మాంతర ప్రేమను అయిన మహాశ్వేతను గుర్తించి ఆమెపై తనకుగల పట్టరాని ప్రేమను వ్యక్తము చేసెను. మహాశ్వేత మాత్రము అతనిని గుర్తించలేక 'నీవు చిలుకవు కమ్ము' అని శాపము నిచ్చెను. ఈ చిలు

కయే శూద్రకునికి కథచెప్పిన విహంగము. తన మిత్రుని నాశనమును గురించి విన్న చంద్రాపీడుడు ఉన్నచోటనే నేలకూలెను. ఇంద్రాయుధము అచ్చోదములో పడి కపింజలుడై లేచి వచ్చెను. అతనివెంట అచ్చోదములోపడిన పత్రలేఖ రోహిణీ దేవి కావున తన అవతారమును చాలించి చంద్రతోకమును చేరుకొనెను. మహాశ్వేతా వియోగమును భరించజాలని పుండరీకుడు మరణించుచు తన దుఃస్థితికి కారణమైన చంద్రుని నీవు కూడా జన్మజన్మలలో ప్రియా విరహాగ్నిచేత దగ్ధుడవు కమ్మని శపింపగనే శాపగ్రస్తుడగు చంద్రుడే చంద్రాపీడుడుగా జన్మించెను. కాదంబరిని, మహాశ్వేతను కపింజలు డోదార్చి తన మిత్రమగు శుకము వద్దకు పోయెను. కథను చెప్పు చిలుక, కథను విను శూద్రకుడు వైశంపాయన చంద్రాపీడులని చివరకు పాఠకులకు తెలియును. పూర్వజన్మ స్మృతి కలిగిన వెంటనే వీరిరువురును ఎక్కుపెట్టి విడిచిన బాణములవలె బయలుదేరి వారి ప్రియురాండ్రతో కలిసి సుఖముగా నుండిరి. ఇంతటితో కథ కంచికి.

ఈ కథ నడక యావత్తూ జానపద సరణియందే ఉండుట గమనించదగినది. రాజునకును మంత్రికిని ఉండు సహజమైత్రీ, చిలుకలో మనిషి ప్రాణముండుట, తద్రక్షణకై లక్ష్మీదేవి తగిన ప్రయత్నమును చేయుట వంటివి జానపదచ్ఛాయలే. అలాికములగు యక్ష గంధర్వ విద్యాధరులవంటి పాత్రలు శాపముల వలన వారు తిరిగి పుట్టుట ఒక స్త్రీ తన ప్రియుడు మూడు జన్మలెత్తు వరకు వేచియుండుట కథకు కాళ్ళ ముంతకు చెవులుండవను మాటను నిరూపించును. అట్లే ఒక స్త్రీ గుఱ్ఱము నీడ్చుకొనిపోయి సరోవరములోనికి దుముకగా గుఱ్ఱము సునిషిగామారి పైకి లేచి వచ్చుట, చంద్రలోకమునకు మనిషి ఎగిరి పోవుట, చంద్ర కిరణములతో శరీర రక్షణ జరుగుట, చిలుక తన పూర్వజన్మ రోని బంధువులను మిత్రులను స్మరించి వారికొరకు ఉత్కంఠ ననుభవించుట, 'అయ్యో, మానవు లెంత భాగ్యవంతులు! వారిలో ఇంత అందమును భగవంతుడు సృష్టించెనే' అని గంధర్వులు అసూయపడుట, జానపదకథాసహజమైన అద్భుత ఇతివృత్తమునే తెలియజేయును. ఇంతేగాక పేటవంటి భయానక దృశ్యముల వర్ణన కథను విను చిన్న పిల్లలలో ఆసక్తిని పెంచి ఎన్నో కొత్త విషయములను లెంపి వారి ఊహా ప్రపంచములో కొత్త కొత్త రంగులు దిద్దును. 'భేదాః సంచవింశతి' వంటి కథలను పిల్లల కొరకే వ్రాసినది. ఆ కథలలో

‘పొద్దుపోదు, నిద్రదాదు, మౌనధారి మాట్లాడదు, ఓ మంచపు కోడూ! నీవైనా ఒక కథ చెప్పు’ అని ఒక పాత్ర అడిగినప్పుడు చెప్పుకథలో ఇట్టి అద్భుత వర్ణనలు అమరి పొందికగా నుండును. అయితే కాదంటి చిన్న పిల్లల కొరకు వ్రాసిన గ్రంథము కానేకాదు. అయినప్పటికిని కథకుండవలసిన అద్భుత సంఘటనలన్నింటినీ కవి జోడించుటవలన ఎక్కువగా రక్తి కట్టినది.

చోరులకు రాజగు కర్ణిసుతుడు జానపదులకు నాయకుడు. వింధ్యాటపీ వర్ణనమునందు కవి ఇతనిని ప్రస్తావించుట ఇదే ప్రభావమును తెలియజేయును. కాదంటి ప్రాశస్త్యమునకు ఈ జానపద సంప్రదాయముల బలమే కారణమై యుండును. గద్య సాహిత్యములో దశకుమార చరితముతో ప్రారంభమైన దేశీ సంప్రదాయపుణ్యలు కాదంటిలో కూడా కనిపించుచున్నవి. వీనిన్నింటికీ మూలము జానపదుల సౌత్రగు బృహత్కథలో కలదేమో మనకు తెలియదు.

కాదంటియందు సంప్రదాయ భిన్నములైన కొన్ని వర్ణనలు కూడా జానపద ప్రభావమునే తెలియజేయుచున్నవి. కథా సాహిత్యములో అచ్చటచ్చట ఆర్యాచ్చందమునే వాడవలెనని దండి చెప్పెను. ఈ ‘ఆర్య’ గేయము కావున దానిని దేశీ సాహిత్య స్రష్టలగు ప్రాకృత కవులు ఆదరించి వన్నెను తెచ్చిరి. ఈ మాత్రాచ్చందము అప్రయత్నముగా జనసామాన్యములోనే పుట్టినపుట్టియుండవచ్చును. కథాముఖమునందు దీని ఉపయోగము జానపద ప్రభావమునకు నిదర్శనము కాగా అవతారికా శ్లోకములలో బాణుడు అక్షర చ్ఛందమును ఉపయోగించుట మరియొక విశిష్టత.

వింధ్యాటపిని కవి ‘పుష్పవత్సపి పవిత్రా’ అని వర్ణించెను. ఈ పుష్పవత్సపీ వర్ణము శిష్టసాహిత్యమునం దెచ్చటను కానరాదు సరికదా, జానపదుల సౌత్రగు ‘గాథాసప్తశతి’ లో ఈ స్థితిలో నున్న శ్రీని కవులు వివిధ దశలలో వర్ణించిరి. పుష్పవత్సపీ వర్ణనము జానపదులకు ఏవగింపు కలిగించలేదు.

అట్లే చండికాయతనమును వర్ణించునప్పుడు కూడా కవి జానపద సంప్రదాయమునే పాటించెను. ‘గాడవహా’ కారుడగు వాక్పతిరాజు వింధ్యవాసిని దేవిని వర్ణించిన తీరు అతని సమకాలికుడగు భజమూర్తి మహాకవి మూలీ మూడవమునందు చండికాయతనమును వర్ణించిన చందము కూడా ఈ ప్రభావమునే తెలియజేయును.

జాబాలి ఆశ్రమమును వర్జించు సందర్భమునందు కవి 'రాసభ రోమధూస రాసు తపోవనాగ్నిహోత్ర ధూమలేఖాసు సమున్మిషంతీమి' అని చెప్పెను. తపోవనములో పైతెగసే పొగను గాడిద వెండుకలతో పోల్చుట సంప్రదాయముకాదు సరికదా, అది నీచోపమ. ఇట్టి వర్ణనను శిష్టసాహిత్యము నందు గానము. ఇది కూడా సంప్రదాయమును మెరుపు పొరను ఎరుగని జానపదుల వర్ణన విధానమే.

సూర్యాస్తయ వర్ణనమునందు బాణుడొకచోట 'కరపుటైరా దివసాంతమా పీతమరవిందమధురసమివ రక్తాతపచ్చలేన గగనగమన ఖేదాదివ దివసకరబింబం వవామి' అని అనును. సూర్యుడు దిన మంతయు ఆకాశ సంచారము చేసి డస్సిపోయి కాబోలు సాయంత్రపు సీరెండ నెవమున తాను రోజంతయు ఆకంఠము పానము చేసిన ఆరవింద మధురసమును వమనము చేసికొనెనట). ఇది కూడా సంప్రదాయ బాహ్యమైన ప్రకృతి వర్ణనయే.

శుకనారోపదేశమునందు లక్ష్మీదేవి చంచల స్వభావమును వర్ణించుచు 'యథాయథా చేయం చపలా దీప్యతే తథాతథా కజ్జలమలినమేవ దీపశిఖేన కర్మ కేవలం ఉద్వమతి' అని అనెను. లక్ష్మీదేవి దీప శిఖవలె ఉద్దిపింపజేసినకొలది మాలిన్యమును మసినే కక్కునని చెప్పిన తీరు జ్ఞానమునకునును త్యాగమునకును ప్రతీకగా దీప శిఖను వర్ణించిన సంప్రదాయమునకు విరుద్ధము. ¹ ఇదే సందర్భమునందు చంచల యగు లక్ష్మీదేవిని వర్ణించుచు కవి "గంధర్వ నగరలేఖైవ పశ్యత యేవ నశ్యతి" అని చెప్పెను. గంధర్వ నగర మనునది గగనారవిందము వంటిదనియు కంటిభ్రమవలన ఆకాశమునందు ఊహించుకొన్న ఒక నగరమనియు, అట్టి భ్రాంతి కలుగుట అశుభకరమనియు కాదంబరి వాఖ్యాత చెప్పెను. ఇట్టి సగరమొకటి లేదని బాణుడు నమ్ముచు గంధర్వ రాజపుత్రి అయిన కాదంబరిని తన కథకు నాయికను చేయుట కథ నద్భుతముగా నట్లుట కొరకే.

---

1. గాథాసప్రళిలో కూడా దీపమును కవి ఇట్టి అర్థము స్ఫురించునట్లే వర్ణించెను. Ref:- II 35, గా. స. శ.

కాదంబరి-సమకాలీన సమాజము

ప్రఖ్యాత విమర్శకులు శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ గారన్నట్లు కథ పౌరాణికమైనను, జానపదమైఅభూతకల్పనమైనను, గంధర్వులది యక్షులది అయినను అందు కవి తనకు తెలియకుండగనే తన చుట్టు ఉన్న సామాజిక స్థితి గతులను పాఠకులకు పరిచయము చేయును. కవి మనస్సు అకాశపుటంచులలో విహరించినను కాళ్ళు భూమిమీదనే నిలచియుండును. ఇది సహజము. ఈ దృష్టితో చూచినపుడు కాదంబరిలో నుండు పాత్రల వైవిధ్యమును బట్టి బాణ భట్టుకుండు లోక జ్ఞానమును, దేశాటనము వల్ల ఏర్పడిన మైత్రీ బంధములను, విషయ పరిచయమునుబట్టి ఆ మహాకవికి శ్రౌతస్మార్తములలో వంశ పారంపర్యముగా వచ్చిన సంస్కారముతో బాటు వ్యక్తిగతముగా నున్న సర్వతంత్ర స్వతంత్ర భావములను బట్టి మౌఖరి వంశపు రాజుల కిరీటరత్నములతో వారి తాతముత్తాతల కాలి గోళ్ళు ఆరుణారుణితములు కాగా రాచనగరు మర్కాదలు అచ్చటి జీవితమును శుభ్రముగా ఆవగాహన చేసికొని, దుర్బలమయిన హర్ష వర్ధనుని ఆస్థానమును ప్రవేశించుట వలన ఏర్పడిన మాతంగ దివాకరాదుల పరిచయముల వలన బాణుడు రకరకాలు పాత్రలను సృష్టించుటయేగాక వానికి జీవనము పోయుటకు తన అసాధారణమైన ప్రతిభతో పరిసర సమాజమును ఆయా పాత్రలలో, వర్ణనములలో ప్రతిబింబింపజేసెను. బాణుని సృష్టిలో తారాపీఠ, శుకనాసులు, మనోరమా కిలానపతులు, అంతఃపురసంచారి పరిజనము, మేఘనాధాదులు తప్ప తక్కిన పాత్రలన్నియును దివ్యాంశ సంభూతులు, గంధర్వులు, దేవతలు, దేవయోని సంభూతులు. శాపగ్రస్తులే అయినా ఆ పాత్రలను పరిచయము చేయునప్పుడు కవి వాని ద్వారా సమకాలీన సమాజమును పాఠకులకు సాక్షాత్కరింప జేయును. వారి వారి కట్టు బొట్టు ఆచార వ్యవహారములు, ఆటవికుల జీవనము, వివిధ ఆహార్యములు, అంతఃపుర వర్ణనము కవికి నచ్చని ఆచారముల గర్వణ, రాజుల ఈవి మొదలగువానిని బాణుడు చాలా చక్కగా చూపించెను,

రాజరంజక కవిత్యము చెప్పి రాజుల పేరోలగములో తలపండిన వారికి కూడా రాజుల జీవన విధానమును వర్ణించుటకు బాణుని కున్నంత అవకాశము లేకపోయెను. అష్టాదశ వర్ణనములను మొక్కుబడిగా చెల్లించిన మహాకావ్య రచయిత కావ్యములతో కాదంబరిని పోల్చినపుడు ఇందలి వర్ణనా వైవిధ్యము రాజుల జీవనములోని అంతరాంతరములను చొచ్చుకొని పోయినదని పరితల మనస్సులకు తోచును. బాణుడు గ్రహించిన ప్రక్రియ — (Medium) కథ కాబట్టి అతనికి అవకాశము లభించినది. ప్రతీహరులు పరిగెత్తుటయే కాదు, కనక వేత్త్రలతలతో సభా కుట్టిమమును నరపతి ప్రబోధనార్థము కొట్టుటయే గాదు, పట్టు వస్త్రముల రెపరెపలతో ఆభరణముల నికర్షణములతో ఒకరి అంగద ములు వేరొకరి భుజకీర్తులకు రాచుకొని బంగారు పొడి రాలగా అహమహమికతో సామంత రాజులు చక్రవర్తి ముందుకు పరుగువంటి నడకతో నడచి వంగి దండ ములు పెట్టుటయే కాదు, నూపుర రవాను కృష్ణములై రాజహంసలు ఆస్థాన సోపాన పంక్తిపై బారులు తీర్చుటయే కాదు, స్వర్ణ రజత మరకతమయ కలశములతో గంధోదకములతో స్నానద్రోణినుంచీలేచిన రాజునకు వారాంగనలుఆభిషేకదేవతల వలెస్నానము చేయించుటయే కాదు, తెలుపులో తెలుపమున పాము కుమారము వంటి దుకూల యుగ్మమును రాజు ధరించుటయే కాదు, గోరోచనా లిఖితమును రాజ హంసల ఆచుగల క్షౌమములే కాదు,¹ ఏక కర్ణావనక్రములయిన తాటంకములు దంత పత్రములు మేన నలదిన గోరోచన కుంకుమ మిశ్రిత చందన చర్చలు, నీల పీతహరిత రక్తాది వివిధ వర్ణముల వస్త్రములు, కాకపక్షధరులగు బాలకులు, వ్యాఘ్ర నఖపంక్తి మండితులయిన శిశువులు, రక్ష రేకులు కట్టు కొన్నవారు, అను మరణ ద్యువసితలయిన సతులు, పుత్రోదయాది శుభావసరము లలో పూర్ణ పాత్రమును (బహుమతిని) హరించు మిత్ర భృత్యాది ఆప్త వర్గము, ఉత్తరీయము చుట్ట చుట్టి భూమి మీద పెట్టి కూర్చుండుదని ప్రతీహారి విజ్ఞానము చేసినను శాలీనతతో మృదువుగా కాలితో దానిని పక్కకు నెట్టి తండ్రి ఎదుటభూమి మీద కూర్చుండుట, ప్రియురాలి ఎడల అతని ప్రవర్తనము, మంగళ కలశములు, మంగళ వలయములు, ఆశ్రమ వర్ణనముతో మన కన్నుల ఎదుట నిలుచు గురు

1. 'వధూదుకూలం కలహంస లక్షణం' అని కాళిదాసు 'కుమార సంభవము'న పార్శ్వతీ దేవి వస్త్రధారణమును వర్ణించెను.

కుల జీవనము, ప్రేయసిప్రియుల ప్రేమోపహారములు, ప్రేమలేఖలు, మృగయా వినోదము, వ్రాతసామగ్రి, వనమానుషులు, సితకంచుకములతో, సితాంగ రాగముతో, సితకుసుమములతో, సితోష్టివములతో, కృతయుగ పురుషులవలె, గీచిన బొమ్మలవలె, తొలచిన శిల్పములవలె, రాత్రింబవళ్ళు కదలక మెదలక నిలబడిన ద్వారపాలకులు—ఈ విధముగా ఒక మహా ప్రపంచమును, సమకాలీన ప్రపంచమును బాణుడు మన ఎదుట ప్రదర్శించును.

చాండాల జాతి అస్పృశ్యమైనదను సాంఘిక స్మృతి మనకు సాహిత్యములో కాదంబరిలోనే బహుశా ప్రథమ పర్యాయము కనిపించి కనువిప్పు కలుగుచున్నదనవచ్చును. చాండాల కన్యకను వర్ణించునపుడు కవి శూద్రకుని చేత 'యదినామేయం ఆత్మ రూపోపహసితాశేష రూప సంపదుత్పాదితా కిమర్థ మపగతస్సర్వసంభోగసుభే కృతంకులే జన్మ? మన్యేచ మాతంగజాతి స్సర్వదోషభయాత్ ? అస్పృశలేయ ముత్పాదితా ప్రజాపతినా' అని అనుట వలన ఈ విషయము స్పష్టమగును. ఇదే విషయము గ్రంథాంతమున చాండాల కన్యక నోట భూషణ భట్టు కూడా చెప్పించెను. బంధనములో నున్న శుకము ఆహారము మానివేయగా దానిని బుజ్జగించుచు చండాల కన్యక ఫలములకు తప్పులేదనియు, కుల వ్యవస్థ మనుష్యులకే గాని జంతువులకు, పక్షులకు వర్తించదనియు చెప్పెను.

ఈ గ్రంథములోని వసంతోత్సవ వర్ణనము, వివిధ క్రీడలు ఆ నాటి సామూహిక వినోదముల వివరణములను మనకు తెలియజేయును

'కదాచిన్ మకరకేతు కనకనారాచ పరంపరాభిరచ కామినీ కరపుట విని ర్గీతాభిః కుంకుమజలధారాభిః పింజరీక్రియ మాణకాయః లాక్షాజలచ్ఛటాప్రహార పాశీ కృత దుకూలః మృగమద జలబిందుశబలచందన స్థానకః కనక శృంగకైః చిక్రీడ'¹ (బంగారు పిచికారీలతో కామినీ జనము కుంకుమ జలధారలను మన్మథుని బంగారు బాణములను వలె ఈతనిపై వర్షింపజేయగా దుకూలము ఎఱ్ఱబడి మేను చెన్నుమీరి మృగమద మిశ్రితమైన జలమువల్ల మేను నలదిన చందము కర్పూరము కాగా తారాపీడుడు వసంతాలాడెనట)

ఈ వర్ణనము హర్ష విరచితమైన రత్నావళి నాటిక ప్రథమాంకములోని వసంతోత్సవ వర్ణనమును పోలియున్నది. భంగ్యంతరముగా ఇది హర్షవర్ణనని ఈవియే. దీనినే పూర్వులు పాల్గుణోత్సవ మనిరి. ఈ పాల్గుణోత్సవమును గ్రామీణు లెట్లు జరుపుకొందురో గాథా సప్తశతిలో నిట్లు వర్ణించిరి:- “కర్ణమ ప్రహరముతో (బురదతో కొట్టుట) ఒక యువకుడు తన ప్రియురాలిని సంభావించగా సాత్త్విక భావముతో ఆమె వడలెల్ల చెమట పట్టి ఆ బురద కరిగిపోయెనట.”¹ ఇది అంతః పురముల వసంతోత్సవమునకును, గ్రామోత్సవములకును ఉన్న భేదము. కనక శృంగములతో వసంతాలాడుటను చతుర్భాణికారులు, కామసూత్రకారులు కూడ వర్ణించిరి. బాణుని కాఁమునందు కూడా ఇది పండుగ లన్నింటిలోనూ పెద్దదే.

క్రీడలు :-

అంతఃపుర బాలికలు కందుక క్రీడ పాంచాలికా క్రీడల నాడిరట.² బంతులాటను స్వప్నవాసవదత్తకారుడు,³ పద్మ ప్రాభృతకకారుడును వర్ణించగా బాణుడు దానికి చెక్కబొమ్మలాట కూడా జోడించి చెప్పెను. బాలికలు ఉయ్యాల లూగు చుండగా ఉయ్యాలల చేరులమీది చిరుగంటల ధ్వనితో దిక్కులు నిండిపోయె నట. అంతఃపురమునందలి స్త్రీల హారములతిసుకుమారములై పాము కుబుసము పతె తోచగా వానిని నెమళ్ళెత్తుకొని పోగా, సౌధ శిఖరముల నుండి క్రిందకి దిగు పాపురముల గుంపు నేల మీదనే ఉత్పలవనమును సృష్టించగా, అట్టి పరిసరము లలో స్త్రీలు తారాపీఠ నరపతి చరితమును అనుకరించుచు హావభావ విలాసము లతో క్రీడించిరట. గుఱ్ఱపు శాలలో కట్టిన కోతులు గొలుసులు తెంపుకొని పరు గెత్తుచు దానిమ్మపండ్లను పడగొట్టుచు, మామిడాకులను త్రుంచివేయుచు, అంతః పురములోని కుబ్జవామన కిరాతుల నుండి లాగికొన్న ఆభరణములను వెదజల్లుచు ఆకుల క్రీడను జరిపెనట- విచ్ఛలవిడిగా ఆడెనట. ఈ కోతుల వర్ణనము

రత్నావళి నాటికలో రెండవ అంకమునందున్నది. ఇది కూడా బహుశాః హర్షని అంతఃపురము నందొకనాడు జరిగిన సంఘటనమేమో!¹

కోడి పందెము, గొట్టెపొడేళ్ళ పందెములు సహజముగా మన మెరిగినవి. వానితోబాటు కుర్రర కపింజల లావక వర్తిక పక్షుల పందెములు తారాపీడుని ఆస్థాన భవనమున జరిగెడివని తెలియుచున్నది. తెలుగునాట పలనాటి వీర చరిత్రములోని కోడి పందెము చరిత్రాత్మకమైనది.

తారాపీడుని సభాప్రాంగణము నందు గంధమాదనమను గంధహస్తీ, ఇతర గజములు, జాజువలె ఎఱ్ఱనైన జూలుతో పనగజ రుధిరముచేత పాటల వర్ణమునకు మారినదా అను భావమును కలిగించునట్టి సింహములు, మందరా పాలకులతో కలిసి యవనమను గడ్డిమోపుల మీద కూర్చుని గీతధ్వనికి చెవులు రిక్కించి వినుచు, తేనెతో కలిపిన పేలాలను పుక్కిట నములుచున్న రాజుల కతి ప్రియమైన గుఱ్ఱము లుండెనట. అధికరణము (న్యాయస్థానము) నందు ఆర్యవేషమును ధరించి అత్యుచ్చవేత్రాసనోపవిష్టలయి ధర్మమూర్తుల వలె కనిపించు ధర్మాధికార మహాపురుషులుండిరట గ్రామముల, నగరముల పేర్లను తెలిసి జగత్తు నంతయు ఒక చిన్న భవనమువలె లీలగా నెరిగి అన్ని విషయ ములను వ్రాసుకొనుచు యమధర్మరాజు నగరమువలె ఆస్థానమును కనిపింప జేయున్న అధికరణ లేఖకులు శాసనములను శుద్ధపరచిరి. లోపలనున్న నరపతి బయటకు వచ్చువరకు వేచియున్న సామంతరాజులు గుంపులు గుంపులుగా చేరిరి. ఆంధ్ర ద్రవిడ సింహళదేశమునుండి వచ్చిన సేవకజనము బంగారు పువ్వులు కుట్టిన కవచమును ధరించి అర్ధచంద్రాకారములో వారిని పరివేష్టించిరి. నక్షత్రములతో ప్రకాశించు రాత్రివలె ఆ సేవకులు కన్నట్టుచుండిరి. వారిచేతిలో ధగధగ మెఱయు నిశిత కృపాణములు సూర్యకిరణముల ప్రకాశమును యినుమడింప జేసెను. ఇక సేవికలు ఒకే చెవికి దంత పత్రమును ధరించి సిగను పైకి బిగించికట్టి తెల్లని చందనపు రేఖలు రెండు భుజములపై ప్రకాశించగా బాకులను బిగించి నిలిచిరి. సామంతరాజులు కాలయాపనకారకు దురోదర క్రిడలు నలుపుచు, ఆష్టాపదము (చదరంగము) అభ్యసించుచు, వీణలు మీటుచు,

చిత్రఫలకమునందు భూమిపాలుని బొమ్మలు గీయుచు, కావ్యగోష్ఠిని నలుపుచు, పరిహాసోక్తులు ఆడుచు, బిందుమతీ ప్రహేళికాది కావ్యక్రీడలు జరుపుచు, నరపతి రచించిన కావ్యము నందలి సుభాషితమును వల్లించుచు (హర్షుని కావ్యములా?), ద్వీపదీ ఖండమును గేయమును అంపించుచు (రత్నావళిలో కూడ ద్వీపదీఖండము కలదు), పత్ర భంగములను (భూమిమీద వివిధములయిన అందమైన ఆకారములను) గీయుచు, వార విలాసినులతో ముచ్చటలాడుచు, వైతాళిక గీతములు వినుచు, అక్కడనే కూర్చుండిరట. సామంతరాజులు లేవగా వారి రత్నాసనములను పక్కకు తొలగించి, దర్బాసనములను చుట్టిపెట్టగా ఆ సభా పర్యంతము (ప్రాంగణము) ఇంద్రాయుధముల సమూహమువలె కనిపించెను. ఒకచోట బంగారు గొలుసులతో కుక్కలను కట్టివేసి ఉంచెరట. అక్కడ కస్తూరి మృగములను కట్టివేసి ఉంచుటవలన కస్తూరివాసన నలుదిక్కుల ప్రసరించెనట. ఆస్థానములో గూనివారు, కిరాతులు, నపుంసకులు, చెవిటివారు, మరుగుజ్జులు బహుళముగా తిరుగుచుండిరట. మొన్న మొన్నటి వరకును నెలకొనియున్న రాజాంతఃపురము లందు వీరుండుట సంప్రదాయముగా ఉండెడిదే గదా !

బాణుని మృగయా వర్ణనము సంప్రదాయ బద్ధమైనది కాదు. ఇది యథార్థ మృగాయావర్ణనము, ఈతడు చేసిన వింధ్యాటవి వర్ణనము వనగ్రహణ కోలాహలము, నాటి ఆటవికుల జీవనమును కన్నులకు కట్టినట్లుగా, మనము వారి మధ్య నివసించు చున్నట్లుగా తోపింపజేయును. బాణుడు ఏ వర్ణనమును చేత బట్టినను అందు సిద్ధహస్తుడే యని నిరూపించుకొనెను. దానికి కారణము అతడు ఎవరినుండియో వినిగాని, పుస్తకములలో చదివిగాని ఈ వర్ణనములు చేయలేదు. హర్ష చరిత్రములో తాను దేశద్రుమ్మరినని చెప్పుకొన్నట్లు ఈ వింధ్యాటవి ప్రాంతములో రాజుతోబాటు పర్యటించి ఉండును. తదనుభవములను మనఃపేటిక యందుంచుకొని కేరళీ కపౌలకోమలచ్చవితో సహా తిరిగి కావ్యమంజూషలోనికి చేర్చెను. అందుకే ఇందు బాటసారులు వేసుకొన్న గడ్డి పరుపుల వర్ణనుండి లవంగపుటాకుల పరుపులు, జింకలు ప్రసవించిన రక్తసిక్తములైన నేలవరకు వర్తించి, ఎండుటాకుల శబ్దమును గూడ చెవియొగ్గి విని పాతకులకు వినిపించెను. ఈ వర్ణనము కేవలము అమరకోశములోని వనౌషధి వర్ణను ఏకరువు పెట్టుట కానేకాదు. ఇందు జీవ సంబంధము, కవి కరస్పర్శ కలవు. నిశ్చలముగానున్న కాదంబరీ మహాశ్వేతల వర్ణనములు చేయుటయందు బాణుడెంత

నిపుణుడో, కదలుచు వైతన్యవంతముగా నుండు సభామండపములోని రాజుల సంరంభమును, వింధ్యాటపిలో జీవ జంతు జాలముల, వేటగాండ్ర కోలాహలమును, తమ తమ పనులు చేసుకొనుచున్న ఆశ్రమవాసుల జీవనమును వర్ణించుట యందు అంతకన్న నిపుణుడు.

శబరుల వనగ్రహణ కోలాహలము వారి మృగయోత్సేకముగాక నిర్భీకతను, నైపుణ్యమును, శరవేగముతో ప్రసరించు బుద్ధిని తెల్పును. పరితల గుండెలలో మాత్రము ఏ దిశ యందుండి ఏ మెకము మీద బడునో యన్నంత జంతుకల్గును. మడిసిపోవు జంతువులు చేయు ఆర్తనాదములను వర్ణించుచు బాణుడు చూపిన క్రియా నైపుణ్యము - ఒకే క్రియను రెండు జంతువుల ధ్వనిని వర్ణించుట కుపయోగింపకుండుట - ఆతని భాషా పాండిత్యమునకే గాక దాని వెనుక నున్న భావగరిమకు, సూక్ష్మేష్టికకు నిదర్శనము.¹ ఇక్కడ గజముల చీత్కారము, తమ పిల్లలను పోగొట్టుకొన్న ఖడ్గమృగముల ఆక్రందనము, చెట్లమీది నుండి ఎగిరిపోవు పత్రరథముల కోలాహలము (పక్షుల కోలాహలము), జంతువులను వెంబడించు శబరుల కాలిచప్పుడు, కర్ణాంతాకృష్టములై బాణములను వర్షించు ధనుస్సుల నినాదములతో గాలి కదలికకు క్షణితములగు ఖడ్గములతో, కఠినములయిన అడవి బ్రత్రల మూపురముపై పడినప్పటి రణితముతో వేట కుక్కల ఘర్జర ధ్వనముతో అడవి నిండిపోయెనట. శబరుల వేట ముగిసిన తర్వాత వర్షించి మూగవోయిన మేఘమువలె, మథనము తరువాత శాంతమయిన సముద్రమువలె, ఆ అడవి ప్రశాంతమయి పోయెనని వర్ణించి అక్కడ ఆట వికుల అతి కర్కశ జీవితమును ఆచార వ్యవహారములను తెలియజేయును.² వారి మేని నబువువలన వారు కదలివచ్చు చీకటిచెట్లగుంపువలె కాశరాత్రుల యామములన్నియు ఒకచోట చేరినట్లు, కాటుక శిలల స్తంభములు భూకంపము నకు కదలిపోయినట్లు, సూర్యుని కిరణములకు చెదరిపోయిన అంధకార వుంజము వలె, యమభటులవలె, దానవులవలె, ఆశుభకర్మలవలె, దండకారణ్యవాస ముని జనులిచ్చిన శాపములు సంచరించినట్లు, రామునిచే హతులై ఆతనిని ధ్యానించ నందున పిశాచములుగా మారిన ఖర దూషణాదులవలె, కలికాలమునందలి బంధు

1. కా. క. పుట 54.

2. కా. క. పుట. 54, 55.

వర్గమంతయు ఒకచోట కూడినట్లు స్నానమునకు బయలుదేరిన ఆడవి బర్రెల వలె, కొండ కొమ్ముమీద నిలబడి సింహములు లాగివేయగా క్రిందబడిన కాల మేఘములవలె, ధూమకేతువులవలె, ఆడవి నందకారముతో నింపివేసెరట. ఈ శబదలు. వారి సేనాపతి దేవాప్రభ నల్ల కలువల వంటిది కనుక ఆ ప్రభా ప్రవాహము నర్మదానది ప్రవాహము వలె నుండెనట. వ్యాయామముతో కర్క శమై సన్నగా చాకువలె పడునైన ఇతని రూపు ఒక గొప్ప యోధుని, యుద్ధ నిపుణుని, శరవేగముతో ముందుకు సాగువానిని, యుద్ధము, వేట కొరకే ఇతడు పుట్టెనాయను భావము కలిగించు వానిని సాక్షాత్కరింపజేయును. హద్దుని పేరోలగములోని ఒక ఆటవిక వాయకుడెవరో బాణుని దృష్టి నాకర్షించి ఈ శబర సేనాపతిగా మారి యుండవచ్చును. భుజములమీదికి జారిన గిరజాలు, విశాల ఫాలము, ఎత్తై క్రూరమైన ముక్కు, ఎడమ చెవికి పెట్టుకొన్న భుజంగమణి ప్రభతో ఎడమ ప్రక్క ఎఱ్ఱబడగా చిగురుటాకుల సెజ్జపై ఎడమకు ఒత్తిగిలి నిద్రించినందులకు ఆ రంగు ఈతని దేహమున కంటెనాయని అనిపించు భావము, తాను చంపిన గజముల మదజలమును, సప్తచ్ఛద పరిమళ వాహిని మగు కృష్ణాగురు పంకమును దేహమున కలది కొనుట, ఆ వాసనకు ఈతని దేహముమీద ముసిరికొన్న తుమ్మెదలు నెమలి ఈకల గొడుగుతో పోల్చదగిన తమాల పల్లవములతో ఈతనికి నీడనిచ్చుచున్నవా యన్నట్లుండుట, చెవి వెనుక దోపుకొన్న ఆకులవలన వింధ్యాటవియే ఇతని దాసి అయి స్వేద జలమును తుడిచి వేయుచున్నదా అన్న భావమును కలిగించుట, కాతిన్యముతో ఎఱ్ఱబారిన చూపులు, ఏనుగు తొండము కొలత తీసుకొని నిర్మించినవా అన్నట్లు కనిపించు ఆజాను బాహువులు, వానిపై చండికకు బలినిచ్చుటకొర కుపయోగించిన నిశిత కర వాలము, కత్తివేట్లు, ఎడమీద బెముట బిందువులు, వాని మధ్య అచ్చటచ్చట పడిన జింక నెత్తురు చుక్కలతో గురిగింజలు ముత్యాలు కలిపిన హారమును ధరించినట్లు కన్పింపజేయు వింధ్య శిలాతలమువంటి విశాల వక్షస్థలము,¹ వ్యాయామము వలన గీతలు తేలిన బల్లపరుపు వంటి కడుపు, ఆలాన స్తంభముల (ఏనుగుల కట్టుకొయ్యలు) వంటి తొడలు, కట్టుకొన్న ఎఱ్ఱని పట్టుదట్టి. ఆకారణ క్రౌర్యమువలన బొమ

ముడిపాటుతో నుదుటిమీద తేలిన మూడు రేఖలు భక్తుని పాలతలముపై కాత్యాయని ముద్రించిన త్రిశూలపు ముద్రవలె కన్పించుట— ఇది శబర సేనాపతి వర్ణనము. అతని వెనుక పారు వేటకుక్కలు మెడలలో గవ్వల దండలతో, చిచ్చుగా ఉన్నను అతిబల సంపన్నమయిన కాయముతో, జూబు పెరగని సింహ కిశోరములవలె కన్పించుచూ నాలుకలు బయటికి చాపి వగర్చుచూ పరిగెత్తగా చమరీ వాలములోని వెండ్రుకలను ఏనుగుదంతములను, తేనెతెట్టులను, ఏనుగుల కుంభస్థలములందలి ముత్యములను, తాము వేటాడి తెచ్చిన జంతువుల మాంసమును తీసికొని ప్రమథ గణములవలె సింహముల చర్మములను ధరించి, క్షపణకులవలె నెమలి ఈకలను పట్టుకొని, కాకి ఈకలను తీసికొని అతని అనుయాయులు అతనిని అనుసరించిరట.¹ నెమలి ఈకల గొడుగును అనుచరులు అతనికి పట్టిరట. ఈతడవని పండులతోసహా అన్ని జంతువులను, పక్షులను చంపి అక్కడక్కడ దొరికిన స్త్రీలను బందీలుగా చేసికొని నడచెనట. అతని పేరు మాతంగకుడు. (మాతంగ దివాకరుని పేరు ఇచ్చట బాణుడు గ్రహించెనా?)

ఈతని బ్రతుకు సాధుజనగర్హితమట. ఈతని ధర్మము మనుష్య మాంసమును ఉపహారముగా సమర్పించుట,² సాధుజన నిందితమగు మధుమాంసాదు లాహారము. ఈతడు పడుశ్రమ వేట వలననే నేర్చిన విద్య నక్కల కూతలను గ్రహించుట. గుడ్లగూబ లితని దేశికులు. పక్షులను గురించిన జ్ఞానమునందే ఇతని ప్రజ్ఞ, పరిచితులు కుక్కలే. రాజ్యము శూన్యమై. ఉత్సవము మధుపానమే. విత్తములు ధనువులే. సహాయము బాణముల వలన. ఇతడు వినోదించి గీతము మృగములను నశింపజేయు వ్యాధిగీతమే. ఈతని ఇల్లాండు బందీజనమే. పులులతో ఇతనికి సహవాసము. జంతువుల రక్తముతో ఇతడు దేవతార్చనము చేయును. మాంసముతో బలికర్మను జరుపును. దొంగతనముతో జీవించును. పాము పడగమీది మణులై ఈతని అలంకారములు. మదగజ మదమే అంగ రాగము. ఏ అడవిలో నివసించునో అందలి జంతువులను చంపును— అని ఈ విధముగా వైశంపాయన శుక మతనిని చూచి ఈసడించుకొనును.³ ఈ ఈసడింపు మాటలన్నియు బాణుని అభిప్రాయములే.

1. కా.కా. 58. 2. కా.కా. పుట. 59.

3. కా. కా. పుట 60.

ఈ సేనాపతి పల్లవాసనము మీద కూర్చుండి విశ్రమించగా, తామరాకుతో నీటిని తెచ్చి సేవకు డిచ్చెనట.

అందొక ముసలి శబరుడు జంతువుల వేటాడలేకపోగా అతని భాగము నకు మాంసము రాలేదట. అప్పుడతడు సేనాపతి కనుమరుగు కాగానే వైశంపాయనుడున్న శాలిలీ వృక్షమునెక్కి ఆ చెట్టు పూవులవలె, చిగురు టాకులవలె, ఆర విచ్చిన తామరాకు చుట్టలవలె ఉన్న శుకశిశువులను నిర్దాక్షిణ్యముగా తన యమ దండమువంటి చేతితో గొంతు నులిమి చంపెనని బాణుడు వర్ణించినపుడెట్టి వాచికైనను హృదయము ద్రవించి కన్నీటి బొట్టొకటిరాలి నిర్వేదము కలుగక మానదు - ఇది ఆటవిక జీవనము.¹

ఇదే జీవనమును భూషణభట్టు కూడ గ్రంథాంతమునందు పాఠకులకు చూపించును. బాణుడు వేటను వర్ణించగా అతని కుమారుడు పక్కణమునే (బోయపల్లెనే) వర్ణించెను. వారు వర్ణ వ్యవస్థకు బాహ్యులైన తీరు యావత్తూ ఇచ్చట మనకు పరిచయమగును. ఇక్కడ కథా ముఖమునందు బాణుడు వేటను వర్ణించిన తీరుతో చంద్రాపీఠుని మృగయా వర్ణనమును పోల్చినప్పుడు రెండవ వర్ణనము తేలిపోవును. అచ్చట బాణుని దృష్టి యంతయు అచ్చోదసరోవరము, మహాశ్వేత, కాదంబరీ వృత్తాంతములపై కేంద్రీకృతమై, శుకనాసోపదేశము కాగానే మిగిలిన కథ మొక్కుబడివలె చాప చుట్టుకొనినట్లు సంకుచితమై ముందుకు పరిగెత్తును.

భూషణభట్టు చిలుకను పట్టుకొన్న పురుషుని వర్ణించుచు, అతడు పాశములు లేనికాల పురుషుని వలె, ఉక్కు పరమాణువులతో నిర్మితమైనట్లు, ప్రేతపతివలె, పుష్కరాశికి ప్రతిపక్షమువలె, పాపయుగు ఆశ్రయమువలె, సహజ క్రూరమైన బొమముడి పాటు కలిగి ఎఱ్ఱని కన్నులతో క్రోధము లేకయే, అందరికినీ భయము కల్గించు కృతాంతునకే భయము కల్గించునట్లు ఉండెనట. అతని ఆశయము, కేశములు రెండును అస్పిగ్ధములట. ముఖములోను, జ్ఞానములోను అంధకారమేనట. రంగు, ప్రపవన రెండును నలుపేనట. వస్త్రము, కర్మ మలిన

ములట. మాట, మేను పరుషములట చూడగనే క్రౌర్యం కొట్టవచ్చినట్టుకన్పించునట. ఈతని వర్ణనం శబర సేనాపతివర్ణనమునకు సంగ్రహ రూపముగా కన్పించును.¹

నిద్రించిన పక్షులను చంపుట వీరి ధర్మమునకు విరుద్ధము కాదు.

పంజరబద్ధమైన శుకము 'అయ్యో ! మైచ్చులకు కూడ పరిహృత ప్రవేశమైన ఈ పక్కణమును ప్రవేశించితినే !' అని వాపోవును.² విదేశీయులు ఈ వర్ణవ్యవస్థకు బాహ్యులై అయినను కృష్ణవర్ణము కల్గిన ఈ మాతంగులను చూచి ఏవగించుకొని వారిని తాము గూడా అస్పృశ్యులవలె చూచి యుండవచ్చును, పులిందులు, శబరులు, చాండాలులు, మాతంగులందరును ఆ కాలమునం దస్పృశ్యులుగనే, ఒకే తెగవారిగనే పరిగణింపబడిరి. వారిని వర్ణించుచు ఈ పేర్లన్నింటినీ సమానార్థకములుగా బాణుడు ప్రయోగించెను. పుండరీకాత్మ, శుక నేపథ్యముగల వైశంపాయనుడు 'అయ్యో! నేనీ చండాల స్త్రీలు పెట్టిన అన్న కవళముల నెట్లు తిందును ? చివరకు చండాల బాలకుల కాట వస్తువునై పోతిని గదా ?'³ అని విలపించును. అప్పుడు వర్ణవ్యవస్థ ఎంతగా వేరులు పాకిపోయినదో దీనిని బట్టి తెలియును.

'నన్ను నీవు పట్టుకొన్నట్లే వదిలివేలి తెలియదు కదా ! నేను పూర్వ జన్మ జ్ఞానమున్న మునిని. నన్నీ పాపసంకటమునుండి ఉద్ధరించి పుణ్యము కట్టుకొనుము. ఓ భద్రముఖుడానన్ను వదిలిపెట్టుము'. అని బాలిశతత్వముతో శుకము చండాలుని పాదములపై బడును. ఇక్కడ అతని జాత్యున్నతి అతనికి అడ్డురాలేదు. ఈ విధముగా ప్రవర్తించుట వలన చండాలునకు ఆ వైశంపాయనుని మీద ఇంతో అంతో ఇదివరకున్న గౌరవము నశించి అతనిని ఏవగించుకొని ఇట్లు పలుకును: 'ఓ మోహంధుడా ! నీ శరీరమునందున్న ఇంద్ర, యమ, వరుణ, సోమ, కుబేరులను పంచలోక పాలురు నీవు చేసిన అకార్యమును చూడకపోయిరి గదా! అందుకే నీ విట్లు ప్రవర్తించుచు తత్ఫలముననుభవించుచుంటివి. ఇతరుల భయముతో అకార్యము నాచరించుటయా ? నేను స్వామి అజ్ఞాబద్ధుడను' ఈ తిరస్కార వచనములు శీలము కులముకన్న మిన్న, అంతశుద్ధి మిన్న అన్న విషయమును నిరూపించును.⁴

1. కా. పుట. 687

2. కా. పుట. 687

3. కా. పుట. 689

4. కా. పుట 690.

భూషణ భట్టు మాలపల్లెను వర్ణించుచు చండాలులు వలలను నీటిగుంటలలో కడుగుచుండిరని, మృగములు తమ బంధములను తెంచుకొనగా ఆ త్రాళ్ళను తిరిగి వారు పేనుచుండిరని, తెగిన కూట పాశమును (దొంగ ఉచ్చును) కొంద రట్లుచుండిరనియు, చేతిలో కోదండమును ధరించి యుండిరనియు, ప్రాసములను (కుంతములను) ధరించిరనియు, తాము పట్టుకున్న వివిధ విహంగములను పలుక రించుటయందు సమర్థులనియు, కుక్కలను విడిచిపెట్టి (ఉసికొల్పి) పరుగెత్తించ గల్గిన శబర బాలకులు వేటను క్రీడగా క్రీడించు చుండిరనియు చెప్పి వారి జీవన విధానమును, ఆదర్శములను వర్ణించుతరి శబరసేనాపతి వర్ణనమునే తల పించును.

సూతికా గృహ వర్ణనము :-

మకరం దోద్యానములను, సముద్ర గృహములను, వసంతోత్సవము లను, దోలికలను, ప్రేమ పత్రములను, పంచబాణుని బాణములను, స్త్రీ నఖశిఖ పర్యంత దేహమును, రాజమర్యాదను, నీతిని వర్ణించు సంస్కృత కావ్యములు, నాటకములు లెక్కలేనన్ని యున్నవి. కాని ప్రసూతి గృహమును, అందున్న పూచిక పుల్లతో సహా వర్ణించి నాటి సాంఘిక మర్యాదలను, వాని వెనుక దాగి యున్న సమృద్ధిములను, ఓషధుల బలమును, వైద్య శాస్త్ర విషయములను, స్త్రీల వేడుకలను, నవజాత శిశురక్షణ వ్యగ్రతను, ఆరోగ్య సూత్రము లను, పారిశుధ్యమును వర్ణించి సాంఘిక చరిత్ర వ్రాయువారికి మహాపకారి అయిన వాడు బాణభట్టు.¹

ఇతడు వర్ణించిన సూతికాగృహద్వార దేశమునందు పుత్రపతి ఇచ్చట కలదని తెలుపుటకు హణిమయ మంగళ కలశము యించిరట. మసితో పరస్పరా శ్లిష్టములయిన బొమ్మలను గీచిరట. నూనెగింజల చెట్లను పాతిరట. రకరకము లయిన ఆకులను వాని మధ్య తెల్లని పూవులను, దూర్వాగ్రములను అల్లి ద్వారము నలంకరించి వెనుక పులి చర్మమును తగిల్పిరట. ద్వారమువద్ద బంగారపు నాగలిని రోకలిని ఉంచిరట. వందన మాలిక (తోరణము) మధ్య చిరు గంటల మాలను కట్టిరట. ద్వారమున కిరుప్రక్కల గోమయంతో నలికి గవ్వలను వెల్లకిలగా చెక్కి మధ్య మధ్యలో వివిధ వర్ణములతో ఆదిన దూది పింజలను,

పత్తి పువ్వులను అమర్చి, కుసుమ పువ్వు కేసరములవలన ఎఱ్ఱని రంగు కలసిన స్వస్తికములను, రంగ వల్లులను తీర్చుచు పసుపునీరు చిలకరించిన వస్త్రమును ధరింపజేసి షష్ఠీదేవిని (కాత్యాయినిని) నిలుపుచు, రెక్కలు విచ్చుకొన్న మయూరము నధిష్ఠించి ఎఱ్ఱని పట పతాకమును ధరించి గిరగిర తిరుగు శక్తి దండమును ధరించిన కార్తికేయుని ప్రతిమను గీయుచు, లత్తుకతో సూర్యుని చంద్రుని గీయుచు, కుంకుమపూసిన దారమునకు బంగారు కాంతులీను యవ ధాన్యమును తెల్ల ఆవాలను, మృణ్మయ గుడికలను, కదంబములను గ్రుచ్చుచు, చందనము నలడిన గోడలమీద తెలుపు నలుపు, ఎఱుపు, పసుపు, ఆకుపచ్చ రంగుల బట్ట పీలికల ఆకారములను గీచి పసుపురంగు పింకితో శరావము (మూకుడుల) వరుసలను గీయుచు ఇంకను అనేకములయిన అలంకరణములను చేయు పురంద్రీవర్గము (పతిపుత్రవతుల సమూహము) ఉండెనట. సూతికా గృహపు దొడ్డి తలుపువద్ద సుగంధ పుష్పమాలికను మెడలో వేసి ఒక యువలి మేకను సిలిపిరట. వీలానపతి తల దగ్గర వివిధ దాహ్యరాశుల మధ్య ఒకప్పుద్ద స్త్రీని (పేడ బొమ్మ అని ఒక వ్యాఖ్యాత) ఉంచెనట. సూతికా గృహములో నేతితో పాముకు బుసమును, అజశృంగి అను మూలికపొడిని అగ్నిలో వ్రేల్చుచుండినట. బాలంతరాలి రక్షణకొరకు అగ్నిలో వేపాకును కాల్చుచు ఆ ధూమము నామె మీదికి పారింపజేసెనట. ¹ బ్రాహ్మణులు శాంతి పాతములను పల్లె వేయుచు మంత్ర జలమును ప్రోక్షించుచుండినట. దాదులు బట్టమీద శిశు రక్షకులయిన మాతృ గణమును గీచి పూజించుచుండినట. అనేక వృద్ధాంగులు సూతికా మంగళ గీతముల నాలపించుచుండగా నలువైపుల తెల్లని పూలమాలలు కట్టి యుండ ఎడతెగక నారాయణ (విష్ణు) సహస్ర నామమును పఠించుచుండగా, బంగారపు దీపస్తంభములు నిశ్చలముగా వెలుగుచు ఎన్నో దీపన లిచ్చుచు న్నట్లుండగా, ఒకనుండి తీసిన కత్తును చేత ధరించి రక్షక భటులు నలువైపుల

1. సూతికాయాః పంచమ షష్ఠదినయోః :-

‘ఆయాహి వరదే దేవి మహాషష్ఠీతి విశ్రుతే

శక్తిభిః సహ బాలమ్మే రక్ష జాగరవాసవే

శక్తిస్త్యం సర్వ దేవానాం లోకానాం హితకారిణీ

మాతర్భాల మిమం రక్ష మహా షష్ఠినమోస్తుతే. ఇతి షష్ఠీపూజా మంత్రః.-

గస్తీ తిరుగుచుండగ తారాపీడుడు శుకనాసుని మాత్రము వెంటబెట్టుకొని నీటిని నిప్పును తాకి సూతికా గృహమును ప్రవేశించెనట.¹

ఈ వర్ణనము వెనుక ఒక కొత్తజీవి ప్రపంచములో అడుగు పెట్టినపుడు ఇతరులకు కలుగు సంబరమంతయు ఇమిడి యున్నది. విలాసవతి సూతికా గృహ వైభవము సామాన్యుల ఇండ్లలో లేకపోయినను, పొగ వేయుట, పేడ బొమ్మను నిలుపుట, తెల్ల ఆవాల దండలు గుచ్చుట, రంగవట్టులు తీర్చుట, వడ్డీదేవిని పూజించుట వంటివి సర్వజనీనములయిన ఆచారములుగా కనిపించుచున్నవి. జాన పద సాహిత్యమయిన గాథాన ప్రకృతిలో చూలంత తిను నొప్పులను కూడా వర్ణించి 'వల్లభవాదేన అలం' (ఇక మగని మాటే వద్దు) అని కవి ప్రసూతి వైరాగ్యమును చూపించెను.

ఆశ్రమ వర్ణనము :-

ప్రాచీన భారత దేశములో వర్ణాశ్రమ వ్యవస్థకు సరి యయిన అర్థముండెను; నేటివలె నామ మాత్రము కాదు. అప్పుడు విద్యార్థులు గురుకులము నకు చేరగా, సంసారమును చేసి విరమించుకొన్నవారు వానప్రస్థులయిరి. పరందరికిని ఋష్యాశ్రమములే ఆవాసస్థానము కాగా రాజదండనమునకు దూరముగా కందమూలఫలములతో తృప్తిపడి జీవించువారు కొందరు, మానార్హులై ఈ ఆశ్రమములలో నుండిరి. వీరిని రక్షించుట రాజధర్మము కాగా వీరు చేసిన శర్మములో, తపస్సులో కొంతభాగము పన్నుగా రాజార్యము కావించుచుండిరి. ఋషిక వంధులకు విముఖులై విద్వాంసులైన వీరిని అందరును గౌరవించుచుండిరి ఇట్టి ఆశ్రమమును వ్యాస వాల్మీకి భాసకాళిదాసు లెందరో వర్ణించినను కనివి తీరక బాణభట్టు జాబాలిముని ఆశ్రమమును వర్ణించి జీవనములోని మరి మొక పుటను పాఠకుల ముందు తెరచెను. బాణోచ్ఛ్వాసమైన ఈ ఆశ్రమ గర్భము మనము పరిచయము చేసికొందము.

ఆశ్రమము ముందున శ్యామవనాంతములను, తుమ్మెదలను, మొగలి ప్పొళ్ళను, పోకమానులకు కట్టిన ఉయ్యాలలను, ఎగుడుదిగుడు భూములను, లదుల తీరములను కొబ్బరి చెట్లను, భయములేక తిరుగు లేళ్ళను కవి

వర్ణించెను. సమిధలను, కుశలను, కుసుమములను చేతబట్టి అధ్యయనము చేయుచు (పాఠములను వల్లె వేయుచు) వచ్చుచున్న శిష్యులను, బిందెలతో నీరు కొలనులనుండి నింపుతున్న శబ్దమును మేఘధ్వనియని భావించి చెవులు రిక్కించి వినుచు తమ పింఛములను విప్పి అగ్నిహోత్రములను విసిరి వంటచేయు నెమళ్ళను, ఉంగరాలుంగరాలుగా పైకిలేచు అగ్నిహోత్రము ఆకాశము మీదికి ఎగిరి పోవుచు మునిజనమును బొందితోనే కైలాసమునకు తీసికొనిపోవుటకు ఏర్పరచిన సోపాన పంక్తియూ అన్నట్లుండుటను, తపోధనుల సంపర్కముతో శుద్ధములైనవా అన్నట్లు కనిపించుచు, కుముద వనములతో నిండియున్న దిగుడు బావులను, అందులో ప్రతిబింబించు రవి బింబ పరంపర తాపనులను దర్శించు టకు దివినుండి సప్త ఋషులు దిగి వచ్చిరా అన్నట్లుండుటను, గాలితాకిడికి వంగి మునులకు నమస్కరించుచున్నట్లున్న చెట్లను, తెల్లని పూవులను అధర్మమును నశింపజేయుటకై నక్షత్రములను రాల్చినట్లు రాల్చుచు మునులను కుసుమో పహారముతో పూజించుచున్న చెట్లను, చిగురుటాకుల దొన్నెలనే దోసిళ్ళతో మునులను ఉపాసించుచున్నట్లున్న కొమ్మలను మనకు బాబుడు చూపించి ఒకిసారి ఆశ్రమము లోగిలిలోనికి తీసికొని పోవును. ¹

ఇక్కడ అంగణములో శ్యామాకరాన్యము (చామబియ్యము) ఎండబోసిరి. ఉసిరిక, రేగు, అరటి, పనస, మామిడి, తాటిచెట్లను పెంచిరి. ఎక్కడ చూచినను అధ్యయనము నందు వ్యక్తులయిన వటువులుండిరి. వషట్కారములను నేర్చిన చిలుకలు తిరిగి పలుకు చుండెను. గోరువంకలు 'సుఖహృద్యం' (బాగుబాగు) అని ఎలుగెత్తి అరచుచుండెను. అడవి కోళ్ళు వైశ్యదేవ బలిపిండిముల నార గించు చుండెను. దిగుడుబావి వద్దనున్న కలహంసలు నివ్వరి ధాన్యమును తిను చుండెను. జింకలు నాలుకలతో మునిబాలకులను నాకుచుండెను. అగ్ని కార్యము నందు అర్థ దగ్ధములయిన సమిధలు, కుశలు, కుసుమములు, సిమసిమాయమారములయ్యెను, (ధ్వన్యనుకరణము) రాళ్ళమీద కొబ్బరి కాయలు కొట్టగా అది చమురుతేలియుండెను. ఉతికిననార చీరలనుండికాయున్న ఎఱ్ఱని నీళ్ళతో భూమి ఎఱ్ఱనయ్యెను. రక్త చందనముతో సూర్య మంతమును చిత్రించి దానికి ఎఱ్ఱ గన్నేరు పువ్వులతో పూజలు చేసియుండిరి. చిహ్నాతో

లను గీచి భోజన స్థలమును పాదధూళి పడకుండునట్లు మునిజనము కాపాడిరి. పరిచితములయిన కోతులు గుడ్డి ముసలి తాపసులకు చేయూతనిచ్చి లోపలికి బయటకి త్రిప్పుచుండెను. సరస్వతీ దేవి భుజముల నుండి జారి పడిన శంఖ వలయముల వలె, ఏనుగు గున్నలు నమలి పారవేసిన తామర తూడులు కని పించుచుండెను. జింకలు ఋషుల కొఱకు కొమ్ములతో కందమాలములను త్రవ్వి తీయుచుండెను. అడవి ఏనుగులు తామరాకు దొన్నెలతో చెట్ల పాదులకు నీరు పోయుచుండెను. అడవి పంది కోరలమధ్య నుండి శాలూక కందములను ఋషికుమారులు లాగికొనుచుండిరి. చరువు (హవిస్సు) సుగంధముతో, అర్ధపక్వ పురోడాశ పుణ్యగంధముతో, అవిచ్చిన్నాజ్యాహతుల వలన ఝంకారము చేయు అగ్నులతో, అతిథి సపర్యలతో, పితృదేవతల పూజలతో, హరిహర పితా మహాల (త్రిమూర్తుల) పూజలతో ఆశ్రమము ప్రతిధ్వనించెను. ఒకచోట తాపసులు చెట్లకారగట్టిన నార చీరలు, చెట్ల కింద కుమారికలు తీర్చి పీతపిష్ట పంచాంగుకుల రంగవల్లులు (అయిదువేళ్ళ ముద్రలు), మరియొకచోట శ్రాద్ధ కల్పవౌధ, వేరాకచోట యజ్ఞ విద్య, ధర్మ శాస్త్రాలోచనము, శాస్త్రార్థ చర్చలు వివిధ పుస్తక పఠనములతో ఈ ఆశ్రమ మొక విద్యానికేతనమై ఒప్పగా, ఆశ్రమ వాసులు తమ పనులన్నింటిని తామే చేసికొనుట నేర్చి పద్ధతాలను నిర్మించుచు, అంగణముల నలుకుచూ, ఉటజము లోపలి భాగములను ఊడ్చు చుండిరట. ధ్యానమగుల్లై కొందరు, మంత్ర సాధకులై కొందరు, యోగము నేర్చువారును, అధ్యాత్మ విద్యోపాసకులును అయి ఉండిరి. వన దేవతలకు బలులు సమర్పించువారు, మౌఁజీ మేఖలను పేనువారు, నారచీర లుతుకువారు కృష్ణాజినములను శుభ్రపరచువారు, సమిధలు తెచ్చువారు, పుష్కర (తామర) బీజముల నెండ బెట్టువారు జపమాలలను గ్రుచ్చువారు, వేత్రదండమును తెచ్చి పెట్టువారు, పరివ్రాజకులను సత్కరించువారు, (పీఠాశ్రమ వాసులు కారు), కమండలువులలో నీటిని నింపువారు - తమ తమ పనులలో నిమగ్నులయిన ఆశ్రమవాసులు మనకిచ్చట దర్శనమిచ్చి ! ఇది ఒక ఆదర్శ జీవన విధానము అని అనిపించునట్లు చేయును.¹

ఇదే చాతుర్యముతో మహాశ్వేతపూజించు శూలపాణి సిద్ధాయతన మార్గము నందలి కైలాస పర్వతప్రాంత వనౌషధ వర్ణనము చేసి బాణుడు పాతకులను తనియింపజేయును. ఆ వర్ణన మిట్లున్నది :-

భూర్జ వల్కలములు, ఆకుపచ్చని హారీతపక్షుల ధ్వనులు, భృంగ రాజములతో గిల్లివేయబడిన మొగ్గలు, మత్తెక్కిన కోకిలలు తిన్న మామిడి చిగుళ్ళు, భయము లేక చకోరపక్షులు చుంబించిన మరీచాంకురములు, సంపెంగు రంగు గల కపింజలములు తినివేసిన పిప్పళ్ళు, ఫల భారముతో వంగిన దానిమ్మ గుత్తులమధ్యలో, గూళ్ళుకట్టుకొని గుడ్డు పెట్టిన పిచ్చుకలు, కోతులు క్రిడించుచు చీల్చిన తాటియాకులు, ఒకదానితో నొకటి పోట్లాడుచు రెక్కలను కొట్టుచు పువ్వులను రాల్చిన పావురములు, పుప్పొళ్ళ రంగుతో కర్పూరములయిన గోరువంకలు చేరుకొన్న పర్వతశిఖరములు, చిలుకలు కొరికి పారవైచిన పండ్లు, మేఘమునుండి జాలువారు నీటికి ఎదురుచూచి విసిగి వేసారిన చాతక పక్షుల ధ్వనితో నిండిన తమఱ ఖండములు, పారావతములు రెక్కలు విడల్చగా రాలిపోవు పూగుత్తులు, చిరుగులికే చీలి విరుగు అరటి ఆకులు, గుత్తులుగా పెరిగిన కాయలున్న కొబ్బరిచెట్లు, మెత్తని ఆకులతో పోకమానులు, పక్షులు కొరికివేసిన పిండ భిక్షూరములు, అడనెనుళ్ళ ధ్వనులు వీనితో ఆ ఆయతన భూమి వనశోభనంతయు వెల్లివిరియజేయుచుండెను¹. చంద్రప్రభమను సరోవర తీరమందలిది ఈ ఆయతనము.

ఇచ్చటినుండి మహాశ్వేతాశ్రమమునకు కవి పాతకులను నడిపించును. అక్కడ పగలే చీకట్లు కమ్ము చీకటి చెట్ల వరుసలలోనుండి లతాగ్రహములనుండి తుమ్మెదలు ఝుంకాల్పన్న చేయుచుండగా, తెల్లని రాళ్ళ తాకిడితో, బుడగలుతేలు కాలువలు పారుచుండగా, మొనలు తేలిన కొండరాళ్ళ దగ్గర చీలిన మంచు విచ్చుకొని నీటి తుంపరలను వర్షించుచు నీహారమును ఏర్పరచగా మంచువలె ముత్యములవలె, హరుని అట్టహాసమువలె స్వచ్ఛమయిన నీటితో సెలయేళ్ళు ఆశ్రమగుహద్వారమున కిరువైపుల పారుచుండగా, అటచామరములను నిలిపినట్లుండెనట.

అశ్రమమునందొకచోట యోగ పట్టిక (యోగాభ్యాసము చేయునప్పుడు ధరించువస్త్రము) ఆరవేసి యుండెనుట. విశాఖికకు (చిలుక కొయ్యకు) కొబ్బరి నారతో చేసిన చెప్పులు తగిలించి యుండిరట. ఒకవైపు అంగభస్మముతో ధూసరమైన నారచీరలు, శయనీయముండెనట. చంద్రమండలమును టంకముతో (ఉలితో) కోసి తయారుచేసినదా అన్నట్లున్న భిక్షా కపాలము, భస్మము పోసుకొను సౌరకాయ బుట్ట ఉండెనట మహాశ్వేత జరిపిన అతిథి సత్కారము మాన్యము¹.

హారీత తాపన కుమారుని వర్ణనముకూడ తపోవన జీవన చిత్రణములోని భాగమే.

ఇట్టి వర్ణనమునే కాళిదాసు ఒక్క మాటలో—

‘అథాజినాషాధధరః ప్రగల్భవాక్

జ్వలన్నివ బ్రహ్మ మయేన తేజసా

వివేశ కశ్చిజ్జటిలః తపోవనం

శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమాయథా’

అని ముగించెను.

హారీతుడు సూర్య మండలమునుండి ఉత్క్లిర్తుడై నట్లు మెరపులతో నిర్మించ బడి యున్నట్లు ఉండెనట. ఇతడు రెండవ సూర్యునివలె దుర్నిరీక్ష్యమూర్తి. బంగారుతో ఇతని అవయవములు పూయబడిట్లు మెఱయుచుండెను. దేహ ప్రభతో ఎల్ల ఎడల ప్రాతఃకాలపు నీరెండును బరపును, అడవిలో దవానలమును వ్యాపింప జేయుచున్నట్లు ఉండెనట. ఈ వర్ణనమంతయూ కలిపి ‘జ్వలన్వివ బ్రహ్మమయేన తేజసా’ అని ఒక్కమాటలో కాళిదాసు ముగించెను. హారీతుని జటా కలాపము కాలిన ఇనుమువలె ఎఱునై భుజముల మీదికి ప్రాకుచుండెను. అతడు సిగముడిని బిగించి కట్టి యుండెను. ఖండవవనమును కాల్చివేయుటకు కపట పటువేషము ధరించిన అగ్నిదేవునివలె అతడు ప్రకాశించు చుండెను. తపోవన దేవత నూపురమువలె, ధర్మ శాసన కటకమువలె ఉండు సృటికాక్ష మాలను అతడు కుడిచేవికి తగుల్చుకొని యుండెను. అన్ని విషయోపభోగముల

నివృత్తి కొరకా యన్నట్లు త్రిసత్యములవలె (మనో వాక్కాయ లక్షణములవలె) భస్మత్రిపుండ్రక రేఖలను అతడు ఫాలభాగమున దాల్చి యుండెను. ఆకాశము మీది కెగయుటకు మెడ ఎత్తిన కొంగవలె, స్పర్శమార్గమును చూపించు దానివలె కన్పించు స్పటిక కమండలపును అతడు ఎడమచేత ధరించి యుండెను. భుజము మీద తెలుపు నలుపు మచ్చలున్న కృష్ణాశినముండెను. తామర తూడులతో నిర్మించిదా అన్నంత కోమలముగానున్న అతని యజ్ఞోపవీతము గాలికి అల్ల నల్లన ఆడుచు నిర్మాంసమగు అతని శరీరములోని ఎముకలను లెక్కించు చున్నదా అన్నట్లుండెను. కుడిచేత బట్టుకొన్న ఆషాఢ దండము చివర ఆకు దొన్నెలో దేవతార్చన కొరకు తెంపిన పువ్వులతో స్నాన మృత్తికను కొమ్ములతో త్రవ్వె తీసికొని వచ్చు తపోవన మృగములు వెంటరాగా, శాంతవదనముతో మోక్షార్థియై హరిత కుమారుడు స్నానార్థము బయలుదేరెనట.¹

అగస్త్య పుత్రుడగు దృఢదశ్యుని వర్ణనమునూ ఇట్టిదే.

పుత్రప్రాప్తి కొరకు వ్రతములు :-

శ్రీ జీవితములో పుత్రప్రాప్తి కున్నంత మహత్త్వము దేనికి లేదు. శ్రీలు చేయు వ్రతములు దానములన్నియు పసుపు కుంకుమలు నిలుపుకొనుటకు, సత్సంతాన ప్రాప్తికి, తద్రక్షణముకొరకు ఉద్దేశించి చేయునవే. విలాసవతి ఏ ఏ నోములను నోమి చంద్రాపీడుని గర్భమున ధరించెనో కవి వివరించిన తీరు ఆనాటి వ్రత నియమములను తెలియజేయును.

మహారాజ్ఞి తెల్లచీర గట్టి గుగ్గుల్గుహాపముతో అందకారితమయిన చండికా దేవాలయములలో ఉపవాసముతో పచ్చగడ్డి పరచిన ముసల శయనముపై (రోకళ్ళ పడకపై) నిద్రించెనట.² దేహదండనార్థము చేసిన పని ఇది. గోకులములలో వృద్ధగోప వనితలు గోవులకు మాంగల్య మయాలంకరణము చేయగా, క్షీరపర్ణములు (మట్టి, మేడి, అశ్వత్థము, జువ్వెట్ల పర్ణములు), పూవులు ఉన్న పుణ్య సలిలములు నిండిన బంగారు బిందెలతో ఆ ఆవుల క్రింద నిలబడి

1. కా. కా. పుట. 65.

2. ముసల శయనము వలన శ్రీల అవయవములు చక్కబడి, గర్భాశయ దోషములుకూడ కుధురునని వైద్యుల మతము.

స్నానము చేసెనట. ప్రతిదినము సర్వ రత్నములను కలిపిన నువ్వులను బంగారు పాత్రలతోనూ బ్రాహ్మణులకు దానము చేసెనట. బహుళ పక్ష చతుర్దశలనాటి రాత్రులయందు ఐంద్రజాలికులు గీచిన మహేంద్రాది దేవాయతమున (మండలముల) మధ్య చతుష్పదములలో దిక్పాలకులకు బలులనిచ్చి దానములను చేసి స్నానములు చేసెడిదట. యోగుల ఆయతనములను దర్శించి వివిధములైన కామకీలను సమర్పించెనట. తన మహిమలను నిరూపించుకొనిన సప్తమాతృకలను పూజించెనట. నాగకులములకు ప్రసిద్ధములైన స్థలములలో స్నానమాడినది. ఆశ్వత్థ వృక్షములకు పూజచేసి ప్రదక్షిణము చేసి వందనము చేసెను. పిల్లల కొరకు ఇప్పటికిని ఆశ్వత్థ ప్రదక్షిణము చేయుట ఆచారమై యున్నది. ఆమె స్నాతయై కంకణములు కదలు చేతులతో స్వయముగా నూకలుకాని వరి అన్నమున పెరుగు కలిపి కాకబలి సమర్పించెను. అంబాదేవికి (జ్యేష్ఠాదేవికి) వివిధ కుసుమములను ధూపములను, విలేపములను, అపూపలలపాయసలాజామలను సమర్పించెను. (అపూపమనగా కడుములు, పలల మనగా గూల పిండి కలిపిన అన్నము-నూల సద్ది) శుద్ధయిన నగ్నక్షపణకుల వద్దకు భక్తి పూర్వకముగా తానే భిక్షాన్నమును తీసికొనిపోయి వారిని 'ప్రశ్న' లడిగెను. ప్రాశ్నికుల మాట ను బహుమాన పూర్వకముగా గ్రహించెను. నిమిత్తజ్ఞుల నుపచరించెను. శరీర జ్ఞాన వేత్తల నాదరించెను. వృద్ధపరంపరవలన తెలిసిన రహస్యముల నంగీకరించి ఆచరించెను. బ్రాహ్మణులచేత శ్రుతిపాఠములను చేయించెను. పుణ్యకథలను వినెను. భూర్జపత్రములమీద గోరోచనముతో లిఖించిన మంత్రముల కరండములను (తాయత్తులను) ధరించెను. రక్షాప్రతి సరములతో కూడిన టవధ సూత్రములను ధరించెను. ఆమె పరిజనులు కూడ దివ్యవాక్కును విన టకుబోయి ఆ నిమిత్తములను గ్రహించుచుండిరి. నక్కల కామె రాత్రి లందు మాంస ఖండములను బలిగా సమర్పించెను. చత్వరములలో శివబలిని పెట్టెను. స్వప్న దర్శనములను గురించి ఆచార్యుని ప్రశ్నించెను.¹

సతీ సహగమనము :-

దీనినే అను మరణ మనియు, వ్యవసాయ మనియు అందురు. సహగమన విధాయకములు, నిషేధకములు అయిన వృత్తాంతములు మహాభారతములో మాద్రీ దేవి కుంతీదేవి కథలలో కనిపించును. కాని రామాయణములో దీని ప్రశంసయే

1. కా. కా పుట, 108, 109,

లేదు. క్రీ. శ. 1వ శతాబ్దమునకు చెందిన గాథాసప్తశతిలో అనుమరణమును వర్ణించినపుడెల్ల అది ఒక గ్రామణి (ఊరిపెద్ద) కుటుంబమునకు సంబంధించిన వ్యవస్థగా కనిపించును.¹ పాత సాహిత్యములో ఎన్నిచోట్ల చూచినను ఈ వ్యవస్థ విశ్వజనీనముగా తోచదు. ఇది యిట్లుండగా హర్షచరితములో బాణుడు ప్రభాకరవర్ధన చక్రవర్తి అస్తమించునండ ఆయన పట్టపురాణి యశోమతీదేవి అగ్ని ప్రవేశముచేసి సతీత్వమును పొందినట్లు, ఆమె ధరించిన ఆర్ద్ర కుసంభవస్థ వస్త్రములతో సహా కన్నులకు కట్టినట్లు వర్ణించినను కాదంబరి కథలో చంద్రాపీడుడు మహాశ్వేతతో పలుకు సాంత్యన వచనములలో అనుమరణమును గర్హించుచు, అది నిష్పలమని, సాధుజన విగర్హితమని, మూర్ఖజనాచరితమని, 'యది ప్రాణాః స్వయం నయాంతి నపరిత్యాజ్యాః' అని నిండు మనస్సుతో అమాయకముగా బలి అయిపోవు స్త్రీలపై సహానుభూతిని ప్రదర్శించును. యశోమతి మరణము ఈ ఆచారమునకు అనాటి సాంఘిక ప్రాబల్యమును తెలియజేయుగా, బాణుని కలము దానిని ఎదురు ఎదతో ఎదురొడ్డి తన అసంతృప్తిని తెలియజేయును. అనాడు శిష్ట సదస్సులలో బాణుడు వ్రాసినయిట్టి వాక్యములు అలజడిని రేపి తీవ్ర విమర్శమునకు గురి అయి ఉండవచ్చును. బాణుడు బౌద్ధమత ప్రభావము వలన ఈ విధముగా వాదించియు యుండవచ్చును.

ఇదే సందర్భములో 'యదుపరతే పితరి, భ్రాతరి, సుహృది, భర్తరివా ప్రాణాః పరిత్యజ్యంతే' అని పలుకుట వలన సతీశోకము, అనుమరణము భర్తృమరణమునకు మాత్రమే పరిమితము కాదనియు తండ్రి, సోదరుడు, మిత్రుడు, భర్త వీరిలో ఎవరు మరణించినను స్త్రీ అనుమరణమునకు సన్నద్ధ అయ్యేడిదనియు తెలియుచున్నది. ఇప్పటికి పంజాబు ప్రాంతములో ఇంటి యజమాని గాని, మామగారు, తండ్రి, సోదరుడుగాని మరణించినప్పుడు కూడ భర్తృవియోగముతో వైధవ్యము ననుభవించు దక్షిణాపథ స్త్రీలవలె 'సోగ్' (శోకము)ను వెలిబుచ్చి మంగళకరములు అయిన గాజాలు, తిలకము మున్నగు వానిని ధరించక ఎవలు కొట్టుకొనుచు స్త్రీలు ఏడ్చుచుండుట దీనికి తార్కాణము.

చండికా వర్ణనము:-

బాణు డే విషయమును వర్ణించినను క్రమముగా ప్రతి చిన్న విషయమును పరిశీలించి, తన పరిశీలనకు సందర్భానుసారము కొంత సామ్యమును జోడించి వర్ణించును.

చంద్రాపీడుడు అచ్చోద సరోవరము వద్ద స్కంధావారములో వైశంపాయనుని నిలిపి తాను ఉజ్జయినికి తిరుగు ప్రయాణము కట్టును. ఇచ్చట దారిలో ఆడవిని వర్ణించుట సహజము. కాని ఆడవికి చివర చేలు, తోటను వర్ణించుట ఒక రక్త ధ్వజమును (ఎఱ్ఱ యుండాను) చండికాయతనమును దాని నాశ్రయించి యున్న జరద్ద్రవిడ ధార్మికుని వర్ణించును. ఈ వర్ణనములతో కథకెట్టి ప్రమేయమును లేదు. అయితే వీనినింత వివరముగా బాణు డెందులకు వర్ణించినట్లు?— అని ప్రశ్నించుకొనిన, పాఠకులకు రెండు మూడు సమాధానములు దొరుకును. కథ నవరస భూయిష్ఠముగా నుండవలెను కనుక ప్రధాన కథలో అవకాశములేని బీభత్సమును, ధార్మికుని వర్ణన వలన హాస్యమును కవి పోషించెను. రెండవ ప్రయాణనము ఇంతకన్న బలమైనది. మధ్యకాలములోని కవులందరును ఇట్టి చండికాయతనములను, సరబలులను ఏదో ఒక రూపమున వర్ణించి ఆనాడు ఉత్కృటమైన సాంఘిక పరంపరను గ్రంథస్థము చేసిరి. ప్రతి అద్భుత కథలోను ఒక రాకుమారిని బలి ఇచ్చుటకు చండికాయతమునకు ఎవరో అపహరించుకొని పోవుట, అక్కడ ఏదో ఒక అద్భుతము జరిగి రాకుమారుడెవరో వచ్చి ఆమెను రక్షించుటయును చెప్పుచుందురు. ఆనాడు అతి ప్రబలముగానున్న శాక్తమునందలి వామదక్షిణాచారములు, భైరవాచార్యులను, కౌలనారీగణములను, విపరీతముగా జరుగు పశుబలులను కవులు వర్ణించిరి. శంకరులనంటి ఆచార్యులు శక్తిస్తోత్ర రూపమున ప్రజల నమ్మకములను గొప్పించి వారిని శాంతపరచి సౌమ్యులను చేసిరి. ప్రభాకర వర్ణన చక్రవర్తి పరమ మాహేశ్వరుడు. బాణుడు నంతియే. అతని పేరే చెప్పక చెప్పుచున్నది. పైగా అతడు చండి శతకము నొక దానిని రచించెను. శైవాచార్యులలో నొకరు బాణనామధేయులున్నారు. వీరశైవ సంప్రదాయాచార్యులలోను బాణుడొకడున్నాడు. అతడీ కవి బాణుడే కావచ్చును. మహాశ్వేత పూజించు శూలపాణి కైలాసవాసి. వింధ్య వాసిని యగు చండికను స్తుతించువరకు బాణునికి తనివి తీరినట్లు కనిపించలేదు. పైగా, జరద్ద్రవిడ ధార్మి

కుని ఒకనిని చూచి అతని చిత్రమును తన లేఖనితో చెక్కి ఆమరము చేసెను. మూఢనమ్మకములను ఈ జరద్రవిడ ధార్మికుని రూపములో వ్యంగ్యరూపమున బాణుడు చూపించెను. భవభూతి, అతని సమాకాలికుడైన వాక్పతిరాజు ఇట్టి చండికాయతనముల వర్ణనమునే చేసిరి. ముఖ్యముగా వాక్పతిరాజు గౌడవహో కావ్యములో వింధ్యవాసినిని స్తుతించిన తీరు బాణుని వర్ణనమునే తలపించును.

తొలుత ఆయతనము ముంచున్న రక్తధ్వజమును బాణుడు వర్ణించుచు పాతకుల ఒడలు జలదరింప జేయును. కాదంబరి గౌడవహోకారు లిరువురికిని చండికా పూజాద్రవ్యములన్నియు బీభత్స ప్రాయముగానే కన్పించినవి. పువ్వులు, పండ్లు ఎముకలవలె, మాంసఖండములవలె, రక్తచందనాను లేపనము, రక్తాను లేపనమువలె కనిపించును.

రక్తధ్వజము :-

ఆదవి చివరలో అటవీక్షేత్ర ప్రాంతములో రక్త చందన వృక్షము మీద ఒక రక్త ధ్వజముండెను. దీనికి చందన రసమలది యుండిరి. ధ్వజ దండము నకు నాలుకలవలె ఎఱ్ఱని పతాకములను, అప్పుడే చంపిన జంతువుల అవయవముల వలె కనిపించు కృష్ణ చామరములను చుట్టి యుండిరి. ధ్వజ శిఖరముమీద తామరస బీజములతో (గవ్వలని ఒక వ్యాఖ్యాత) చేసిన ఒక బుద్బుదాకార కందుకము, దానిక్రింద అర్థ చంద్రాకార అలంకరణము, సూర్యుడు తన కుమారుడగు యముని వాహనమైన మహిషమును రక్షించుటకు శివుని తలమీదనున్న చంద్రలేఖను బ్రతిమాలి పిలిపించెనా యను భావమును కలిగించుచుండెను. క్రిందికి వ్రేలాడు ఇనుప గొలుసులకు కట్టిన గంట, సింహపుజాలుతో తయారు చేసిన చామరము, కాంచన త్రిశూలముతో ఆకాశమునే ఇటునటు వీచుచున్నట్లున్న ఈ రక్తధ్వజము ఉపహారములతో వచ్చు పథికులకు మార్గమును చూపుతున్నదాయన్నట్లుండెను.

ఆ ధ్వజము ననుసరించి కొంతదూరము పోగానే చండికాలయము కనిపించెను. ఈ ఆలయమునకు మొగలి మండ్యవలె తెల్లగానున్న ఏనుగుదంతపు ప్రాకార ద్వారముండెనట. ద్వారమునందు ఇనుప తోరణము, దానిమీద ఉక్కుటద్దముల మాల రక్త చామరములు-వీనితో ఈ ద్వారము ఎఱ్ఱని జుట్టుగల శబరుల

వలె కన్పించుచుండెను. ముందుకు పోగానే లోహ మహిషము అంజన శిలా వేదిక పైన ప్రతిష్ఠితమై యుండెను. దానిమీద నున్న రక్త చందనపు చేతి ముద్రలు యమునిచేతి రక్త ముద్రలవలె కన్పించగా ఆ మహిషము కన్నులలో రక్తమున్నదనుకొని నక్కలు నాకుచుండెనట.

ఒకచో ఎఱ్ఱ కలువలు శబరులు చంపి పారవేసిన మహిషముల లోచన ములవలె నుండెను. ఆగస్త్య ముకుళములు (ఆవిసె మొగ్గలు) సింహపు గోర్ల వలె, మోదుగ మొగ్గలు రక్తసిక్తములయిన పులిగోర్లవలె నుండెను. జింకలను చంపి వాని కొమ్మలను పడవేయగా ఆవి మొరిచిన అంకురములట్లు చంపిన జంతువుల నాలుకలు పల్లవితమైనట్లు ఊడబెరికిన కన్నులు పూవులవలె, తల కాయలు పండ్లవలె కన్పించసాగెను. పువ్వులు కన్నులవలె నున్నవని వర్ణించు టలో వామాచార దక్షిణాచార సంప్రదాయముల మేలనము నిచ్చట కవి చేసెను. అంగణమునందలి రక్తాశోకముల క్రింద కుక్కల భయమునకు వచ్చి దాగిన అడవికోళ్ళ ఎఱ్ఱని శిఖలు అకాలములో ఆ చెట్టుకు పూచిన పూలవలె కన్పించెను. తాటి పండ్లు రుధిరపాన తృప్తితో అచ్చటికి చేరిన వేతాళులు చండికకు సమ ర్పించు ముందోపహారములవలె నుండెను. గాలికి కదలాడు అరటిచెట్లు శంకాజ్వర కంపితములైనట్లు మారేడుకాయలు భయముతో పులకాంకురములను పొందినట్లు, ఖర్జూర వనములు భయము, అలసటతో వెంట్రుకలు పైకి రేగినట్లు కనిపించెను.

అచ్చట క్రిడించు సింహాశోరముల గోర్లనుండి ఏనుగుల కుంభస్థలము లను చీల్చినపుడంటుకొనిన రక్తసిక్తములయిన ముత్యములు జారిపడగా వానిని రక్తము కలిపిన అన్నపు మెతుకులనుకొని కోళ్ళు తినబోయి మానుకొనెనట. ఈ అంగణములో పారు రక్తపు బేరులో ప్రతిబింబించిన సాయం సంధ్యారుణ సూర్య బింబము, అంత రక్తమును చూచి మూర్ఛిల్లి అందు పడినదా యన్న ట్టుండెను.

గర్భగృహద్వారమునకు దీపములు, ధూమపాత్రములు, రక్తాంశుకములు ప్రేలాడుచుండెను. నెమలి కంఠముల దండ తోరణముగా కట్టి యుండిరి. పిండి పూతతో తెల్లబడిన గంటల వరుస కట్టబడి యుండెను. సీసపు సింహము నోటి మధ్యన ఉన్న ఇనుప మేకు, ఏనుగు దంతపు గడియమాను, తలుపుకు బిగించు బుడగల గొలుసులున్న తలుపులు, పసుపు, నీలము, ఎఱుపు అద్దములలో ప్రతి

బింబించుచు చూపరులకు దర్శనీయునుగ నుండెను. చండికా విగ్రహపు పాద పీఠముపైన సమర్పించిన లత్తుకలో అద్దిన వస్త్రములు శరణుజొచ్చిన సర్వపశువుల జీవితమువలె నుండెను. గొడ్డలి, పట్టినము వంటి జీవ విశనన శస్త్రముల కాంతులతో గర్భగృహ మంధకారితమై చండిక పాతాళ గృహవాసినియూ యని అనిపించెను. చండిక మెడలో వేసిన బిల్వఫల పత్రముల హారములకు ఎఱ్ఱచందన మలడుటవలన ఆ హారము చిన్నపిల్లల ముండమాలవలె నుండెను. ఎఱ్ఱని కదంబములతో అర్చించుట వలన, పశువులను బలి ఇచ్చునపుడు కొట్టి పటహరణి తములవలన చండిక రోమాంచిత అయినదా అన్నట్లు కూరముగా కనిపించెను. చండికను కవి రక్తాంబర ధారిణియగు అభిసారికగా వర్ణించెను. అభిసారికలు సహజముగా నల్లని వస్త్రములు, తెల్లని వస్త్రములను మాత్రమే కాలానుగుణముగా ధరింతురు. ఈ చండికాభిసారిక మహాకాలిని అభినయించుచు సర్వరక్తగా కనిపించెను - నొనటిపై బంగారు రేకు, శబర సుందరులు రచించిన రక్తతిలక బిందువు, చెవులకు పెట్టుకొన్న దానిమ్మ మొగ్గ కాంతితో ఎఱ్ఱబడ్డ కపోఠభిత్తి, రుధిరమను తాంబూల చర్మణముతో ఎఱ్ఱబడ్డ పెదవులు, బొమముడిపాటుతో ఎఱ్ఱనయిన కన్నులు, కుసుమ పువ్వుతో రంగరించిన పట్టవస్త్రపు కాంతితో 'సర్వరక్తామహేశ్వరీ' అన్నట్లు బయలుదేరినట్లుండెను. గర్భగృహ మందలి దీపికా లతలపై గుగ్గిలము చల్లగా, ఎఱ్ఱని పొగలు చిమ్మినపుడు కాత్యాయని, మహిషాసురుని రక్తమంటిన తన వ్రేళ్ళతో త్రిశూల దండమునకు తన మూపున రాసుకొని తప్పుచేసిన వనమహిషమును బెదరించుచున్నదా యన్నట్లుండెను. గుడిలో నిడుపైన గడ్డములున్న మేకపోతులు కూడా వ్రతనిష్ఠము లైనట్లు, నోరు కదల్చుచున్న ఎలుకలు కూడా జపము చేయుచున్నట్లు, కృష్ణాజినమును కప్పుకొన్న జింకలుగూడ గుడిముందు ప్రాణాచారము బడినట్లు, పడగమీద మెరయు మాణిక్యములున్న పాములు కూడ గండాదీపములను మోయుచున్నట్లు, కావు కావుమని ఆరచు కాకులుగూడ చండికను స్తుతించు చున్నట్లుండెను.

ఇంతటి సూక్ష్మాత్రి సూక్ష్మ వర్ణనము, దానితో జోడించిన కావ్య శిల్పము, భావనా బలము, అలౌకిక కవికాశక్తి, పదగుంభనము వేరెక్కడను కన్పించ వేమో !

జరద్ద్రీవిడ ధార్మికుడు:

దేశాంతరము నుండి పొట్టవేతబట్టుకొని వచ్చినవారు భాషాజ్ఞానములేక, ఆచార వ్యవహారములు తెలియక, కొంత మూర్ఖతవలన, ఛాందసప్రవృత్తి వలన ఆపహాస్యము పాలగుట మనము చూచుచున్నాము. దానితోపాటు అట్టివారికి మూఢ నమ్మకములు, కొంత క్రూరబుద్ధి ఉండిన యెడల జనులువారికి భయపడి అమడ దూరములో నుందురు. అట్టివాడే ఈ చండిక నాశ్రయించిన జరద్ద్రీవిడ ధార్మికుడు. ద్రవిడదేశము నుండి వచ్చినందున మధ్య దేశముల కతడొక వింత వస్తువుగా కన్పించి యుండవచ్చును. అతని వ్యంగ్య చిత్రమును ఇచ్చట బాణుడు మన ఎదుట పెట్టెను. అతని దేహములో ముసలితనమువల్ల పైకితేలిన సిరలు, అతడు దగ్గ వృక్షమనుకొని పైకివేరిన గోధా, గోలికా, కృకలాసములవలె బల్లులు, తొండలు, ఊసరవెల్లులువలె) ఉండెనట. వార్ధక్యపు చంద్రకములు శరీరమంతట వ్యాపించి చిల్లులుపడ్డ గవాక్షమువలె నుండెను. మశూచివల్ల ఏర్పడిన మచ్చలవలన అతని అవయవములు పక్రించుటవలన అతని దేహము నుండి శుభలక్షణములను త్రవ్వకొని పోయినట్లుండెను. చెవిమీద కట్టిన సిగ రుద్రాక్ష మాలపలె నుండెను. అంబికా పాదములపై తలను కొట్టుకొనుటవలన నొసట కంటి ఏర్పడెను. పడిరాని వారిచ్చిన కాటుక (అంజనము)తో ఒక కన్నుపోగా మిగిలిన కన్నును కాపాడుకొనుటకు త్రికాంములయందు కర్రపుల్లతో మందు రాచుకోగా ఆకన్నుకూడ సన్నబడెను. ముందరకు జారిస పండ్లకు చేదు సొర కాయ సొనను రాచువాడట - గట్టిపడుటకై. నొప్పియున్నదను బ్రాంతితో భుజముమీద కాలిన ఇటుకలు పెట్టుకొనుటవలన వుండ్లుకాగా వాసని మాన్పుకొనుటకు పాపము నూనె రాచుకొనువాడట! అన్ని మందులును పెట్టుకొనుటవలన ఉన్న కొంచము చూపు కూడా ఆనుటలేదు. రాళ్ళను పగులగొట్టుటకు పండి కోరను సంపాదించెనట. గారకాయ బుర్రలలో మందులను దాచేవాడట. పట్టుపురుగులు కరచుటవలన కాలి వ్రేళ్ళకు పుండ్లయినవట. బాగుగా వండని రసాయనము త్రాగి అకాల జ్వరమును తెచ్చుకొనెనట. ముసలితనములో గూడ తనను దక్షిణాపథ అధిపతిని జేయుమని పార్వతీదేవిని ప్రార్థించి ఆ కోరికను హృదయము నుండి తీసివేయలేక పోయెనట (హద్దుదా?) మిడిమిడి జ్ఞానమున్న శ్రమణకుడిచ్చిన తింకముతో తనకదృష్టము పట్టునున్నదనుకొనెను. ఆకుల రసముతో కలిపిన బొగ్గుమసి ఆలిచిప్పంలో దాచి యుండెను. దుర్గాస్తోత్రమును

పట్టికపై (బట్టపై) వ్రాసియుంచెనట. మంత్ర తంత్రములకు సంబంధించిన తాళ పత్రములపై ఎఱ్ఱని లక్కను అద్ది పొగచూరించెనట. వృద్ధ తాపసులు చెప్పిన రీతిని మహాకాల మతమును (పూజా విధానమును) వ్రాసియుంచుకొనెనట. నిధి నిక్షేపములున్నవని నమ్ముచు బంగారము చేయు రససిద్ధిని సాధించుచు వాతాళమును ప్రవేశించి నిధులు పొందవలెననుకొను మంత్ర తంత్రములతో యక్షిణులను కామించి వశరచుకొందుననుచు అంతర్ధాన మంత్రసాధన వ్యామూఢుడై శ్రీ పర్వతమును గురించిన ఆశ్చర్య కథలు చెప్పుచుండెను. ఆవాలు మంత్రించి దయ్యాలు పట్టిన వారిమీద చల్లుటవలన వారు వేసిన దెబ్బలతో అతని చెవులు అణిగిపోయి ఉండెను. సౌరకాయబుర్ర ఏకతార పట్టుకొని తల ఆడించుచు గార్దభ స్వరముతో గానము చేసి బాటసారులను అదరగొట్టి పారిపోయేట్లు చేసేడివాడు. తన భాషలో రచించిన భాగీరథీ స్తవమును గానము చేయుచు నృత్యము చేసెడివాడు. ఇతడు ఘోటక బ్రహ్మచారి. ఇతర దేశముల నుండి వచ్చిన వృద్ధ సన్యాసినులమీద వశీకరణ చూర్ణమును చల్లువాడు. దేవాలయమునకు వచ్చిన బాటసారు లందరితోను కోపముతో మల్లయుద్ధము చేయువాడు. ఆ మల్లయుద్ధములో అతని నడుము విరిగినది. చిన్న పిల్లలు అతని వికారరూపమునుచూచి గేలిచేయగా వారి వెంట పడినప్పుడు వారు విసిరిన మట్టిపెద్దలు, రాళ్ళతో మెడ, తల చెక్కుకొని పోయినవి. ఇతర ధార్మికులను జనులు ఆదరించుటను సత్కరించుటను ఓర్వ లేకుండుట ఇతని తత్వము. ఇన్ని అవలక్షణములకు తోడు ఇతనికి రేజీకడి కూడా ఉండెను. కనుక పగలు మాత్రమే తిరుగాడువాడు. తిండిపోతు గనుక పెద్ద పొట్ట ఉండెడిది. చెట్ల పండ్లను రాలునప్పుడు కోతులు ఇతని మీదపడి రక్తంగా ముక్కు చెక్కుకొని పోయెను. ఈ విధముగా అన్ని అవగుణముల పట్ల ఈ ధార్మికుడు.

మహాభారత రామాయణాలు:

రామాయణ భారతాలు రెండును భారతీయ సాహిత్యమునకు తలమానికములయినా వాల్మీకి రామాయణము అంతగా ప్రమాణము కాదనియు, దాని మూలమయిన నారదీయము ప్రమాణమనియు, అది లోపించిపోయినదనియు ఒక ప్రథ గండు. అందుకే కాబోలు బాణుడు భారతము మీద తనకున్న విపరీత

మయిన ప్రత్యయమును తెలియజేయును.¹ కాదంబరిలో గూడ అనేక స్థలములతో భారత ప్రళస్తిని బాణుడు పొగడును. బాణుని కాలములో భారత ఇతిహాసమున కెక్కువ ప్రళస్తి యుండెనేమో! అందుకే 'వ్యాసోచ్ఛ్విష్టం జగత్సర్వం' అను వ్యాసైకయోగ్యమగు మాన్యబిరుదమును 'బాణోచ్ఛ్విష్టం జగత్సర్వం' అని బాణుడు కూడా పొంది ధన్యుడయ్యెను.

పుండరీకుని లేఖ

ప్రాచీన కాలములో వ్రాతసామగ్రికి దాళపత్రములను దక్షిణా పథము వారును; భూర్దపత్రములను ఉత్తరాపాలును వాడుచుండిరిని మనకు తెలియుచున్నది. పుండరీకుడు మహాశ్వేతకు ప్రేమలేఖను వ్రాయుటకు తమాలపల్లవమును త్రెంపి దానిని బుడమీద చిదిపి, ఆ రసముతో నారచీరలోని ఒకభాగము లేఖ వ్రాసెనని, అనగా తన చిటికెన వ్రేలి గోటితో నారచీర చింపుపై అక్షరములు లిఖించెనని బాణుడు వర్ణించినాడు.

భారత వర్ణము

భారత-ఖండము కర్మభూమియని, ఇది మర్త్యలోకపు చివర అని వర్ణించినవాడు బాణుడు. ఇతని కాలమునకు ఇది ఒక భౌగోళిక, సాంస్కృతిక సమగా నెలకొనినది.

పూర్ణ పాత్ర గ్రహణము

ఆనందోత్సేకము గలిగిన ఉత్సవముల సందర్భములలో పరిజనులకును స్నేహితులకును తమ-దేహము మీదనున్న ఆభరణములను, వస్త్రములను ఒలిచి చుట్టట సంప్రదాయము. దీనినే పూర్ణపాత్రగ్రహణము అని కవి అనెను. 'పూర్ణపాత్రం జహార' అనునది ఒక పదబంధమే అయినది) మీ సవతి గర్భము దంచినదని చెప్పు కులవర్ధన అను దాదోతాసోపీడుచిన్ద-పూర్ణ పాత్రను గ్రహించెను రాజ భవనములో శుకనానుడుండగా అతనికి పుత్రోదయమైనట్లు

1. (a) 'పత్యమానే సర్వమంగళ మహాయసీ మహాభారతే' కా.కా. పుట 318.

(b) హర్షచరిత్ర శ్లోకాలు, (c) 'మహాభారతమేవ ఆనంతగీతాకర్షణా నందిత నరం'—రాజకులవర్ధనము. కా.కా. పుట 147.

వారై అందగనే తారాపీడుడే అతని ఉత్తరీయమును పూర్ణపాత్రముగా గ్రహించెనట.

ఇతర ప్రాంతములు :-

బాణుడు 'నరనారాయణ చరణ ముద్రాంకిత బదరికాశ్రమ...' అని బదరికాశ్రమ ప్రాశస్త్యమును చెప్పెను. హరిద్వారమును, కైలాసమును, మానస సరోవరమును, ఆరికానగరమును వర్ణించిన కాళిదాసు బదరికావనమును ప్రస్తావించలేదు.¹

కాళిదాసు వర్ణించిన ఉజ్జయినిని, మహా కాలుని ఇతడు గూడా వర్ణించెను. ఉజ్జయినిలో మహా కాలునికి సూర్యుడు తన రథాశ్వముల మెడల సందులోనుంచి నమస్కరించెనట.²

పెంపుడు జంతువులు, పక్షులు :-

కాదంబరి చంద్రాపీడుని మరణానంతరము అనుమరణార్థము సన్నద్ధమై తన ప్రియ సఖి మదలేఖకు అప్పగించెను. పెట్టుచు తాను పెంచిన మాధవీ లతకు సహకార వృక్షమునకు వివాహము జరిపించ వలెననియు, మాలతీ లతను, అశోక వృక్షమును, చూత వృక్షములను శ్రద్ధతో పెంచవలెననియు, తన పడక టిండిలో తలవద్ద నున్న కామదేవుని పెద్ద పటమును చించివేయవలెననియు చెప్పుచు, తాను పెంచిన కాలింది అను గోరువంకకును, పరిహారమును చిలుకకును పంజరవిముక్తి కలిగించవలెననియు, తన ఒడిలో పండుకొని నిద్రించు నక్షత్రక (ముంగిసను) ఒడిలో పడుకోబెట్టుకొని లాలించ వలెననియు, తాను పెంచిన తరలకమను హరిజమును ఒక తపోవనములో విడిచిపెట్టవలెననియు, తాను పెంచిన జీవంజీవ (చకోర) మిథునమును క్రీడా పర్వతములో భద్రముగా కాపాడవలయుననియు, తన కాలివద్ద పెరిగిన హంసను ప్రేమతో రక్షించవలెననియు, మనుష్యులతో పరిచయములేని వనమానుషిని (అకవి మనీషిని) మరల అడవిలోనే వదలి వేయవలయుననియు, క్రీడా పర్వతము నొక తాపసికి, అలం

కరణములను బ్రాహ్మణులకు దానము చేయవలయుననియు, వీణను తానే ఉంచుకొనవలయుననియు చెప్పెను.¹

చంద్రాపీఠుడు కైలాస పర్వత ప్రాంతములోనున్న అచ్చోద సరోవరము వద్ద జలాన్వేషియై తిరుగుచున్నప్పుడు ఒక పర్వత గుహముందు వన మానుష మిథునమును చూచెనట. ఈ అడవి మనుష్యులు ఎలుగుబంటికి, చింపాఞ్చి కోతికి, మనిషికి మధ్య దళలో నున్న జీవులేమో ! వానిని పెంచుట దుస్సాధ్యమని కాదంబరి మదలేఖతో చెప్పి, అడవిలో వదలివేయుట ఉచితమని ఉపదేశించి యుండును.²

తాంబూల చర్యణము

భారతీయుల జీవనములో ఆవినాభావ భాగము తాంబూల చర్యణము. వారి ఆతిథ్యమునకు, మర్యాదలకు ప్రతీకగా నిలుచునది తాంబూలము. ఈ గౌరవ తాంబూలమును చంద్రాపీఠుడు కాదంబరినుండి గ్రహించి దానితోపాటు ఆమె హృదయమును గూడ గ్రహించెను.³

కాదంబరి తన అంతరంగ సంరక్షుడైన (Conscience keeper) కేయూరకుని వెంట తనకు చంద్రాపీఠుని యెడలగల ప్రేమాభిజ్ఞానముగా ఒక నలినీ పత్ర పుటమును తామర దారముతో చుట్టి దానిమీద చిన్నచిన్న తామర తూడులతో పచ్చిగంధము ముద్రవేసి ఆ పత్రపుటమును తడి గుడ్డతో చుట్టి చంద్రాపీఠుని వద్దకు పంపెను. ఆ తామరాకు ముడిని కేయూరకుడు చంద్రాపీఠుని వద్ద విప్పి అందుండి పచ్చలవలె కాంతులీనుచు పాలుగాను వానిని పొట్టు దీసిన పూగీ ఫలములను, గోరువంక కపోలములవలె పలుచనై పొండు వర్ణము గల తమలపాకులను, శివుని తలమీద నిలిచిన చందమామంత స్థూలముగా నున్న కర్పూరము ముద్దల బాగుగా కస్తూరి కలిపి రంగరించిన గంధమును చంద్రాపీఠునికి సమర్పించెనట. ప్రేమికులకు పంపు ఉపహారములు ఎంత పేశలములో, అందు తాంబూల ముండుట ఎంత అనివార్యమో ఈ వర్ణనము వలన తెలియుచున్నది

1. ని కా పుట. 625.

2. కా. కా. పుట. 196.

3. కా. కా. పుట. 293.

మర్యాదలు

బాణుడు మనుష్యుల ప్రవర్తనను, మర్యాదలను, రాజాంతః పురము మొదలు ఋష్యాశ్రమములవరకు గల వైవిధ్యముతో చిత్రించెను. పరస్పరము కలసికొన్న మిత్రులు సబహుమానముగా భూమి మీద కూర్చుండుట, తారాపీఠుని ఎదుట, శుకనాసుని ఎదుట చంద్రాపీఠుడు భూమిమీద కూర్చుండుట నాటి సాంఘిక మర్యాదలనేకాక రాచ మర్యాదలను కూడ ప్రతిబింబింప జేయును.

‘దిష్ట్యా వర్ధయతుం, దిష్ట్యా వర్ధసే’ అనునవి అభినందించుటకు వ్యవహరించు చుండిరి. ¹

అనుకోకుండ వచ్చిన చంద్రాపీఠుని మహాశ్వేత అతిప్రసన్నుడై ఆదరించగా చంద్రాపీఠుడు తన అభీప్సిత సిద్ధికొరకు ఆమెను దర్శించెట సాత్త్వికోద్రేకముతో తలమునుకలయిపోవు కాదంబరిని చూచెనట, చేతుల జోడించి కంఠాశ్లేషము చేత మదలేఖను సంభావించి, కాళ్ళపై బద్ధ పత్రలేఖన పైకి లేపనెత్తి, కేయూరకుని పుంః పుంః పరిశీలించి తనను గుర్తించునమస్కరించుచు ఇట నటు పరిగెత్తు పరిజనము తన అగమన వార్తను అందజేసిన సఖీజనము పూర్ణ పాత్రము సపహరింపగా హేమకూటము చేరెనట.

ఇట్లే కేయూరకుడు ప్రథమ పర్యాయము కాదంబరి వద్దనుండి సందేశమును గొనివచ్చి స్కందావారిమునందు విడిసిన చంద్రాపీఠుని దర్శించిన ‘చూడామణిని చుంబించు కోమలాంగులులు ఎఱ్ఱని కాంతులు చిమ్ముచుండగా అంజలి యొగ్గి నమస్కరించు చున్నది కాదంబరి’ అని చెప్పుట, గర్లద కంఠముతో మహాశ్వేత కుశల ప్రశ్నలు వేయుట, శిరోరత్నము నుడుటిపై పడి కాంతులు విరజిమ్మునట్లు మదలోబ కిండికి వంగి నమస్కరించుట, కన్యకాజనము పాపటంరేఖలు, మకరికా కోటి (స్తవమండలము మీద గీచిన చిత్రములు) భూమిని స్పృశించగా వంగి నమస్కరించి పాదధూళి గైకొనునట్లు పాదములను స్పృశించుట, తమాలిక చంద్రాపీఠుని అభినందించిన తీరు వారి వారి యోగ్యత

లను స్తరమును తెలియజేయును.¹ చంద్రాపీడుడు ఉజ్జయిని ప్రస్తానము చేయుచు, మేఘనాథునితో పత్రలేఖతో కలిసి ఉజ్జయినికి రావలెనని చెప్పుట, కేయూరకుడు పత్రలేఖను స్కంధావారమువరకు విడిచిపెట్టునని ఆదేశించుట, కాదంబరి పరిజనమును మేఘనాథుని ముఖమున కుశల ప్రశ్న వేయు పద్ధతిలో కూడా ఈ తారతమ్యము కనిపించును.²

చంద్రాపీడుడు తాను జీవించి యున్నచో తిరిగి దర్శనము చేసికొందునని కాదంబరికే సందేశము పంపుట, ప్రదక్షిణ పూర్వకముగా మహాశ్వేత పాద వందనము చేసితి నని చెప్పుట, మదలేఖను కంఠగ్రహణ పూర్వకముగా ప్రణామము చేసితి నని చెప్పుట, తమాలికను గాఢాలింగనము చేసికొంటినని చెప్పుచునుట, కాదంబరి పరిజనమును కుశలప్రశ్న వేసితి ననుట, భగవంతుడైన హేమ కూటమును అంజలి బంధముతో ఆర్చించితి నని తెలుపుట—ఇవన్నియు పారివారిక మర్యాదలను చిత్రించుటలో బాణుని సూక్ష్మ పరిశీలనమును తెలియజేయును.

కాళిదాసాదుల నాయకలు కేవలము ప్రేమకొరకే సృష్టింపబడిన వారు. వారికి చుట్టుపట్ల మరుష్యులతో గల సంబంధమును కవులు ఎక్కువగా చర్చించలేదు. చర్చించినను వారు అల్లంత దూరముననే నిలబడి సంఘటనలను చూచువారే. వారి దంతయా ఒంటరి సంసారము వంటి జీవితము. అందుననే అందు పాత్రల సంఖ్య పరిమితముగా నుండును. కాదంబరిలో నన్నచో లెక్కకు మిక్కిలి పాత్రలు, వివిధ బాంధవ్యాలు, వివిధరీతుల ప్రేమలు, త్యాగములు—ఇదంతయు ఒక సమష్టి కటుంబ వ్యవహారము వలె నున్నది.

1. ని. కా. పుట. 594, 595, 431.

2. ని. కా. పుట 452.

బాణుని సుభాషితములు

సంస్కృత సాహిత్యమే సుభాషితములకు పుట్టినిల్లు. జైన బౌద్ధ ప్రాకృత సాహిత్యములు ఈ పరంపరకు పుష్టి కలిగించెను. పూర్వాపరములతో సంబంధమున్నను సుభాషితములను ఆ సందర్భమునుండి తొలగించి వేరొకచోట ఉపయోగించి నప్పటికిని సరిగ్గ ఆతుకును. ప్రతి మానవుని సమస్యలకు, హృదయమునకు ఈ సుభాషితములతో కవి చేరువ అయి 'కాంతా సమ్మిత తయా' ఉపదేశ్ట అగును. నీతిబోధ కావ్యప్రయోజనము లన్నింటిలోను ప్రధానము కావున ఈ నీతిని కవి సుభాషితములద్వారా బోధించును.

కాదంబరి అవతారికా శ్లోకములోనే కవి-

'సుభాషితం హరి విశత్యధో గలాత్

నదుర్జనస్యార్క రిపోరివామృతం

తదేవ ధత్తే హృదయేన సజ్జనః

హరిర్మహారత్న మివాతి నిర్మలం'

అని సుభాషితముల సాంఘిక ప్రయోజనమును (రాహువు గొంతులోనికి అమృతము దిగనట్లే దుర్జనులకు సుభాషితములు మింగుడు పడవు. వారిని క్రాంత దర్శి అయినను మార్చలేదు. అదే మంచి మాటను మంచివాడు విష్టువు కౌస్తుభమును వక్షస్థలమున ధరించినట్లు హృదయమున ధరించును—మననము చేసికొనును.) వక్కాణించును. ఈ ఒక్క మాటలో సుభాషితములు జిజ్ఞాస గలవారికే గాని మూర్ఖుల కొరకు కావన్న సత్యమును బాణుడు ఘంటా ఘోషముగా చెప్పును. మంచివారికి ఇతడు కాదంబరిలో చెప్పిన సూక్తులనేకము. సూక్తులన్నిటిలోను రత్నము వంటిది శుకనాసోపదేశము. దీనికంటే భిన్నమయిన సూక్తులు మానవుని జీవనరంగములోని వివిధ అనుభవములను, ధర్మాధర్మములను, సత్యాసత్యములను, ఇన్నింటిని మించిన పరోపకార పరాయణత్వమును ఉగ్గడించును. స్థావరపులకన్యాయముగా కొన్ని సూక్తులను ఇచ్చట ఉదాహరించుచున్నాను.

1) నాస్తి జీవితా దన్యత్ అభిమతతరం ఇహ జగతి సర్వజంతూనామ్.
(సర్వజంతువులకును జీవితముకన్న ఇష్టమయినది మరొకటిలేదు.)¹

2) కిమివ దుష్కరం అకరుణానామ్ ! (కూరులు చేయరాని చెడ్డపని లేదు.)²

3) ప్రాయేణ ఆకారణ మిత్రాణి అతికరుణానిచ సదాఖిలు భవంతి సతాం
చేతాంసి (గొప్పవారి మనస్సులు ఆకారణమైత్రి గలవి, కరుణామయమైనవి.)³

4) పుణ్యానిహి నామగ్రహణాన్యపి మహామునీనాం కింపునర్దరృణాని
(మహామునుల పేరు స్మరించుటయే పుణ్యకరమైనప్పుడు వారిదర్శనమునుగురించి
చెప్పవలెనా!)⁴

5) అనాథపరిపాలనం హి ధర్మః అస్మద్విధానామ్ (మనబోటివారికి
అనాథ పరిపాలనము ధర్మము.)⁵

6) గుహపదేశశ్చనామ పురుషాణాం అఖిలమల ప్రక్షాళన క్షమ
జలం... (గుహప దేశమునునది మానవులకు మరికిని పూర్తిగా పోగొట్టు నీరు
వంటిది)⁶ శుకనాసోపదేశములో శబ్దాడంబరము లేదు; కేవలము స్వభా
వోక్తియే.

7) ఆత్మ కృతానాం హి దోషాణాం నియతమనుభవితవ్యం ఫలమాత్మ
నైవ (తాను చేసినతప్పుల ఫలము తానునుభవించక తప్పదు.)⁷

8) జనయతి హి ప్రభుప్రసాద లవోఽపి ప్రాగల్భ్య మధీర ప్రకృతేః
కౌంచముగా ప్రశంసించినను బేల అయిన వాడు పొంగిపోవును.)⁸

1. కా. కా. పుట. 63

5. కా. కా. పుట 80

2. కా. కా. పుట 61

6. కా. కా. పుట 169

3. కా. కా. పుట. 67

7. కా.కా. పుట. 195

4. కా. కా. పుట. 77

8. కా.కా. పుట. 217

9) సర్వథా న నకంచస స్పృశంతి శరీర ధర్మాణముపతాపాః (సంతాపములు మానవ మాత్రులందరికిని కష్టము కలిగించును.)¹

10) బలవతీ ద్వంద్వనాం ప్రవృత్తిః (సుఖ దుఃఖములను ద్వంద్వములు ఎంతటివానినైనను ఊపివేయగల శక్తి గలవి.)²

11) న హి క్షుద్రనిర్హతపాతాభిహతా చలతి వసుధా (చిన్న చిన్న దెబ్బలకు భూమి చలించదు.)³

12) మూఢో హి మదనేన ఆయాస్యతే (మూఢులు కామముతో బాధ పడెదరు.)⁴

13) సతతం అతిగర్హితేన ఆకృత్యేనాపి రక్షణీయాన్మన్యంతే సుహృద సూన్ సాధవః (చెడ్డపని చేసి అయిన మిత్రుల ప్రాణములను రక్షించుట అవసరమని సాధువులు భావింతురు.)⁵

14) ఆశయా హి కిమివ నక్రియతే (మానవుడు ఆశతో ఏమిచేయలేడు?)⁶

15) బలవతీ చ నియతిః (దైవము శక్తివంత మయినది)⁷

16) అనాయత స్వభావ భంగురాణి సుఖాని, ఆయతస్వభావ భంగురాణి దుఃఖాని (సుఖము లెప్పుడును దీర్ఘకాల ముండవు, దుఃఖము లెప్పుడును స్వల్పకాల ముండవు.)⁸

17) దుర్లభో హి దాక్షిణ్యపరవశః నిర్నిమిత్తమాత్రం ఆకృత్రిమ హృదయః విదగ్ధజనః (దాక్షిణ్యము కలిగి ఆకృత్రిమ హృదయముతో అకారణ మైత్రి చూపు సజ్జనుడు అరుదు)⁹

1) కా.కా. పుట. 218

2) కా.కా. పుట. 218

3) కా.కా. పుట. 218

4) కా.కా. పుట. 248

5) కా.కా. పుట. 246.

6) కా.కా. పుట. 267

7) కా. క. పుట. 267

8) ,, ,, 268

9) ,, ,, 290

18) అపగతే మలే హి మనసి స్పటికమణావివ రజనికరగభస్తయః
విశంతి సుఖముపదేశ గుణాః (ధుమ్ము ధూళిలేని స్పటికముపై చంద్రంక్షాతులు
సులభముగా ప్రసరించినట్లు నిర్మలమైన మనస్సులో ఉపదేశములు నాటును.)¹

20) గురు వచన మమలమపి సలిలమివ మహదుపజనయతి శ్రవణ
స్థితం శలభమభవ్యస్య (గురువదేశము మంచిదయినను అయోగ్యునికి చెవిలో
పడిన నీటివలె పోటు కలిగించును.)²

21) ప్రతి శబ్దకయివ రాజవచనమనుగచ్ఛతి జనోభయాత్ (ప్రజ
రాజాజ్ఞను భయమువలన పలుకుబండవలె అనుసరించును.)³

---

6) కా. క. 168

7) " " 108

8) కా. క. 169

బాణుని శాస్త్ర, పురాణ పాండిత్యము

బాణుడు పండిత వంశమునందు జన్మించినవాడు. ఇతని వంశమునందు తాత ముత్తాతల కాలము నుండి అందరును శ్రాత స్మార్త కర్మలను చేసి వివిధ శాస్త్రములలో పాండిత్యమును సంపాదించి యజ్ఞములు చేసిన ఘనులు. ఇట్టి వంశమునందు తన పూర్వీకుల నందరిని అసమాన కవితా ప్రతిభతో అతిశయించిన బాణుడు ఉదయించెను. శ్రుతి స్మృతి పురాణాదుల పాండిత్యము శాస్త్రజ్ఞానములు, చర్చలు, కావ్యాలాపములు, సుభాషిత శ్రవణము ఈతనికి వెన్నతో పెట్టిన విద్యలని హర్ష చరితమునందు ఇట్లు చెప్పుకొనెను: 'కృతోపనయానాది క్రియాకలాపస్య సమావృత్తస్య చతుర్దశవర్ష దేశీయస్య పితాపి శ్రుతి స్మృతి విహితం ద్విజ జనోచితం కృత్వా నిఖిలం పుణ్యజాతం' (హర్ష. పుట. 19).

తానభ్యసించిన విద్యలను ఇతడు హర్షవర్ణన చక్రవర్తి ఎదుట కూడ చెప్పుకొని తాను నిందార్హుడను కానని విజ్ఞాపనము చేసెను. హర్షుని ఆస్థానమునుండి తిరిగి వచ్చి తన బంధువర్గమును కలిసికొని వారిని కుశల ప్రశ్నల నడిగినప్పుడు, వారు జరుపు శాస్త్ర పాఠములు యథాక్రమము జరుగుచున్నవాయని అడిగినప్పుడు కూడా ఇదే విశిష్టత కన్పించును. ఇతడు వైదిక కల్పమునకు చెందిన ఆమిషీయ షీర, నైచికి, అశుభక్షణిః, కృతకపిఠః, సోమకేదారికాః, వైశ్వదేవ బలిపిండం, హవిర్దూమః, వైతానవేదీశం కవ్యానాం బౌదుంబరీశాఖానాం రాశిః - ఇత్యాది పదములను హర్ష చరితమునందు స్వీయచరితమును చెప్పుకొను సందర్భమున చెప్పెను. ఇట్టి పదముల ప్రయోగము అట్టి సంప్రదాయము నెరుగని వాని కసాధ్యము. దీనికితోడు పంచమ వేదమనదగిన మహాభారతము ఈతనికి రెండవ ప్రాణము అయి ఉండెను. గుప్తుల కాలములోనే (క్రి. శ. 8, 4, 5 శతాబ్దములు) పురాణ వాఙ్మయమంతయు ఒక కొలికికి వచ్చినదని పాశ్చాత్య విమర్శకులు అభిప్రాయపడిరి. అట్టి పురాణములు వానిలోని అశేషములయిన కథలు ఈ కాలపు సంస్కృత కవులను ప్రాకృత కవులను బాగుగా నాకట్టుకొన్నవి. శివ శక్తుల తత్త్వము, లక్ష్మీనారాయణుల తత్త్వము (ఈ తత్త్వమును భాగవత స్థుపురాణాది సాత్త్విక పురాణములు రామాయణ భారత హరివంశాది గ్రంథవి

ములును బహుళ ప్రచారములోనికి తెచ్చెను. అంతేగాక రాధా మాధవ తత్వము జనసామాన్యములో చాలా ప్రసిద్ధముగా నుండెను. దీనికితోడు ఉదయన కథలు దేశమందంతట లోకుల మన్ననలను అందుకొన్నవి.) వీనన్నింటి ప్రసంగము కాదంబరియందు కనిపించును. కాదంబరి కల్పిత కథ కావున బాణునకు తర్కవ్యాకతణ మీమాంసాది శాస్త్రములలో గాని, వేదాంతము నందుగాని గల విశిష్టజ్ఞానమును ప్రదర్శించుట కవకాశము లేకపోయెను. ఇతడు పరమ మాహేశ్వరుడు. చందీ శతకమును రచించినవాడు. అతని పేరే అతడు శివభక్తుడని చెప్పుచున్నది. అతని ఏలిక సూర్యోపాసకుడు, మాహేశ్వరుడు, సౌగతుడు. హద్దుని కాలమున బౌద్ధము మూడు పూవు లారుకాయలుగా వికాసము నొందినది. సౌగతుల సంపర్కమువలన బాణునకు విశాల దృక్పథము, సర్వమత సమన్వయ దృష్టి కలిగి యుండును. అందుకే బౌద్ధమత ప్రశంస వచ్చినప్పుడతడు వాసిని తెగడక వారి ఎడల తనకుగల ఆదర భావమును 'బౌద్ధ ఇవ సర్వాస్తీ వాదః, బౌద్ధేనేవ సర్వాస్తీవాద శూరేణ.....జిన ధర్మజేవ జీవానుకంపినా' అని జైన బౌద్ధముల యందుగల మంచిని మాత్రమే గ్రహించి చెప్పెను.

'షడ్ధర్మనాడులలో మాత్రమే కాక ఈ మహా కవికి రాజనీతి, యుద్ధనీతి, ధర్మశాస్త్ర, జ్యోతిష, ఆయుర్వేదాది గ్రంథములలో మంచి పరిచయ మున్నట్లు తెలియుచున్నది ఈతని శాస్త్ర పాండిత్యము చాలా లోతైనది. చంద్రాపీడు డభ్యసించెనని చెప్పిన విద్యులలో ఒక్క మహా ప్రాణత యందు తప్ప మిగిలిన ప్రధాన విద్యులయందు వైశంపాయనునకు వలెనే బాణభట్టునకు పరిచయ ముండి యుండును.

మహాశ్వేతను వర్ణించునపుడు కూడా ఇతడు ఆమెను 'బౌద్ధ బుద్ధి మివ నిరాలంబనాం'¹ (బౌద్ధబుద్ధివలె ఆమె విషయములందు అనాసక్త) అని వర్ణించి బౌద్ధులపై తనకుగల సహనభావమును వెలిబుచ్చెను. ఇదే సందర్భమునందు ఆమె పాడిన పాటను 'మీమాంసయేవ అనేక భావనాను విద్ధయా' (ఆ పాట మీమాంసా శాస్త్రమువలె అనేక విధములగు భావనలతో కూడి యుండెనట. భావనలనగా తాళము మొదలగు కాలమును లెక్కించు పద్ధతులు, మీమాంసా

పక్షమునందు యాగాదుల యందు శబ్దనిష్ఠములు అగు భావనలు అని అర్థము.) అని వర్ణించెను¹. ఇట్టి సూక్ష్మముగా పరిశీలించినపుడు ఇంకను ఎన్నియో రత్నములు ఈతని రచనలనుండి బయలు వడును. ఇచ్చట స్థూల దృష్టికి గోచరించిన కొన్ని విషయములను మాత్రమే ఉదహరించనై నది.

బాబుడు స్పృశించిన కొన్ని పురాణ కథలను మాత్రమిచ్చట ఇచ్చుచున్నాను. అందు కొన్ని ప్రసిద్ధములు, మరికొన్ని అప్రసిద్ధములు.

చండాల కన్యకను వర్ణించుచు కవి 'ఆకపిల గోరోచనారచిత తిలక తృతీయలోచనాం ఈశానరచితానురచిత కిరాత వేషామివ భవానీం, ఉరఃస్థల నివాస సంక్రాంత నారాయణ దేహ ప్రభా శ్యామలితా మివశ్రియం కుపితహర హతాశన దహ్యమాన మదన ధూమ మలిసీకృతా మివరతిం, ఉన్మద హలి హలాకపర్షణ భయప్రపలాయితామివ యమునాం, అతి బహుం పిండాలక్రక రసరాగ పల్లవిత పాదపంకజాం, అచిరమృదిత మహిషాసుర రుధిరక్త చరణా మివకాత్యాయనీం'² అని పురాణ కథలను వివరించెను. మొదట చండాల కన్యక నతడు కిరాత వేషధారియగు శివుని వెంట కిరాతి వేషమును ధరించిన భవానితో పోల్చెను. ఈ కిరాతార్థనీయ కథ మహాభారతమునందు ప్రసిద్ధము. దీనినే భారవి మహాకావ్యముగా మలచెను. ఇతడు బాబునకు పూర్వవర్తి. రెండవ ఉపమానము లక్ష్మీదేవిది. ఈమె స్వతః శ్వేతవర్ణ. కాని నల్లని వాని వక్షస్థలము నందుండి నల్లగా కన్పించెను. అట్టి స్థితిలోనున్న లక్ష్మీదేవితో కవి చండాల కన్యకను పోల్చెను. మన్మథదాహ సందర్భమునందు పొగ దుమ్ముకొట్టుకొనిపోయి నల్లబడిన రతీదేవివలె చండాలకన్యక ఉండెనని కవి వర్ణించి కాళిదాసు రచించిన కుమారసంభవమునందలి రతి విలాప ఘట్టము నొకసారి స్మరించెను. ఒకసారి బలరాముడు యమునా నదిని తన వద్దకు రమ్మని పిలువగా ఆ నల్లని తల్లి నిరాకరించెనట. కోపగించిన బలరాముడు తల హలాయుధముతో నామెను ఆకర్షించెను. అప్పుడు పరుగెట్ట మొదలుపెట్టిన యమునానదితో చాండాల కన్యక పోల్చదగినదని కవి అభిప్రాయము. ఈ చండాల కన్యక తన కాలికి

2. కా. కా. పుట 28.

1. కా. కా. పుట 2/8.

లత్తుక పూసుకొని మహిషాసురుని రక్తముతో పాదము లెరబడ్డ కాత్యాయనివలె నుండెనట.

ఈ ఉదాహరణములవలన బాణునకీ కథల జ్ఞానముండెనని చెప్పట వేయి సూర్యుల ప్రకాశముతో వెలుగు అతని మేధాశక్తిని కించపరచుటయే. ఈ కథలను నల్లని చందాల కన్యకతో ఉపమించుట కతడెట్లు మలచెనను విషయమే సహృదయులకు ముదావహము.

స్ఫుటాలాపతగలిగిన శుకశిశువు జ్ఞానమును సమర్థించుచు శూద్రకుని మంత్రి కుమార పాలితు డన్నమాటలివి : (అగ్నిశాపాత్త్యపరిస్ఫుటాలాపతా శుకానాముపజాతా, 'కరిణాంచ జిహ్వ పరివృత్తిః' — అగ్ని శాప వశమున అంతకుముందు స్ఫుటముగా నుండు చిలుక పలుకులు అస్ఫుటము లయ్యెను. గజములకు నాలుక మడతబడి ముందు అతుకుకొని వెనుక విడివడెను ఈ శాపము పురాణప్రసిద్ధమని కాదంబరీ వ్యాఖ్యాకారుడు ఇట్లు చెప్పెను: 'అత్రాయం ప్రవాదః : చద్రునా గృహీతరూపస్య వహ్నిః యాదృశం సంవాదం శ్రుతవాన్ శుకః తదైవ ఉక్తవాన్ ఇతి తంప్రతి కృద్ధేన వహ్నినా శప్తః ... సవిశేషస్తు మహాభారతే అనుశాసన పర్వణి పంచాశీతిత మేఽధ్యాయే ద్రవ్వవ్యః.'

ఇంద్రాయుధము దివ్యరూపమును చూచినపుడు చంద్రాపీడునకాశ్చ ర్యము కలిగి ఒక వేళ ఏదో మహాపురుషుడు శాప వశమున నిట్లవతరించెనా అని విస్మయావిష్టుడయ్యెను. 'దైవతాన్యపి హి ముని శాపవశాత్ ఉజ్జిత నిజశరీరకాణి శాపవచనోపసీతాని శరీరాంతరాణ్యధ్యాసత ఏవ. శ్రూయతేహి. పురాకిల స్థూల శిరానామ మహాతపామనిరఖిల భువన లలామ భూతామప్సరసం రంభాభిధానాం శశాప, సా సురలోకమపహాయ అశ్వహృదయే నివేశ్య ఆత్మానం అశ్వహృదయేతివిఖ్యాతా. వడవా మృత్తికావత్కాం శతధన్వానం నామ రాజనముపసేవ మానా మర్త్యలోకే మహాంతం కాలమువాస'¹ (స్థూల శిరస్సను ఋషి రంభను శపించగా ఆమె అశ్వహృదయమును ప్రవేశించి అశ్వహృదయ మను విఖ్యాత వడవ (ఆడజాతి గుఱ్ఱము)గా మారి మృత్తికావతియందు శతధన్వుడను రాజును

సేవించుచు భూలోకమునందుండెనట. ఈ కథకు కూడా పురాణములే మూలమని తెలియుచున్నది.

మహాశ్వేత తన వంశావళిని చంద్రాపీఠునితో చెప్పుచు అప్పరసల కులములు పదునాలుగని, వీరు స్వర్గలోకమున నివసించురని చెప్పెను. ఈ కులముల ఉత్పత్తి ఇట్లున్నది: ఒకటి బ్రహ్మ మనస్సు నుండి పుట్టెను. ఒకటి వేదముల నుండి, ఒకటి అగ్ని నుండి, మరియొకటి వాయువునుండి, వేరొకటి అమృత మథనము జరుగుచున్నప్పుడు, ఇంకొకటి జలమునుండి, మరియొకటి సూర్య కిరణములనుండి, ఇంకను చంద్రకిరణములనుండి, భూమినుండి, విద్యుల్లతలనుండి, మృత్యువునుండి, మన్మథునినుండి, మరి రెండు కులములు ముని, అరిష్ట అను దక్షప్రజాపతి కన్యకలకు గంధర్వులతో సంపర్క మేర్పడుటవలన పుట్టెను. ముని తనయుడు చిత్రరథుడు గంధర్వ శ్రేష్ఠుడు. ఈతని కూతురు కాదంబరి. అరిష్ట తనయుడు తుంబురుడు మున్నగు ఆరుగురు సహోదరులలో పెద్దవాడు హంసు డనువాడు.¹ ఈ హంసునకు గౌరియను (చంద్రునివలన పుట్టిన అప్పరసల కులము ఈమెది) కన్యకతో వివాహమయ్యెను. వారికి మహాశ్వేత జన్మించెను.

ఈ ఉత్పత్తి క్రమమునకు ఆకరము మనకు తెలియదు. దీనిని వెలికితీయుట అవసరము.

బాణునకున్న పురాణ జ్ఞానమునకు పై ఉదాహరణములు మచ్చుతునకలు మాత్రమే.

అయ్యుర్వేదము :-

బాణభట్టు సూతికాగృహ వర్ణనము నందు తప్పనిసరిగా ప్రతి నాగరకునకును అయ్యుర్వేద విద్యయందు ఉండు ఇంతో అంతో జ్ఞానమును వ్యక్తము చేయును. ఈ వర్ణనమునం దారోగ్యసూత్రములతో పాటు గృహాంకరణ శాస్త్రాదుల మేలనము, అందునను రంగవల్లులు పీత పిష్ట పంచాంగులును, సూర్య

1. కా. కా. పుట. 219-20.

చంద్రుల బొమ్మలు అతని నిశిత పరిశీలననే గాక సుసంబద్ధమగు అభ్యంతరాలంకరణ రీతిని (Interior decoration) చూపించును. అస్థాన అంతఃపుర వర్ణనము అంతయును బాణుని పరిశీలనను, రసీకదృష్టిని, పరిసరములందున్న వానిలో అందమయిన వర్ణముల మేలనమును భావించుకొని వర్ణింపగలుగు ప్రతిభను తెలియజేయును.

సూతికాగ్రహమునందు హరి ముసలముల నుంచిననియు ఆనుభవజ్ఞులైన స్త్రీలు అక్కడ నిలిచి యుండిరనియు తెలిపెను. ప్రసవమగుటలో ఆలస్యము అయినచో రోదీలో ధాన్యమునుగాని, పొట్టును గాని పోసి దంపినచో ఆ ధన్యనికి ప్రసవమగునని పాతకాలపు ముసలమ్మలు చెప్పుచుండిరి. అదే మాటను చరక సంహితాకారుడు కూడా ఇట్లు సమర్థించెను.

1. 'ద్యేకుండ ముసలే, ద్యే ఉలూఖలే ఖర వృషభశ్చ...స్త్రీయః బహ్వ్యః బహూః ప్రజాతాః సౌహార్దయుక్తాః సతతమనురక్తాః ప్రదక్షిణాచారాః ప్రతిపత్తి కుశలాః, ప్రకృతి వత్సలాః. త్యక్త విషాదాః, క్లేశ సహినోఽభిమతాః, బ్రాహ్మణాశ్చాథర్వ వేదవిదాః, యచ్చాన్యదపి తత్రసమర్థం మన్యేత'

(చరక సంహితా-శారీరస్థానం VIII. 34)

2. శుశ్రుతకారు డిట్లు చెప్పెను :

'నాగోదరోప విష్టకస్య (రోగము పేరు) చికిత్సాధికరణే కాలాతీత స్థాయీని గర్భే విశేషతః సధాన్యములూఖలం ముసలేనాభిహన్యాత్ విషమే వాయూనాననే సేవేత'

(శుశ్రుత సంహితా-శారీరస్థానం X.)

అతి ప్రాచీనమైన ప్రసూతి తంత్రము ఇందు ప్రస్తుతమై యున్నది.

అరిష్ట గృహమునందు భుజగ నిర్మోకమును, అజశృంగి పొడిని నేతితో లిపి అన్నియందు వ్రేల్చిరని బాణుడు చెప్పెను. ఇది కూడా సుఖముగా త్వరితముగా ప్రసవమున కనుకూలించు ప్రక్రియయని ఆయుర్వేద వైద్యులు అందురు. శూద్రకుడు భోజనానంతరము ధూమవత్తి పానము చేసెనని కవిర్ణించెను ఆరోగ్య రక్షణ కొరకు కాన చికిత్సతో (దగ్గు కొరకు) వివిధ ఓషధు

లను వర్తికగా చుట్టి వాని ధూమమును పానము చేయవలెనని ఆయుర్వేద శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

‘శిరసః పీడనే స్రావే నాసాయాః హృది తామ్యతి,
కాసప్రతిశ్ఛాయవతాం ధూమం వై ద్యః ప్రయోజయేత్’

—చరక, చికిత్సాస్థానము X VIII.65.

ఇంకను ఏ ఏ ఓషధులను ధూమపానమునం దుపయోగించవలెనో ఇట్లు చెప్పిరి :

‘మనశ్శిలైలా మరీచశ్శాలాంజన ఇన కుటన్నదైః
వంశలేఖన సేవ్యాల శ్శౌమాలక్తక రోహివైః
పూర్వ కల్కేన ధూమోఽయం సానుపానో విధీయతే.
మనశ్శిలాలే తద్వచ్చ పిప్పలీ నాగరైః సహ
త్వగైర్గుదీ బృహత్సోద్యే తాలమూలీ మనశ్శిలః.
కార్వాసాస్థ్యశ్యగంధాచ ధూమః కాసవిनाశనః’

చరక. చికిత్సాస్థానము 78-75.

అశ్వ శాస్త్రము :-

రాజకులములయందు యందు మెరిగిన వారికి అశ్వములను గురించి, గజములను గురించి కొంత జ్ఞానముండి యుండును. బాబుడింద్రాయధమును వర్ణించుచు ‘పృథుభిః ఖర పుత్రైః జర్జరిత వసుంధరైః మురజవాద్యమివ అభ్యస్యంతం, ఉత్కీర్ణమివ జంహూసు విస్తారిత మివ ఉరసి, శ్లక్షిత కృతమివ ముఖే, ప్రసారిత మివ కంధరాసు, ఉల్లిఖితమివ పార్శ్వయోః, ద్విగుణీకృతమివ జఘన భాగే, జవప్రతిపక్షమివ గర్భుతః...’¹

1. ఇంద్రాయధాశ్వము పెద్దనైన గిట్టలతో భూమిని జర్జరిత మొనర్చుచు మృదంగవాద్యము నభ్యసించుచున్నదా యన్నట్లుండెను. ఆ గుఱ్ఱపు పిక్కలు గీచినట్లు తేలియుండెను. వక్షస్థలము నిడుదగాను, ముఖము నునుపుగాను, భుజములు ప్రసారితములై నట్లును, రెండు పక్కలలో చెక్కి నన్నగా చేసినట్లును, పిరుదుల భాగములో రెండు రెట్లు ఎదిగినట్లును, గరుడపక్షితో వేగముతో పోటి పడుతున్నట్లును ఉండెను.

అసిత పీత హరిత పాటలాభిః ఆఖండల చాపానుకారిణీభిః లేఖాభిః కల్మాషిత శరీరం' అని చెప్పెను. ఒక మేలు జాతి ఆశ్వలక్షణములన్నిటిని ఇచ్చట కవి ఉదాహరించెను. హర్ష చరితమునందు ఇతడు దర్పశాతమును గజమును వర్ణించిన తీరు అతనికి గజములను గురించి గల జ్ఞానముతోపాటు చమత్కారము ఎంత యున్నదో తెలియజేయును.

విలాసవతి చేసిన వ్రతములు ఆనాటి సాంఘికాచారములనేకాక బాణుని ధర్మశాస్త్ర జ్ఞానమునకు కూడా తార్కాణము.

అంగ విద్య:-

నవజాతశిశువు అగు చంద్రాపీడుని వర్ణించుచూ బాణుడు ఇట్లనెను:

'సమృద్ధ మనోరథః శుకనాసస్తు శనైః శనైః అంగ ప్రత్యంగాన్యస్య సిరూపయన్ ప్రీతి విస్తారిత లోచనో భూమిపాల మవాదీత్ దేవ పశ్యపశ్యాన్య కుమారస్య గర్భ సంపీడనవశాత్ అపరిస్ఫుటావయవ శోభస్యాపి మాహాత్మ్య చూవిర్భావయంతి చక్రవర్తి చిహ్నాని. తథాహి అన్య సంద్యాంశురక్త బాల శ్చ కలాకరే లలాట పద్మే న లి న నాలభంగతంతుతస్త్రియ. మూర్ధ్నా : పరిస్ఫురతి. ఏత ద్వికచ పుండరీక ధవలం కర్ణాంతాయత ముహుర్ము హురున్మిషితైః ధవలయతీవ వాసభవన మరాలి పక్ష్మ లోచన యుగలం... సహజమాననామోదమాజ్ఞిప్రుతీవదూరాయతా క న క లే ఖే వ నా సి కా... ఓగవతో విష్టరస్రవస యివ శంఖచక్రచిహ్నా ప్రశస్తలేఖాలాంఛితౌ కరౌ. అభినవ కల్పతరు పల్లవ కోమలం... అనేక నరేంద్ర సహస్ర చూడామణి చక్ర చుంబనోచితం చరణ యమలం. ఏషచ దుందుభేరివ ఆతి గంభీరః స్వర యోగోఽన్య రుదతః శ్రూయతే.'² (శుకవాసు డతి సంతసముతో మెల్లిమెల్ల నవజాత శిశువు అంగములను తడిచిచూచి పరీక్షించి ప్రీతివిస్తారిత లోచనమై రాజుతో నిట్లనెను : 'దేవా! చూడుము చూడుము. ఈ శిశువు గర్భములో ఒదిగిపోయి

1. కా. కా. పుట. 120-131.

2. కా. కా. పుట. 122.

ఉండి ఇప్పుడే బయట పడినందు కీతని శరీరము మీది అనేక చిహ్నములు స్పష్టముగా
 ఇంకా పైకి తేలుచున్నను ఈతని మాహాత్మ్యమును చక్రవర్తి చిహ్నములను తెలియ
 జేయుచునే యున్నది. సాయంసంధ్యచేత రంజితమైన చంద్రరేఖవలె కన్పించు
 ఈ శిశువు నుదుట తామర తూడును విరిచితే లోపల కనిపించు సన్నని దారము
 వలె ఒక ఊర్ధ్వ చిహ్నము కనిపిస్తున్నది. అందముగా పైకి స్పృశించు కను
 రెప్పలున్న ఈ శిశువు కన్నులు తెల్లతామరలే. అవి కర్ణాంతాయతములు.
 కండ్లు తెరచిచూచినప్పుడంతయును ఈ శిశువు కన్నుల కాంతితో ఈ
 నివాస భవనమును ప్రకాశింపజేయుచున్నట్లున్నాడు. బంగారు కడ్డివలె నిటారుగా
 ఉన్న ఈ పిల్లవాని ముక్కు తన ముఖములో నుండి సహజముగా వెలువడు
 సుగంధమును ఆఘ్రాణించుచున్నట్లున్నది. ప్రశస్తములైన రేఖలున్న ఈతని
 చేతులు విష్ణుమూర్తిచేతులవలె శంఖచక్రలాంఛితములు. ఎందరో ఇంద్రుల చూడా
 మణుల సమూహము చుంబించుటకు ఉచితమైనవీ పిల్లవాని పాదములు ఈ శిశువు
 ఏడుపు చుండు బిడ్డారము వలె ఉన్నది.)

ఉత్తమ శ్రీ పురుష జాతి లక్షణములు సమగ్రముగా తెలియని వాడ
 ఇట్లు చంద్రావీర శిశువును గాని, యౌవనమునందు ప్రవేశించిన యువరాజున
 గాని కాదంటరీ మహాశ్వేతల ఉత్తమ శ్రీ లక్షణములను గాని వర్ణించజాలడు.

రాజనీతి :-

సంస్కృత వహాకవులలో చాలామంది రాజకులములతో సంపర్క
 ముండుటనో, రాజ ధర్మములను నీతిని గూర్చి ప్రజలు విరివిగా చర్చించుట
 వలననో, రాజు ప్రజా కీర్తనమునకు ప్రాణమగు వర్ణాశ్రమ ధర్మరక్షకుడగుట
 వలననో, ధర్మము షతములైన స్తంభములపై రాజ్య మాధారపడి యుండుట
 వలననో, రామాయణ మహా భారతాది ఆర్ష గ్రంథములు రాజధర్మములను
 నీతిని రాజునకు ప్రజల ఎడల, ప్రజలకు రాజు ఎడల గల బాధ్యతలను, విధు
 లను చర్చించుటవలననో, ఈ రాజనీతి శాస్త్రమును విరివిగా తమ కావ్యములలో
 చర్చించిరి. ఇందు మనయాశ్చర్యవల్క్య స్మృతులు, కామందకీను నీతి

సారము వంటి గ్రంథముల ప్రభావము అదే నీతికి బద్ధమైన ఆనాటి సాంఘిక స్థితి ఉండుట గమనించదగిన విషయము.

నాటికి నేటికిని ప్రజలు సునిష్ఠితమైన రాజ్యములో సుఖశాంతిలతో జీవనము గడుపుటకు రాజు, అతని వ్యక్తిగత శీల సౌజన్యములే కారణమని రాజనీతిజ్ఞులు అనుభవపూర్వకముగా చెప్పగలుగుచున్నారు. భూషణ భట్టు కూడా ఇదే మాటను 'రాజా కాలస్య కారణం' అను మహా భారత వాక్యముతో పునరుక్తము చేసెను. తారాపీఠ దేవుడు ఉత్తరార్ధ భాగమునంను చంద్రాపీఠునకు చేసిన ఉపదేశములో కూడ సచ్చీలుడు గాని రాజు ఎడల ప్రజలకు ప్రత్యయముండదనియే పలికి, శీల రక్షణము విశేషముగా రాజునకు అనివార్యమని చెప్పెను. ఇదే నీతిని ఉపదేశించునది ఉపదేశ సారమన దగిన శుకనాసోపదేశము. చంద్రాపీఠుని వ్యక్తిత్వ వికాసమంతయును ఈ ఉపదేశము మీదనే ఆధారపడి యున్నది. శుకనాసుని మాటలు చంద్రాపీఠునకు శంఖములో పోసిన నీరాయెను. ఈ శాస్త్రానుసారమే చంద్రాపీఠునకు శరీర వ్యాయామము, ఈత, ఆయుధ విద్య, వ్యూహ నిర్మాణాది యుద్ధ తంత్ర కౌశలము గరపబడెను. రాజనీతి గ్రంథములు, అందునను ప్రధానముగా కౌటిల్య అర్థశాస్త్రము రాజు నేర్వవలసిన విద్యలన్నింటిని విపులీకరించినవి. రాజనీతి సూత్రములనే కాక ప్రత్యక్షముగా బాణునకు కార్యరంగమునందు వ్యవహార దక్షత ఉన్నందున ఈ శాస్త్రమును గూర్చి కాళిదాస భారవుల వలెనే, పంచతంత్రకారుని వలెనే ఇతడు అతీ సమర్థతతో చర్చించగలిగెను. ఇదే సందర్భమునందు బాణుడు యుద్ధనీతి, తదంగములయిన ఆయుధ ప్రయోగము, దండనీతి మున్నగు శాస్త్రములయందు తనకున్న జ్ఞానమును పాఠకులకు తెలియజేయును.

ఇంతేకాక బాణునకు ఉన్న వనవిజ్ఞానము, అటవిక జీవనమును గురించిన విశేషజ్ఞానము, వారిజీవనాధారమైన వేట, వేటాడు పద్ధతి, వేట కుక్కలనుసికొల్పు నేర్పు మున్నగు విషయములందు మామూలు సంస్కృత కవులలో కన్న అసాధారణముగు ప్రజ్ఞా పాటవములు కన్పించును. ఈ విజ్ఞానము అంతయు వింధ్యాటవీ వర్ణనములో ఆరంభముయి శబరమృగయా వర్ణనమును చేయుటలో అతిశయించును.

ఇట్లనేక శాస్త్ర జ్ఞానము వలన కల్గిన వ్యుత్పత్తిని కవి సహజముగ ప్రతిభతో అసాధారణ మేధాశక్తితో, వీనికి ఈడగు శబ్దశక్తితో జోడించినప్పుడే అసద్మతముగ కళాఖండ మనిపించు కొనదగిన కాదంబరీ నిర్మాణము జరిగెను. ఇంతటి గ్రంథము కవి తపస్సు ఫలితమేకాని ఏదో అకాశమునుండి ఊడిపడ్డ ఇంద్రధనుస్సు కాదు. కాదంబరీ చడివిన ప్రతిఓక్కరి మనస్సులోనూ ఎంతటి ప్రతిభావంతునకయినను ఇట్టి తపస్సు, అభ్యాసము పరిశీలనము మననములు ఎంత అవసరమో స్పష్టము కాగలదు.

పూర్వోత్తరార్థముల తారతమ్యము

కాదంబరి పూర్వభాగము ప్రథితయశస్కుడగు తండ్రి చేతినుండి వెలువడినది. ఉత్తరార్థము తనయునిది. బాణభట్టుని నామమును భారతీయ నాగరకులందఱు ఎరుగుదురు. భూషణుని నామమును సంస్కృత భాషతో పరిచయమున్నవారే ఎరుగుదురు. బాణుడు తన ఆలోచిక ప్రతిభతో వ్యుత్పత్తిని జోడించి ఒక పెద్ద పథకమును తయారుచేసి తనకుతానే సాటి యనిపించుకొన్నప్పటికిని, కావ్యనిర్మాణమును ముగించలేక పోయెను. భూషణుడు పూర్వార్థమునందతని ప్రతి ఎత్తుగడను ప్రతి పాత్ర డౌచిత్యానౌచిత్యమును జాగ్రత్తగా పరిశీలించి కావ్యనిర్వహణమునందు విజయమును సాధించి 'యః క్రియావాన్ సపండితః' అని నిరూపించుకొనెను. బాణున కున్నంత వర్ణన పటిమ శాస్త్రజ్ఞానము భూషణ భట్టునకు లేకపోయినను, అతనిది గజ్జ కట్టినదేయి కాకపోయినను, సుదీర్ఘములు, సుశ్లిష్టములు. సమాస భూయిష్టములగు పెద్దపెద్ద వాక్యములనతడు నిర్మించలేకపోయినను అతడు ప్రళస్త గద్య కర్తగా బాణునికన్న భిన్నులగు వారందరికిని మూర్ధన్యుడగును. ఈతని వాక్యములు సంక్షేపములు, సులభగ్రాహ్యములు, సరళములు. ఇందు ఉల్లేఖలు, ఉపమలు, రూపకములు పోటాపోటీ పడవు. అయినప్పటికిని భూషణభట్టు పాత్ర పోషణము అసదృశము అమోఘము. వివిధ భావములను ప్రచర్చించుటలో కూడ ఇతని కితడే సాటి. కథ పూర్వార్థమునందు నిర్వహించిన వర్ణనములను సంగ్రహముగానైన అచ్చటచ్చట తడిచి చూపించుట అవశ్యకమని ఈతడెరిగెను. ఆ విధముగా సాధ్యమయినంతవరకు పూర్వోత్తరార్థముల మధ్యన వారధిని నిర్మించనెంచి కృతార్థుడయ్యెను. కథయందు ఏకైకత (Uniformity) ఏర్పడెను. కథముగింపు మొక్కుబడివలె, అందతుకులవలె, (Patch work) వలె కాక పాలలో పాలు కలిపి నట్లయ్యెను. చెప్పదలచుకున్న మాటను సంగ్రహించి సూటిగా చెప్పగల సామర్థ్య మితనియందుకలదు. శబ్దశిల్పమునందు మాత్రము ఇతడు తండ్రి కీడు వారేదేమో ! అయితే సులభశైలిలో వాక్యమును నిర్మించుట కూడా ఒక కళయే. ఇదేమాటను Somerset Maugham ఇట్లు చెప్పెను:

"But if richness needs gifts with which everyone is endowed, simplicity by no means comes by nature. To achieve it needs a great discipline."-ఈ వాక్సం యమము తండ్రి కొడుకు లిద్దరకును సమముగానే ఉన్నను, తండ్రి ఇతరత్ర కొడుకు నతిశయించును

ఉత్తరార్థమునందలి కొన్ని పద ప్రయోగములను, కొన్ని వర్తనములను జ్ఞాత్రముగా నుదాహరించి అతడు తండ్రి ప్రక్కన నిలబడుటకు అర్హుడని, అంతటి తండ్రితో కావ్యరచనయందు పాలు పంచుకొనుట అతని అదృష్టమని, అందువలననే అతని కృతి ఆమరకృతి యయ్యెనని తెలుపుటకు ప్రయత్నించును. దాగిపోయిన హర్ష చరితము నట్లేయించి, దాని ప్రశంస కూడా చేయక కాదంబరి రచనను మాత్రమే ఇతడు గ్రహించెను. బాణుడు కూడా అంతటి హర్ష చరిత మును వ్రాసి హర్షుని ప్రశంసించియూ కాదంబరి అవతారికా శ్లోకములయందు అతనిని ప్రశంసించుకొనుట కూడా గమనించ దగిన విషయము. కాదంబరి రచనను పీఠభూములును వ్యక్తిగత విజయముగను, తమ విద్యద్వంశ ప్రతిష్ఠకు సంబంధించిన విషయముగను భావించి యుండవచ్చును. హర్ష చక్రవర్తితో ప్రత్యక్ష ప్రమేయములేని రచన కాదంబరి ఇక భూషణుని ప్రయోగములు చూడుడు:

"పశ్చాత్తర సంవత్సరే నందనజల వర్షణి" (కనురెప్పల చివరలలో కన్నీటిని పిండి వర్షించునది) యని ఇతడు కాదంబరి కార్పిన కన్నీటిని వర్షించిన తీరు అతనికిగల సాహిత్యాభినివేశమును చూపించును.¹

కాదంబరి సందేశమును అంతను విన్న చంద్రాపీడుని భూషణు డిట్లు వర్ణించెను: 'అథ కాదంబరి శరీరాదివాలాపపదైరేవ సహగత్యయుగవద్ధృషీతో హృదయేమన్యునా, కంఠే జీవితేన, ఆధరపల్లవే వేపథునా, ముఖే శ్వసితేన, నాసాగ్రే స్ఫురితేన, చక్షుషీ బాష్పేణ, కుంభవృత్తిహృత్వా కాదంబర్యాః క్షరచ్ఛాప్న విక్షేప పర్యాకులాక్షరమచ్చైః పత్యువాచ'² (కాదంబరి ఎట్టి మానసిక స్థితిలో నుండి సందేశమును పంపెనో ఆ మాటలు విన్న చంద్రాపీడుని స్థితి అట్లే అయ్యెను. ఆ సందేశమును వింటున్నంత సేపు ఆమె ఆ

మాటలు చెప్పుతున్నట్లే అతడు భావించెను. ఒక్కమ్మడిగా అతని హృదయమును దుఃఖము ఆక్రమించుకొనగా, ప్రాణములు కంఠగతము లయినట్లుండెను. అప్పుడే పెదవి వడకసాగెను. ముఖము నుండి ఉచ్చ్వాస నిశ్వాసములు వెలువడెను. నాసికా పుటము లదిరిపోదొడగెను. కన్నుల నీరు ప్రవహించుచుండగా తడబడు మాటలతో బిగ్గరగా నతడు బదులు బలికెను.

‘మనసా (చంద్రాపీడః) సంస్కారలావణ్య పూరప్లనే స్మరాయతన భూతస్య కాదంబి రూపస్య-.....’¹

చంద్రాపీడుని విరహావస్థను భూషణుడిట్లు వర్ణించెను:

‘ఏవం చ నివృత్తి క్రియతయా దుస్త్వజత యా వాతీ సంఘలేనో పాస్య మానోఽపి మనసిజ్ఞానాకారమేవ లోకలోచనేభ్యోఽరక్షత్, న కుసుమశర సాయ కేభ్యః జీవితమ్, తనోరేవ తానవమంగీచకార నలజ్ఞాయాః, శరీరస్థితావేవా నాదరం కృతవాన్ నకుఃస్థితౌ, ప్రజా ఏవాన్యరుద్ధ్యత నమన్మథోత్కలికాః, సుఖమేవావ దీకయామాస నరైర్యమ్’ (పరిసంఖ్య)

(కట్లు తిరుగులేని మన్మథ వికారమునకు చంద్రాపీడుడు లోనయ్యాను. తననుతాను అతడు ప్రజల దృష్టి నుండి రక్షించుకొనగలిగెనేకాని, మన్మథుని బాణ వృష్టి నుండి జీవితము రక్షింపనేరడయ్యెను. అతని శరీరమేగాని లజ్జ సన్నగిల్లలేదు. తన శరీర సంస్కారమునందు అశ్రద్ధ చూపెనేగాని కులగౌరవము నందుగాదు. ప్రజల ఆభ్యుదయమునే లెక్కపెట్టెను గాని మన్మథ వికారమును లెక్కింప డయ్యెను. సుఖమును వదలుకొనెను గాని రైర్యమునుగాదు.)

చంద్రోదయమును వర్ణించుచూ ఇతడు ప్రకృతి వర్ణనయందు సిద్ధిమగు తన లేఖినిని ఒకసారి ఝళిపించెను.

“పరివర్తయద్భివ స్వకాంత్యా నీలిమాన మంబర తలస్య అపహరద్భి రివ హరితతాం తీరగహనానాం అధస్తాదపి చిద్రయిత్యేవ ప్రవిశద్భిః నిర్వాసయద్భివ తరుతలచ్చాయామ్ దరీకుహర కుంజోదరేవ్యపి నితీనం తిమిర మక్షాం త్యేవ ప్రవిశ్యేతావలయద్భిః...అన్యథా పునర్ధవలయద్భిరివ సాంద్ర

చందన ద్రవేణ యామిసియ్...పి.డి. భూయ వహద్విరివ రథ్యాము'భేషు.....
 ఖాళితై రివ చంద్రకాంతచ్యుతజల ధారా సహస్రైః'

(చంద్ర కిరణముల కాంతితో గగనతలములోని నీలిరాగమును కడిగివేసి నట్లుండెను. చుట్టునున్న అదవులలోని ఆకుపచ్చని రంగును ఆపహరించుచుండెనా యన్నట్లుండెను. క్రిందకు చిద్రముచేసి ఈ కిరణములు ప్రవేశించుచున్నట్లుం డెను. చెట్లక్రింది నీడను నిర్వాసింపజేయుచున్నట్లుండెను. పొదలమాటున పర్యత గుహలలో దాగి ఉన్న అంధకారమును బలవంతముగా ప్రవేశించి నశింపజేయు న్నట్లుండెను. చిక్కని చందన ద్రవముతో రాత్రిని తెల్లపరచుచున్నట్లుండెను. చంద్రకాంత మణినుండి జాలువారు జలధారలతో ఆ ప్రాంతమంతయు కడిగి వేసినట్లుండెను).

కాదంబరిని పొందబోవుచున్న ఉబలాటముతో చంద్రాపీడుడు తాను కుమారీ పురమును చేరి కాదంబరీ మహాశ్వేతలను, మదలేఖను కలిసి కొన్నట్లు కాదంబరీ వివాహము ఆమెతో గడుపబోవు మధుర క్షణములను గురించి తీయని పగటి కలలను కనెను. ఇట్టి భావములు యోవనమునం దడుగు పెట్టిపెట్టని వయస్సునందున్న ప్రతి ఒక్కరును ఇచ్చట నాయకునితో పంచుకొనవలసినదే. ఇట్లు పాఠకులను ఉద్రూతలొందించి చంద్రాపీడిని ప్రాణత్యాగముతో కథకు విషాదపు మలుపును కవి తీసికొని వచ్చెను. కాదంబరిని గూర్చి అత డనిన మాటలు Dramatic Irony ని సృష్టించును. 'వాసభవనే బలాద్ధోర్భ్యాం ఆదాయ శయనీయమ్, శయనీయాదంకమంకాచృ హృదయం దేవీం కాదంబరీ మారోపయామి' (నేను రెండు చేతులతో కాదంబరిని ఎత్తుతోనివచ్చి శయ్యపై చేర్చెదను. శయ్య నుండి ఒడిలోనికి ఒడి నుండి హృదయములోనికి చేర్చెదను.) ఉజ్జయిని నుండి బయలుదేరి పేమకూటమును త్వరితగతిని చేరుకొనగోరిన చంద్రాపీడుడు ప్రయాణ ముహూర్త నిర్ణయమునందు కాయాపన చేయవలదని రహస్యమంతనములాడెను. వారందుల కంగీకరించి లెక్కలువేసి తారాపీడునితో నిట్లందురు:

'కర్మాను రోధాద్రాజేచ్చైవకాలః. తత్రాపిన కార్యమేవాహర్నిరూపణయా రాజా కాలస్య కారణమ్ యస్మామేవ వేలాయాంచి త్రవృత్తిః సైవవేలాసర్య

కార్యేషు (కర్మాను రోధము వలన రాజేచ్ఛయే శుభాశుభకాల నిర్ణయమునకు కారణము. అందున ఇది మంచిరోజు ఇదికాదు అని లెక్కలువేసి చూడనక్కరలేదు. రాజే కాలమునకు కలుపుకు గూడా కారణము కదా! రాజుకు ఏవేళలో పనిని చేయవలెనని అనిపించితే అదేవేళ అన్ని పనులకు సరి అయిన కాలము.) రాజు తలిచిన దెబ్బలకు కొడువలేదుకదా ! (రాజుకాలస్య కారణమ్-ఇది మహాభారతోక్తి)

చంద్రాపీడుడు బయలుదేరగనే ఏదో అపదను శంకించిన విలాసవతి మాతృహృదయము అదిరిపోవును;-

'మమ పునర్నేద్యశీ ప్రథమగమనేఽపితే పీడా సముత్పన్నా యాద్యశీ తవ గమనేఽధునా. దీర్యత ఇవమే హృదయం. సముత్పాట్యంత ఇవ మర్మాణి; ఉత్కర్ష్యథ్యత ఇవశరీరమ్, ఉత్స్వవత ఇవచేతః విఘటంత ఇవ సంధి బంధనాని, నిర్మాంతీవ ప్రాణాః.....సర్వమేవ శూన్యం పశ్యామి'.¹

(నేడు నా వనస్సెండలకో చాలా బాధకు లోనయినది. ఇంతకుముందు నీవు ఉజ్జయిని నందలిపోయినప్పుడింతటి బాధ నాకు కలుగ లేదు. ఇప్పుడు నా హృదయమును చీల్చివేసినట్లున్నది. మర్మములు పగిలిపోవుచున్నట్లున్నవి. శరీరము ఉడికిపోవుచున్నట్లున్నది. మనస్సు అదిరిపోవుచున్నది. సంధిబంధములన్ని తెగిపోవుచున్నట్లున్నది. ప్రాణములు పోవుచున్నట్లున్నవి అంతయు శూన్యముగా నున్నది).

చంద్రాపీడునికి పీడ్కలు చెప్పుచు తానాపీడును బోధించిన రాజనీతి ప్రశంసనీయము. 'రాజ్యం హి నా మైత త్పుథివీ భారేణైవ ఆతిదురుద్యహం... (రాజ్యం)నా విక్రాంతే నా మహోత్సాహే, నాప్రియవాదినీ, నా సత్యసంధే, నా ప్రాజ్ఞే, నా వివేకిని. నాకృతజ్ఞే నాశ్వాసవర్తిని, నా ధర్మరచో, నా శాస్త్ర వ్యవహారిణి, నా శరణ్యే, నా బ్రహ్మణ్యే, నా కృపాలౌ, నా మిత్ర వత్సరే, నా వశ్యాత్మని, నా నిర్ణితేంద్రియే, నా సైవకే. పదమేవా దధాతి' (ఈ భూ భారమును వహించుట చాలా కష్టము కావున రాజ్యము చేయవాడు మెలకువతో నుండవలెను. పరాక్రమము ఉత్సాహము లేనివానికి, రాజ్యము దక్కదు రాజు ప్రియవాది, సత్యవాది, ప్రాజ్ఞుడు,

1. ని. కా. పుట. 587.

2. ని. కా. పుట. 590,

వివేకి, కృతజ్ఞుడు, న్యాయవర్తనుడు, ధాట్మకుడు, శాస్త్ర వ్యావహారికజ్ఞానమున్నవాడు, ఇతరులకు శరణ్యుడు, బ్రహ్మజ్ఞుడు, కృపాలువు. మిత్రవత్సలుడు. వశ్యేంద్రియుడు, జితేంద్రియుడు, సేవకుడు అయిఉండవలెను.) ఇది శుకనాసోపదేశమునకు సంపిండితార్థమగు సంగ్రహ రూపమని యనిపించును. ఇచ్చట కావ్యశయ్య; 'రసేన శయ్యా స్వయ మభ్యుపాగతా' అన్న బాణుని మాటలను తలపించును.'

తారాపీడు దింకను రాజ ధర్మమును తా నవలంబించిన తీరు నిట్లు చెప్పెను :

'గతఃఖలుకాలోఽస్మాకం, న పీడితాః ప్రజా లోభేన, నోద్వేజితా గురవోమానేన.....నరాజధర్మో నిరుద్ధః. స్వరుచ్యా వృద్ధాః సమాసేవితా నవ్యసనాని. సతాం చ రితాన్యనువర్తితాని నేంద్రియాణి. ధనురవనామితం న మనః, వృత్తం రక్షితం న శరీరమ్. వాచ్యాద్భీతం. నమరణాత్' - (మా కాలము గడిచిపోయినది. నేను ప్రజలను లోభముతో పీడించలేదు. గురువుల నవమానముతో తలవంపుల పాలుచేయలేదు. రాజధర్మమునకు వ్యతిరేకముగా వ్యవహరించలేదు. వృద్ధులను సేవించితిని గాని వ్యసనములను సేవించలేదు. సజ్జనుల చరిత్రమునే గాని ఇంద్రియములను అనువర్తించలేదు. ధనుస్సును ఓంచితినే గాని, మనస్సును గాదు. శీలమునే గాని శరీరమును రక్షించుకొనలేదు.) ఇచ్చట పరిసంఖ్యాంకార మతిరమణీయము.

బాణుడు చేసిన శబరసేన వర్ణమునకు దీటైనది భూషణుని పక్కణ వర్ణనము.

ఇట్లు కాదంబరీ కథను నిర్వహించిన భూషణ భట్ట బాణ భట్టు లిరువురు సహృదయుల కభినందనీయులే. పాఠకులు భూషణునకు నమోవాకముల చేయక తప్పదు.

కాదంబరి - తెలుగు సాహిత్యముపై

దాని ప్రభాము

మధ్య యుగము నుండి దాదాపు వేయి సంవత్సరముల కాలము వరకు పైగా భారతదేశము నందలి వివిధ భాషా సాహిత్యములు, అందునను ముఖ్యముగా గద్య వాఙ్మయము బాణభట్టునకు ఎంతయో బుణపడి యున్నది. కాదంబరి కథను కాదంబరీ కళ్యాణము అను నాటకముగా కాకతీయ యుగమునందలి నరసింహ కవి అను నతడు సంస్కృతమున రచించగా దానిని శ్రీ సన్నిధానం సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు ఆంధ్రభాషయందును వదించిరి. తెలుగు దేశము నందు క్రీ. శ. 14 వ శతాబ్దముతో జన్మించిన వామన భట్ట బాణుడు తాను బాణుని అవతరమే యని భావించెను. ఈతని వేమ భూపాల చరితముకాదంబరి వల్ల ప్రభావితమైనది. తెలుగు కావ్యములలోని గద్యముల ఎత్తుగడలన్నింటిలోను సుశ్లిష్ట సమాస గుంభనము నందును కాదంబరి ముద్ర స్పష్టముగా కనిపించును. మరాఠీ కన్నడ భాషలయందు నవలకు కాదంబరి యనియే పేరు. ఉత్తర దక్షిణ భారత భాషల మధ్య వారధి వంటివి భాషలు. వీరి భాషల యందు కాదంబరి ప్రభావము ఎట్టిదో మనకు తెలియదు. కాని ప్రతి కల్పిత కథకును అదే పేరు పెట్టి విశేష నామమైన కాదంబరిని వారు సామాన్య నామ వాచకముగా మార్చి వేసిరి.

కాదంబరి ప్రభావము తెలుగు సాహిత్యముపై ఎంతవరకు పడినదో తెలిసికొనుటకు విశేష పరిశ్రమ జరుగవలసి యున్నది. ప్రత్యేక పరిశోధనకు తగినంత సామగ్రి తెలుగు భాషలో దొరుక వచ్చును. ఇచ్చట దిజ్ఞాత్రముగా శ్రీనాథ మహాకవి రచించిన శివరాత్రి మహాత్యమునుండి కొన్ని ఉదాహరణలను మాత్రము గ్రహించి విషయ ప్రాధాన్యమును తెలియ జేయుటకు ప్రయత్నము చేయుదును. శ్రీనాథుడు కాదంబరిలోని కొన్ని భాగములను మక్కిమక్కి గ్రహించి 'శివరాత్రి మహాత్యము'నందు అచ్చటచ్చట అతి

కించినట్లు కన్పించును. కాదంబరియందు శ్రీనాథునకు చాలా నచ్చిన భాగములు చందాల కన్యకా వర్ణనము, శబరులు, మృగయ, విలాసవతి కొడుకు పుట్టుట కొరకు చేసిన ప్రతములు, సూతికా గృహ వర్ణనము, చంద్రాపీఠుని జన్మ, శుకనాసోపదేశము, చండికాయతనము, ద్రవిడ ధార్మికుడు. దీని నుండి కొన్ని భాగములను గ్రహించి తన ఈ కావ్యములో అచ్చటచ్చట సందర్భములను కల్పించి చేర్చెను.

1) సుకుమారుని జనన సందర్భమునందు సూతికా గృహమును శ్రీనాథుడు ఇట్లు వర్ణించెను:

సీ. 'తలయంపి ధవళ ముద్రాకుంభమిడువారు,

రజాభసిత రేఖ వ్రాయువారు

గౌర సర్వపరాజ కలయ చల్లెడువారు,

బలి విధానంబుల పరగువారు,

లవణంబు నింబ పల్లవము త్రిప్పెడు వారు,

బ్రేము మంచంబుతో పెనచువారు,

గరల ధూపంబు సంఘడియించువారు,

... ..

... ..

నై రిశుద్ధాంత సతులరిష్టాలయమున—'

శివ. II. 70.

మరియొక పద్యమును చూడుడు

సీ. కర్పూర సమ్మిశ్ర గంధసారంబున

జరచె చప్పట బిత్తి జామ యొకతె

వెలికిలంబెట్టె నుత్పలగంధియొక్కర్తు

కప్ప గర్భ గృహోపకంఠభూమి

జ్యేష్ఠాధిదేవత సేవించె నొక యింతి

పసపు పట్టపుగట్టి భక్తి గరిమ

బటముపై లిఖియించె బాటలాధర యోర్తు

క్రొత్తలత్తుక శళాంకుని ఖరాంశు

గీ. జరత మేంతంబు కంత దేశమున జుట్టె
పుష్పడుండుభముల నొక్క పుష్పబోడి
అంబుజానన యొకతె నెయ్యభిమరించె
భుజగ నిర్మోక మొకతె నిప్పుల గమర్చె. శివ-II-71.

గీ. దాన ధర్మంబులొనరించి త్యాగమిచ్చి
... ..
యంబు పావక సంస్కర్మ మాచరించి
ప్రథమ తనయు ముఖేందు బింబంబు సూచె - శివ-II-74.

ఈ వర్ణనమంతయును కొదంబరి యందలి సూతికా గృహ వర్ణనములోని అంతర్భాగమే (చూడుడు. 'సూతికాగృహ వర్ణనము-సామాజిక జీవనము').

సుకుమారుని పొందుటకు ఆతని తల్లి చేసిన వ్రతములు కూడ విలాసవతి వ్రతములనే తలపించును. చూడుడు:-

సీ. భక్తితో మాతృకాభవనంబులకు నేగు
గావించునతి దిశాదేవతలకు
వాయసంబులకు నిర్మర్తించు దధిబలి
గొలుచు జ్యేష్ఠాదేవి నలఘుమహిమ
జదివించుకొను బుణ్యసంహితావ్రతంబు
మూలికా మాణిక్యములు ధరించు
దాంబూరి గంధాక్షతలు చిరంటుల కిడు
విప్రశ్చికల గారవించు తరచు
.....

శివ-II-90.

(చూ. విలాసవతి వ్రతములు-సామాజిక జీవనము)
సుకుమారుడు కామించిన చండాల కన్యక బాణుని సృష్టియే.

సీ. ఆదికాలమున మాయా విలాసినియైన
ముర దైత్య దమనుని మూర్తిబోలె

ధరణీ తలంబున చరియించ నేర్చిన
పురహాత మణి-శిలా పుత్రివోలే

.....
.....

గీ. వేడ్కకై మానుషీ విగ్రహంబు ధరించి
విహరించు తొలి కారు వేళ వోలే.

శివ-III. 32

మెరిత మధుమాస కుసుమ సమృద్ధివోలే
జాతి విరహితమయ్యు సప్తపతి నొసగె,
'అప్పర శ్రీ వోలే నకులీనయై'

శివ III. 35

గీ. దీని గల్పించె నజుడభిధ్యానమునను
నాతిమును ముట్టరాకుండ నంత్యజాతి
ముట్టుటయు కల్గెనేని యిమ్ముదిత మేను
గందకుండునె పుష్పంబుకంచె మృదువు.

బాణుడు చందాల కన్యకను అసుర గృహీతామృతాపహరణ కృత
కపటపటువిలాసిని వేషస్య శ్యామతయా భగవతోహరేరివానుకుర్వతిం,
...దివ్యయోషితమివ అకులీనాం...అమూర్తామి వస్పర్శ వివర్ణితాం ఆలేఖ్య
గతా మివ దర్శన మాత్ర ఫలాం మధుమాస కుసుమ సమృద్ధి మివ విజాతిం...
'మన్యేచ మాతంగజాతి స్పర్శదోషభయాత్ అస్పృశ్యతేయముత్పాదితా
ప్రజాపతినా'

దారితప్పి ఇంద్రియలోలుపుడైన సుకుమారుని గూర్చి కవి -

గీ. ఆదిగర్భేశ్వరత్వంబు యౌవనంబుఁ
జక్కఁదనమును నతిసాహసంబుఁ జనవు
నొక్కఁ డొక్కండు చాలు దోషోత్కరమున
కన్నియును గూడియున్నవి యతని యందు

—శివ - II 86.

ఈ సందర్భములో మాటలలో 'అది గర్వేశ్వరత్వము' వంటి పద ప్రయోగములేగాక విషయమంతయు శుకనాసోపదేశము నందలిదే.

అట్లే-

'ఇవిధంబున తృష్టా విషవల్లికాలివాంబును నిండియ గుణంబులకు శరణంబును మోహ నిద్రకు విభ్రమ శయనంబును, శాస్త్రదృష్టికి తిమిరోద్గమంబును, దోషాశీ విషంబులకు నావాస వల్మీకంబును, సుగుణ కలహంసలకు ప్రావృట్కాలంబును, కపటనాటకంబునకు ప్రస్తావనయు, ధర్మేందు మండలంబునకు రాహవ క్త్రింబు నై న యౌవనారంభమున' - శివ. II. 88.

అని సుకుమార యౌవనోదయమును వర్ణించెను. ఇదికూడా శుకనాసోపదేశమునందలి భాగమే. ఇందలి సమాసము లన్నింటికిని యథాతథముగా తెలుగు విభక్తి ప్రత్యయములను మాత్రము చేర్చి శ్రీనాథుడు గ్రహించెను.

కాదంబరి యందు చండికాయతన వర్జనమునదాని నాశ్రయించి యున్న ద్రవిడ ధార్మికుడు, అతి జటిలమైన నాటి పూజా విధానమును, వామాచార, దక్షిణాచార సంప్రదాయములను కవి ప్రతిబింబింపజేయును. శ్రీనాథుడు ర క్తధ్వజమును కాళిక దివ్యమందిరమును ఇట్లు వర్ణించెను:

ఉ. కాళిక దివ్య మందిరము (కద్దెదురం బశుకంఠ) నాళకీ
లాం రసంబు గ్రోలు నభిలాషమునం జనుడెంచి యున్నవే
తాళగణంబు వోలె నతి దైర్ఘ్యమునన్ దివిదాకియున్న హిం
తాళవనంబు గన్గొని యతండు మహద్భుతమందె నాత్మలోన్.

- శివ. III. 110

పయిపయి గర్భదేహమున బన్నిక పీఠి వెలుంగు మాలికా

ఉ. — — — — —

దీపశిఖా ప్రరోహములు దేరగ జూచి యనుస్మరణచెలో
నా పృథివీ సుతుండు మహిషాసుర మస్తక శోణికాద్రదు
ర్గాపరమేశ్వరీ పదనఖంబులరూపము సంవరించినన్.

- శివ. III 111.

గీ. సదనవన హటికా నికుంజములందు
నెలుక లధరోష్ణ సంపుటంబులు కదల్చ

శక్తిమంత్రాక్షరంబులు జపము సేయు
నవియువలెనున్న నద్యుతంబందె నతడు.

- శివ. III. 112

ఈ మూడు పద్యములయందును బాణుడు చేసిన చండికాయతన వర్ణనమే కన్పించును. చూడుడు;—

1. ప్రచలంతీభిః గర్భ గృహ దీపికా లతాభిః అంగుళీభిరివ మహి
షాసుర శోణిత లవాలోహినీ భిః.....¹

2. బలిరుధిర పాన తృప్తయా సమాగతైశ్చ వేతాలైరివ తాలైః దీపక
మాన ఫలముంతోపహారా.....²

3. స్ఫురదధరపుదైః ఆఖుభిరపి జపపరైరివ.....³

ఇచ్చటచే శ్రీనాథుడు సుకుమారునికి మంత్ర తంత్రములపైగల నమ్మ్యమును తెలుపుచూ-

సీ. 'మంత్రవాదులతోడి మైత్రి సంపాదించు
యంత్రవాదుల గని యాదరించు
సిద్ధ యోగీశ్వర శ్రేణి సంసేవించు
ధా(తువాదులకు వం) దనము సేయు
కదలి వశ్యాశ్చర్య కథలెరుంగగ గోరు
బలము సాధింప నపేక్ష సేయు
బహుదేశభాష లభ్యాసింపవాంఛించు
శల్యతంత్రము మీద జాపుమనసు

గీ. మడిక కట్టగ బెన్నిది గుద్దలింప
నింద్రజాలంబు పన్నంగ నిచ్చగించు
గట్టి భవనములకు సురంగములు ద్రవ్య
నేర్చుకొను ప్రత్యహంబును నీచ బుద్ధి

1. కా.కా. పుట 387

2. కా.కా. పుట. 389

3. కా.కా. పుట. 387

ఈ పద్యమునందు బాణుడు సృష్టించిన జరద్ధ్రవిద ధార్మికుడే సాక్షాత్కరించును. చూడుడు :-

‘.....ఆవిర్భూత నిధివ్యాధినా సంజాత ధాతు వాద వాయునా లగ్నా సురవివర ప్రవేశ పిశాచేన...సప్రయుక్త శ్రీ వశీకరణ చూర్తేన’¹

శ్రీనాథుడు సుకుమారుని వేట వర్జనమును కాదంబరిలోని శబరుల మృగయా వర్జనమును చూచి వ్రాసెనా అన్నట్లున్నది.

శ్రీనాథుడు సుకుమారుడు పక్కణ శబరులతో గూడి వేటకు వెళ్ళిన తీరును ఇట్లు వర్ణించెను:-

వ. ‘ఒక్కనాడక్కనిష్ఠవర్తనుండు పక్కణ శబరులం గూడి కరిక్రవ్యాదంబులగు కుక్కలంబట్టుకొని ప్రత్యుషఃకాలంబున విపిన వీధుల నీవారభసల విమటిత సరఃకమల షండ సౌరభోద్ధారభరిత దిక్కుటాహంబుకరటి మార్గంబిడే, కఠిన విషాణకోటి విభిద్యమాన వల్మీకధూళిపాళికా నిమగిత తరుపలాశంబు మహిష వర్తనంబిడే. దూర్వాప్రవాళ చర్యణ హరిచందన పరిపాండనంబు హరిణమార్గంబిడే, కటుదీర్ఘపుర్పర వ్యాక్రోశంబు కర్కరేటుకుల కులాయస్థానంబిడే, కహకహరావంబు, దాత్యూహ పూహ ప్రవేశంబు ననుచు నాభేట కౌతుకంబున నాభేలన క్రీడా విహారంబుల నృశంసుండయి’²...

కాదంబరిలోని ఆభేటవర్జన పంక్తులివి: ‘అనంతరంచ సరభసమితో గజ యూధపతి లులిత కమలినీ పరిమళః, ఇతః క్రోడకుల దశ్యమాన భద్రముస్తారసామోహః, ఇతః కరికలభ భజ్యమాన సల్లక్తి కషాయ గంధః, ఇతో నిపతిత శుష్క మర్మరధ్వనిః, ఇతో వనమహిష విషాణ కోటి కులిశభిద్యమాన వల్మీకధూళిః. ఇతోమృగ కదంబకం, ఇతో వనగజకులం, ఇతోవనవరాహయూథం, ఇతో వన మహిష బృంధం...ఇయమభినవ శవ్వకబలరస శ్యామలా హరిణ రోమంథ ఫేనసంహతిః ... ఇతః శిఖండిమండలవిరుతం, ఇతః కపింజలుకుల కల కూజితం, ఇతః కురర కులక్పణితం...’³

1. కా.కా. పుట. 338

2. శివ. III-117

3. కా. కా. పుట 52.53

ఈ రెండింటిని పోల్చి చూచిన శ్రీనాథుడు అనుపదమును బాణుని అనున రించెనని స్పష్టము. శ్రీనాథుడు బాణుని రచనను చూచినందులకు కృతజ్ఞత తెలిపెనా యన్నట్లు అప్రయత్నముగానే 'కాదంబరి' అను పదమును గూడా వాడుటవలన అంతరమైన సాక్ష్యముగూడ మనకు లభించినది.

సీ. 'కామిని గందూష కాదంబరీధార

బులకించె నారామభూమి బొగడ'

ఇటు అప్రయత్నముగానో లేక సప్రయత్నముగానో ప్రయోగించిన 'కాదంబరి' శబ్దము శ్రీనాథునకు ఆ గ్రంథము నందు గల గౌరవము తెలిసినది. శ్రీనాథుడు కాదంబర్యాది మహా కావ్యములను పుక్కిట బట్టినా డనుటకు ఇట్టి వెన్నియేని నిదర్శనముల చూపవచ్చును, చండాల కన్యకను చూచిన సుకు మారుడు సరిగ చంద్రాపీడుడు కాదంబరిని చూచిన మాటనే పునరుక్తము చేసినాడు.

సీ. 'ఏల చేయండు శేషేంద్రియంబులు నాల్గు

నలినగర్భుడు లోచనములుగాగ

ఎట్టు గల్గె విదాతకిరూప నిర్మాణ

పరమాణువులు కోటి పరిమితంబు'

- శివ. III. 51

కాదంబరిని చూచిన చంద్రాపీడుని మాటలివి: 'శేషేంద్రియాణ్యపి మే వేధసా కిమితి లోచనమయాన్యేన నకృతాని...అహో చిత్రమేత దుత్పాదితం వేధసా సర్వ రమణీయానామేకం ధామ. కుతపతే రూపాతిశయ పరమాణవః సమాసాదితాః'¹

శ్రీనాథుని వంటి వాడు కాదంబరిని తు చ. తప్పక అనుసరించె ననుటకు స్థాలీపులకముగా కొన్నిటిని ఉదాహరించితిమి. ప్రబంధ కవులు-ముఖ్యముగా మను వసు చరిత్రకారులు బాణుని అనుసరించిన సందర్భములు కోకొల్లలు.

వసు చరిత్రలోని సూక్ష్మాస్తమయ వర్ణనమును చూడుడు.

తే. చరమ గిరియను మరకాడు జలధి సరణి
 దరణి దించిన నతడు తత్ఫలింమగ్న.
 విమల ముక్తాఫలంబులు వెలికి చొరిపె
 ననగ నవతారకానికాయంబులదరె-

—వసు. IV. 15.

అస్త్రాద్రియను సముద్రములోనికి సూర్యుడను గోళము పడగనే అందుండి
 పైకి లేచిన ముత్యాలు అనునట్లు ఆకాశము మీద నక్షత్రములు వ్యాపించెను.

ఇట్టి వర్ణనమునే కాదంబరి కథాముఖములో చూడవచ్చును. ...“అవర
 సాగ రాంభసి పతితే దినకరే పతనవేగోత్థితమంభఃసీకరనికరమివ తారాగణ
 మంబర మధారయత్”- కాదంబరీకారుడు పశ్చిమాంబుధినుండి నీటి తుంపరలు
 పైకి లేచెనని చెప్పగా వసుచరిత్రకారుడా నీటి తుంపరలను ముత్యాలుగా మార్చి
 వేసెను.

ACCNO. 1315

ఈ విషయముపై ప్రత్యేకముగా అనుసంధానము చేయుట పాడి.

894.813109

KAM

AN. 15=00

ఉపసంహారము

'ద్విజేన తేనాక్షత కంఠ కౌంఠ్యయా
మహా మనోమోహ మలీమ సాంధయా,
ఆలభి వైదగ్ధ్య విలాస ముగ్ధయా
ధియా నిబద్ధేయ మతిద్యయీ కథా'¹

అని బాణుడు కాదంబరి ప్రాస్తావిక శ్లోకములలో ఆత్యంత విషయ విసమితుడై చెప్పకొనినాడు. మనసు మరుగున తారాడు భావాలను మాటలలో చెప్పలేకపోయాడని. చమత్కార స్ఫురణ శూన్యము. వర్ణన విలాస వైదగ్ధ్య మనునది లేనేలేదు. ఇట్టిది నా బుద్ధి. కాని నేనెల్ల దలచిన కథ ఏమో గొప్పది - అని తన రచనల ఎడం అపారమగు గౌరవమును కూడ ప్రకటించెను. రచయితయే అన్నట్లు ఈ కథ 'అతిద్యయీ' - సాటిలేనిదే.

ఒకవైపు ఐశ్వర్య విలాసతుందిరిమైన రాజాంతఃపురములు, మరియొకవైపు క్రూరశ్వపద సదృశులగుఆటవికులు, ఇంకొకవైపు అమాయక నిష్కాపట్య నిర్భరహృదయాలగు జానపదులు, మానవ సేవకోసమే జన్మించినట్లున్న పశుపక్ష్యాదులు - వేయేల ? బాణుడు :

'నియతి కృత నియమ రహితామ్
హ్లోదైక మయీం ఆనన్య పరతంత్రామ్,
నవరస రుచిరామ్ నిర్మితిమ్
ఆదధతి భారతీ కవేర్ణయతి'²

అని కావ్య ప్రకాశ కారులు అన్నట్లు అత్యపూర్వ ప్రపంచమునే మన ఎదుట అవతరింపజేసెను.

చిన్ననాడు ప్రేమామృతము నాస్వాదించని కొందరు ఉత్తర జీవితమున ఆ భాగ్యము కల్గిన వారిని ద్వేషించుట, మరికొందరు తమకు లేనిది ఇతరులనుభవించుచున్నారని గదా యని ఆనందముతో విశ్వప్రేమికులగుట మనము చూచుచున్నాము. బాణకవి రెండవ కోవలోని వాడు. చిన్ననాడు తల్లి ప్రేమను కోల్పోయిన వాడు కనుక తన వారిని, పెరవారిని అందరినీ ప్రేమించెను.

1. కా.కా. పుట. 8.

2. కావ్యప్రకాశ. పుట 1. (ఆనందాశ్రమ ప్రచురణ)

ఈతని చిన్ననాటి మిత్ర బృందమును చూచినను ఇది తేటతెల్లమగును. ఈ ప్రేమయే కాదంబరిలో విశ్వరూపము చాల్చినది.

మాతా పితరుల వాత్సల్యము, పెంపిన వారి ప్రేమ గురు శిష్యుల అనుబంధము, అవ్యాజ సవ్యాజ ప్రేమలు, సేవ్య సేవకుల గౌరవాధరములు, స్వామిభక్తి పరిజనానురక్తి, ప్రేమికుల జంటక అమర ప్రేమ- ఇట్లు ప్రేమకు పర్యాయములగునవన్నియు పరీవాహమై ప్రవహించినవి కాదంబరిలో.

దేశాటనము వలన, రాజకుల పరిచయము వలన వివిధ మనః ప్రవృత్తుల పరిశీలన పొందిత్యము బాణునకు కలిగినది; అందువలన ప్రతి విషయమును సూక్ష్మాతిసూక్ష్మముగా, పేశలాతిపేశలముగ, మధురాతిమధురముగా వర్ణించ గలిగెను. ప్రకృతిని-మానవ ప్రకృతిని, తిర్క్కుకృకృతిని, స్థావర ప్రకృతిని విశ్లేషించి చూపుటలో బాణునకు బాణుడే సాటియనుట అతిశయోక్తి కాదు. కనుకనే 'బాణోచ్చిష్ట మిదం జగత్తు'ను నానుడి ఏర్పడి యుండును. బాణుడు స్ఫురించని విషయము కల్పనామయ జగత్తులో లేదు.

నియమ బద్ధమైన పద్య రచన మొంత క్లిష్టమో, నియమ బద్ధము కాని గద్యరచనము అంత సులభమన్న మాట నిజమే. కాని, ఛందోబంధాలు లేని గద్యము భావ తీవ్రత లేకున్న పరిత మనసును ఆకట్టుకొనజాలదు. భావ తీవ్రతకు శైలీసంపద తోడైనచో గద్యము పద్యమునే మించిపోవును ఇటువంటి గద్యరచనే అక్లిష్టము కాదు కనుకనే 'గద్యం కవీనాం నికషం' అయినది. బాణుని గద్యము ఈ నికషమునకే నికషమయినట్లు పరితలకు అనుభవైక వేద్యము. భావ తీవ్రతకు ఉత్ప్రేక్షలు, ఉపమలు, పరిసంఖ్యలు, రూపకములు, ముక్తపదగ్రస్తములు సుమధుర సాధనము లైనవి.

ఔచిత్యమును పాటించుటలో బాణునికి గల దృష్టి అపూర్వము. పద ప్రయోగ ప్రలోభముగాని, పద దారిద్ర్యముగాని ఇతనికి లేవు. ఇతని పాత్రలు సంయమముతో, అదృశ్యమైన ప్రగ్రహాలు పూన్చిన పంచకళ్యాణి గుఱ్ఱాలవలె వడచును. కాని సారథి కానరాదు. శోకము, సంతోషము, సంభ్రమము పాత్రల స్వభావ స్వరూపాలను ఉల్లంఘించలేదు. అట్లని కవి చెప్ప చేతలలోనివియును కావు; కవిని కాదని దుస్సావితంత్యము నవలంబించినవియును కావు. తమ అంతస్తును, తమ స్తరము మించవు. బాణుని కావ్యాత్మ ఔచిత్యమే యనుట సమంజసము.

సంస్కృత సాహిత్య ప్రపంచములోనే గాక విశ్వ సాహిత్య ప్రపంచము లోను బాణభట్టు పేరు చిరస్థాయి.

అనుబంధము

కాదంబరిపై తెలుగు వ్యాసములు, కావ్యములు

1. 'కాదంబరీ కళ్యాణము'; నరసింహ కవి (కాకతీయ యుగము) ఆంధ్రానువాదము సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు.
2. బాణకవి - కాదంబరి : కె. యన్. శర్మ, భారతి 1929 జూన్-శుక్ల జేష్ఠ.
3. భట్ట బాణుని గృహ గమనము : కొమాండూరు కృష్ణమాచార్యులు, భారతి 1981 జనవరి.
4. బాణుని హర్ష చరిత్రము : కె. యన్. శర్మ, ఆంధ్రపత్రిక ఉగాది సంచిక ప్రమోదూత - 1980.
5. బాణుని కాదంబరిలోని మహాశ్వేతను గూర్చి : స్ఫూర్తిశ్రీ, 1980 భారతి ఏప్రిల్.
6. బాణ : Ann Bh. O. R. I. 1984.
7. బాణ భట్టారకుని సూక్తి వైచిత్రీ : డా. యన్. వి. జోగారావు, భారతి 1982 మార్చి.
8. భట్టబాణుడు (కాదంబరి కావ్య మధుర సందేశము) : సాహిత్యవార్తాభ్యము 1968.

రచయిత్రి పరిచయము

అభిమాన విషయములు :- సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్ర భాషా సాహిత్యములు

డాక్టరేటు పరిశోధనా విషయము.

“Every Day Life in Ancient India As Depicted in Prakrit Literature.

(అముద్రితము)

రచనలు :- వివిధ విమర్శనాత్మక వ్యాసములు, రేడియో ప్రసంగములు.

“బాబుని రచనోద్దేశం ప్రేమ విస్తరణమని ఈ రచయిత్రి చాలా చక్కగా తెలిపింది. నా ఉద్దేశమూ అదే గనుక నాకు నచ్చింది. కాదంటే పాత్ర చిత్రణం మరింత చక్కగా చేసింది కమలమ్మ.

—శ్రీ తిరుమల రామచంద్ర

మనము ఈనాటి నిర్వచనములో బాబుని అభ్యుదయవాదిగా చెప్పవచ్చును అని డా॥ కమల అభిప్రాయము. ఇది సర్వథా సత్యము.

—డా॥ బి. ఆర్. శాస్త్రి

నూనం నా విడువీ అధీతిని గద్యకావ్యే గృహీతిని చ బాణభట్ట రచనాయామ్.

—డా॥ పి. జి. లాల్

కథా కథనం విషయంలో బాబుడవలంబించిన పద్ధతి నేటి Flash Back పద్ధతివలె ఉన్నదని చెప్పడం చాలాయుక్తంగా ఉన్నది. ఇది బాబుని కథాకథన పద్ధతికి సూత్ర రూప వ్యాఖ్యానము.

—డా॥ పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు